

GÖTEBORGS UNIVERSITET
INST FÖR HISTORISKA STUDIER

Keramik och samhälle

Maktstrukturer och sociala relationer på Falbygden under mellaneolitikum

Niklas Borg

Institutionen för historiska studier
Göteborgs universitet

Arkeologiskt självständigt arbete på
masternivå, 30 hp

VT 2018

Handledare: Tony Axelsson

Abstract

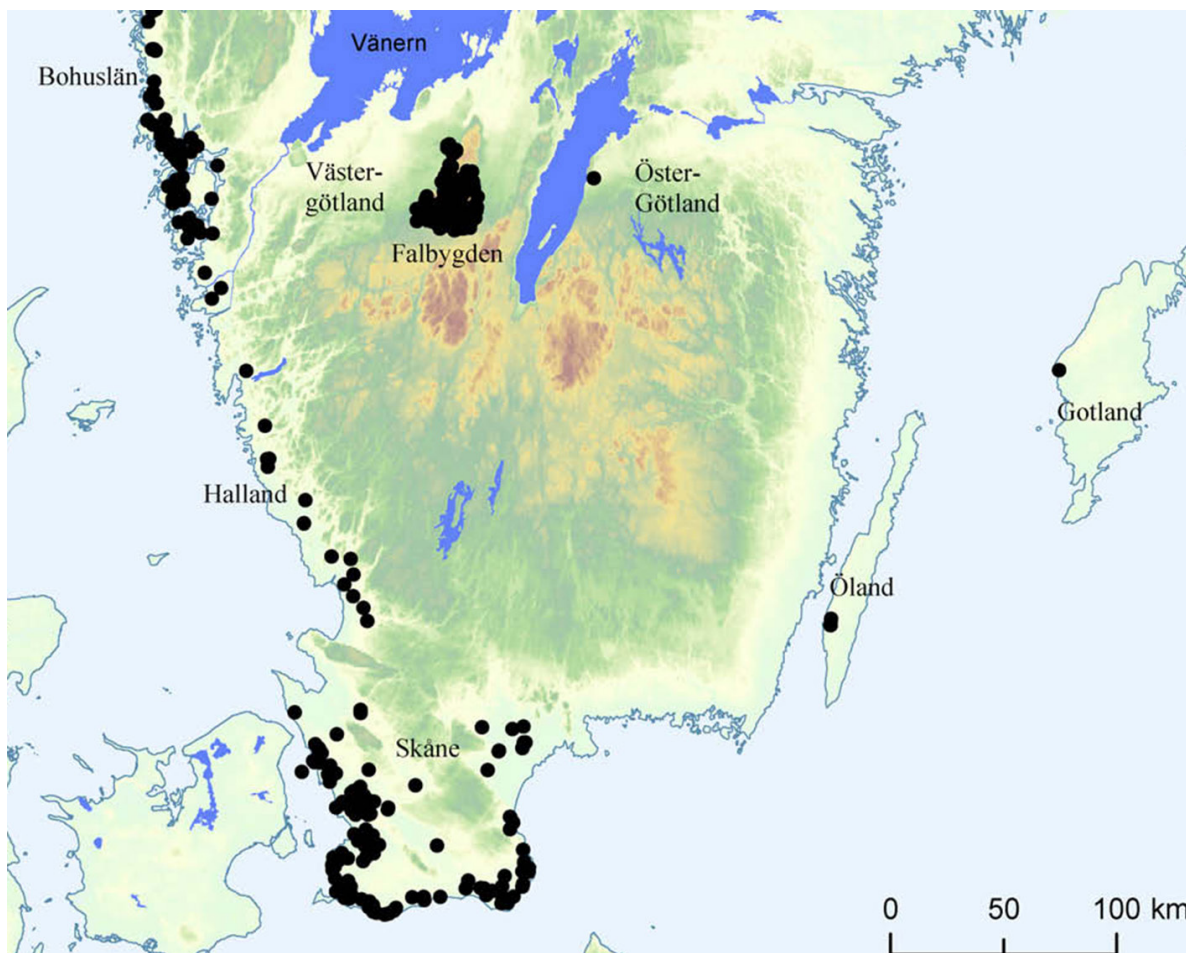
The aim of this thesis is to study the middle Neolithic funnel beaker pottery of Falbygden in the central parts of Västergötland, Sweden. This area displays a large number of densely situated megalithic tombs. The ambition is to compare the ceramics found at different investigated passage graves and to examine if the pottery displays such a diversity that it would be possible to discuss this material in terms of different social units belonging to different megaliths with individual expressions and styles in their ceramic traditions. The thesis will also discuss ceramic production where both funeral pottery and pottery found at different settlement sites will be taken into consideration. The production of pottery is seen, underpinned with Marxist theory, as a way to produce and reproduce different power structures that could have existed on Falbygden during this time. On a lower analytic level, the pottery production is seen as a way for groups and individuals to produce and reproduce identities but also power relations which is a part of such social dynamics.

Keywords: Middle Neolithic, Falbygden, Funnel beaker pottery, TRB, Marxist theory, kinship, power structures and social relations

Innehåll

Inledning	5
Syfte och frågeställning	6
Teoretiska överväganden och utgångspunkter	7
Marxism	7
Handlingsteori	10
Teoretiskt avstamp	14
Material och metod	16
Naturbakgrund Falbygden	20
Rumsliga och kronologiska avgränsningar	22
Neolitikums uppkomst - en forskningshistorik	23
Forskningen kring Falbygdens neolitikum	28
Keramiken i forskningen	31
Gånggrifter, boplatser och keramik	35
Nästegården (Gökhem Raä 31)	38
Gravabacken (Gökhem Raä 71)	41
Hjelmars rör (Falköpings stad Raä 3)	43
Fredriksberg (Falköpings stad Raä 25)	45
Långe rör (Valstad Raä 8)	46
Jakobsberg (Valtorp Raä 1)	48
Rössberga (Valtorp Raä 2)	50
Torbjörntorp Raä 1	52
Hallabrottet (Torbjörntorp Raä 12)	52
Toras grav (Skärv Raä 82)	53
Ormarör (Gökhem Raä 78)	54
Logården (Karleby Raä 197, Karleby Raä 63)	54
Lillegården (Karleby Raä 10)	58
Runda anläggningar (Karleby Raä 63)	60
Avslutning	61
Diskussion	62
Sammanfattning och analys av materialet	62
Socialorganisation på Falbygden under mellanneolitikum	66
Keramik och samhälle	74
Megalitgravskeramiken	75
Boplatskeramiken	78
Keramiken från stolphålen	82
Keramikproduktion på samhällsnivå	84
Keramikproduktion på grupp- och individnivå	87
Konklusion	91
Sammanfattning	94
Referenser	95

Figur 1. Karta över södra Sverige. Gånggrifter markerade som svarta punkter. Koncentrationen av gånggrifter på Falbygden framträder centralt i bilden. (efter Sjögren, Axelsson & Vretemark i tryck).

Inledning

Föreliggande uppsats började ta form under vårterminen 2017 då jag inom ramen för min utbildning genomförde praktik vid Göteborgs universitet och projektet Neolithic Lifeways. Min huvudsakliga arbetsuppgift under praktikperioden var att registrera mellanneolitisk keramik vilken tidigare insamlats under de många fältkurser som universitetet utfört på Falbygden i centrala Västergötland. Under denna period genomförde jag också en specialstudie av den keramik som påträffats i stolphål på bopplatsen från Karleby Raä nr 63 och satte denna i relation till ett urval av keramiken från lokalens kulturlager.

I arbetet med keramiken fördjupades intresset kring denna fyndkategori där frågor rörande produktion kom att stå i centrum. Hur den sociala organisationen bakom keramikproduktionen kan ha sett ut liksom hur denna kan ha utgjort en del i olika identitetsskapande processer blev här intressant. Följaktligen är det sådana frågor som kan sägas utgöra uppsatsens övergripande frågeställning.

Uppsatsen behandlar Falbygden och perioden mellan neolitikum, cirka 3300–2900 f.Kr. Det arkeologiska materialet som här kommer diskuteras är keramik från två typer av fyndkontexter: gånggrifter och boplatser.

I uppsatsens inledande del redogörs för syfte och frågeställning samt teoretiska och metodologiska överväganden. I det här avsnittet redovisas även rumsliga och kronologiska avgränsningar. Den inledande delen avslutas med en redogörelse kring forskningen av neolitikums uppkomst liksom en redovisning av tidigare forskning inom det aktuella undersökningsområdet. Därefter följer ett avsnitt vilket presenterar de olika lokalerna och det material som är föremål för uppsatsens analys.

I den avslutande delen analyseras och diskuteras det studerade materialet i relation till uppsatsens frågeställning vilken avslutas med ett konkluderande avsnitt.

Syfte och frågeställning

Uppsatsens övergripande syfte är att diskutera mellan-neolitisk keramik och keramikproduktion på Falbygden och relatera denna till det samhälle som den ingår i. Detta kommer göras på olika nivåer. Dels är målsättningen att utifrån en jämförande analys påvisa skillnader och/eller likheter i keramikdepositionerna från olika gånggrifter i syfte att undersöka om det går att identifiera skiftande lokala praktiker som kan knytas till olika gravar och områden. Även om Falbygden utifrån det arkeologiska källmaterialet uppvisar många uniforma drag är utgångspunkten här att det funnits olika lokala grupperingar vars materiella uttryck tagit sig olika distinkta uttryck. Vidare kommer keramik från några boplatslokaler jämföras med materialet från gånggrifterna i syfte att undersöka på vilket sätt och i vilken utsträckning de olika fyndkontexterna skiljer åt.

På en högre samhälls nivå ses produktionen av keramik som att utgöra en del i ett större sociopolitiskt och ekonomiskt sammanhang. Här kommer diskussionen främst fokusera på keramik och keramikproduktion som en del i ett system som upprätthåller och reproducerar rådande maktstrukturer i samhället. Keramiken ses inte som en isolerad företeelse utan kommer relateras till andra samtida fenomen som tillsammans utgjort den totalitet vilken idag benämns som trättbägarkultur. För att sådana diskussioner ska bli fruktbara måste de politiska och ekonomiska aspekterna av samhället sättas i relation till rådande symboliska och ideologiska strukturer, vilka på olika sätt främjat och begränsat olika former av maktutövning. Den centrala frågan blir här vilken eller vilka funktioner keramikproduktionen kan ha haft i de för tillfället rådande maktstrukturerna på Falbygden.

På en lägre, individ- och grupp nivå, kommer uppsatsen diskutera keramikproduktion som en del i skapandet, forandet och upprätthållandet av identiteter. Här ses keramikproduktionen som ett sätt för olika grupper att befästa sin egen identitet och framhäva denna gentemot andra grupper genom distinkta materiella uttryck. Vidare ska keramikproduktion diskuteras som en del i ett större sammanhang där den ses som att utgöra en viktig del i ett specifikt neolitiskt livssätt, både på individnivå och på en mer övergripande ideologisk nivå.

Uppsatsens huvudsakliga frågeställning kan sammanfattas i några punkter:

- Går det att, genom en jämförande analys av keramikdepositionerna vid olika gånggrifter, påvisa att det existerat lokala grupperingar inom Falbygden vars keramikhantverk tagit sig olika uttryck vid olika gravar i området?
- Kan keramikproduktion, sett utifrån ett större sociopolitiskt och ekonomiskt perspektiv, diskuteras som att ha utgjort en aktiv del i skapandet och upprätthållandet av olika maktstrukturer som kan ha existerat på Falbygden under mellan-neolitikum?
- På vilket sätt kan keramikproduktionen ha format olika individers och gruppers identiteter på Falbygden och vilken roll har denna haft i forandet av ett specifikt neolitiskt livssätt?

Teoretiska utgångspunkter och överväganden

Nedan följer en redogörelse över de teorier som kommer tillämpas i syfte att besvara uppsatsens frågeställning. Det rör sig här om två teoretiska perspektiv: ett historiematerialistiskt och ett handlingsteoretiskt vilka presenteras var för sig och sammanfattas i slutet av detta avsnitt.

Marxism

Uppsatsen tar sin utgångspunkt i en marxistisk idétradition i synen på samhällets uppbyggnad och utveckling. Här blir *historisk materialism*, ”*modes of production*” och ”*kinship*” centrala begrepp för att förstå hur det mellanepolitiska samhället på Falbygden kan ha varit strukturerat samt vilken roll keramiken kan ha spelat i denna strukturering.

Fundamentalt för den historiska materialismen är synen på materiella faktorer som den drivande kraften i samhällsutvecklingen. För Marx och Engels var det den ekonomiska organiseringen av samhället som var grundläggande för dess utveckling och där varje samhälle, på olika sätt, tillgodosåg sina existentiella behov genom arbete (Saitta 1994:30–31). Marx och Engels historiska materialism utvecklades som en reaktion mot Hegels idealistiska syn på människans utveckling (se Kolakowski 1978:132–138). Hegel såg det mänskliga medvetandet som grunden för samhällsutveckling där historiens beskrevs som olika stadium mot självmedvetenhet. Här lades vikten vid enskilda personers och grupper handlingar, samt idéers och ideologiers inverkan i förklaringen till historiska skeenden (Bloch 1983:27; Rosenwig & Cunningham 2017:6). Marx och Engels å sin sida menade att människans natur inte skulle ses utifrån en generell utveckling av det mänskliga psyket utan utgjordes istället av mänskliga handlingar i den naturliga världen genom arbetsprocesser (Marx & Engels 1978:147). Människan sågs här först och främst som beroende av naturtillgångar och de arbetsprocesser som gjorde det möjligt att säkra sin och samhällets existens. Men sådana arbetsprocesser skulle inte enbart ses som reproduktionen av den fysiska existensen utan även som uttryck för bestämda former av aktiviteter som definierar ett bestämt sätt att leva på, vilket i sin tur definierar människans existens. Vad människan är har därför sin grund i produktionen, både gällande vad som produceras och hur det produceras (ibid:150). Individens natur beror därför främst på materiella faktorer som bestämmer vilken typ av produktion som kan göras gällande. En syn som kom att förkasta den Hegelianska idealism som under mitten av 1800-talet dominerade den filosofiska diskussionen i Tyskland.

Den historiska materialismen, så som den ursprungligen definierades av Marx och Engels, är fortfarande relevant för dagens arkeologi när det gäller att förklara långvariga mönster i den mänskliga utvecklingen liksom de samhällen vari denna utveckling ägde rum. För Marx och Engels var den ekonomiska organiseringen av samhället alltid förankrad i ett nätverk av sociala relationer (Wolf 1982:228) där människan inte sågs som passiv i relation till naturliga processer utan som en aktiv och social varelse i skapandet av sin egen historia. Den historiska materialismen (i likhet med funktionalismen och strukturalismen) såg inte strukturerna i samhället som fixerade eller oföränderliga enheter vars olika delar utgjorde en total helhet. De var istället dynamiska, dialektalt strukturerade och historiskt determinerade enheter vilka existerade genom den växelverkan och de motsättningar som utgjorde dess olika delar (Patterson 2003:9). Marx är tydlig med att den historiska materialismen alltid är grundad i sociala relationer (Marx 1978:5) och kan därför inte reduceras till enkla ekonomiska förklaringsmodeller.

Synen på samhällsorganiseringen och de ovan nämnda delar den består av förklaras utifrån begreppet ”modes of production”, här översatt till *produktionssätt* (efter Godelier 1975). Produktionssätt kan beskrivas som den sociopolitiska organiseringen och de ekonomiska relationer som här är integrerade i hur arbetet med att producera de varor som behövs för samhällets fortsatta existens är strukturerade. På vilket sätt detta arbete är organiserat liksom hur överskottet från arbetet fördelas styr den sociala utvecklingen inom ett samhälle, liksom de motsättningar som här kan uppstå (Sahlins 1972; Godelier 1975; Bloch 1983; Patterson 2003, Rosenwig & Cunningham 2017). Ett samhälles produktionssätt behandlar alltså inte enbart den ekonomiska bas på vilken samhället vilar utan lägger samtidigt vikt på de sociala relationer som uppstår och formas i förhållande till ekonomin. Vidare ska produktionssätt ses utifrån två strukturer, produktionskrafter och produktionsförhållanden, där ingendera kan reduceras till den andra. Begreppet produktionskrafter betecknar den samling av produktionsfaktorer, dvs. resurser, verktyg och människor, som är utmärkande för ett bestämt samhälle vid en bestämd tidpunkt och som måste kombineras på ett specifikt sätt för att de materiella medel som detta samhälle behöver ska produceras (Godelier 1975:30). Medan produktionsförhållanden kan beskrivas som de sociala relationer vilka gör det möjligt för produktionskrafterna att operera (Rosenwig & Cunningham 2017:9). Summan av dessa produktionsförhållanden bildar samhällets ekonomiska struktur, den reella bas, på vilken en juridisk och politisk överbyggnad reser sig och vilken motsvaras av bestämda former av det samhälleliga medvetandet (Marx 1981:49). Överbyggnaden bildar således samhällets politiska och religiösa ideologier, dess politiska och juridiska system, dess filosofi och kultur. Överbyggnaden vilar på den materiella basen och kan aldrig formas fritt från samhällets ekonomiska faktorer samtidigt som den inte utgör en direkt återspeglning av basen (Childe 1946:250). Det råder istället en växelverkan mellan bas och överbyggnad som för samhällsutvecklingen framåt (där Marx och Engels betonar de ekonomiska faktorernas roll som dominerande). En växelverkan som dock präglas av strukturella motsättningar inom produktionsförhållandena där kampen mellan vilka i samhället som har makten att kontrollera och exploatera produktionskrafterna görs gällande (Patterson 2003:21). Sådana motsättningar har sett olika ut genom historien och manifesteras genom olika produktionssätt.

Viktigt att understryka är att Marx och Engels definition av produktionssätt inte syftar till någon stabil form av organisering utan ska ses som en teoretisk konstruktion applicerad på ett faktiskt samhälle. Begreppet produktionssätt blir här ett användbart verktyg i att förstå de strategiska relationerna som görs gällande vid olika arbetsprocesser (Wolf 1982:76), relationer som transformerar arbete till politiskt kapital och påverkar samhällsstrukturen och dess utveckling. Trots att olika samhällen kan dela samma produktionssätt och ekonomiska bas kan överbyggnaden i dessa samhällen sett olika ut. Således ska produktionssätt inte ses som att direkt diktera överbyggnaden, vilket snarare kan beskrivas som ett vulgärmaterialistiskt perspektiv (Friedmann 1980). Det är dock viktigt att betona, som tidigare nämnts, att överbyggnaden aldrig kan existera och utvecklas oberoende av det för samhället givna produktionssättet, samt att de ekonomiska faktorerna spelar en framträdande roll i samhällsutvecklingen.

Marx definierade en rad olika typer av produktionssätt (Marx 1964) som kom att omformuleras av Wolf till tre huvudsakliga kategorier: ”capitalist-, tributary- and kinship mode of production” (Wolf 1982:342–352) vilka har använts av många arkeologer influerade av den marxistiska idétraditionen (exempelvis Saitta 1994, 1997; Kristiansen 1991; Sjögren 1987, 2003; Patterson 2003, 2009; Rosenwig 2012; Angelbeck 2017; Rosenwig & Cunningham 2017). Gemensamt för de olika produktionssätten är hur arbete organiseras för att producera varor, ofta utifrån politiskt motiverade beslut med efterföljande konsekvenser (Rosenwig & Cunningham

2017:16). ”Kinship” här översatt till *släktskapsförhållanden* (efter Godelier 1975) är den form av produktionssätt som är relevant för uppsatsens frågeställning och som här kommer presenteras närmre. För Marx och Engels var de utmärkande dragen för släktskapsförhållandens produktionssätt, även om de använde begreppet ”primitiv kommunism” (Marx & Engels 1978), följande: (1) kollektivt ägande av de primära produktionsmedlen och (2) frånvaron av sociala klasser där en grupp permanent tillgodosåg sig produkterna av arbete på en annan grupps bekostnad. Produktionen sågs som att vara kollektiv liksom konsumtionen som distribuerades direkt till alla medlemmar i samhället (Engels 1972:233). Claude Meillassoux (1978) har utvecklat denna definition och beskriver släktskapsförhållandens produktionssätt som en social enhet bestående av ett antal individer där jordbruk är det huvudsakliga näringsfånget. Denna enhet är integrerad i en större formation av liknande enheter där samtliga utmärker sig genom att ha:

- Direkt tillgång till råmaterial och land
- Enkla produktionsmedel
- En viss komplexitet i produktionsteknik
- En samhällsorganisation baserad på släktskapsförhållanden (Meillassoux 1978:133–134)

För släktskapsförhållandens produktionssätt är det alltså släktskapsband som är den centrala faktorn i att mobilisera resursproduktionen. Här inordnas de sociala relationerna i olika positioner som dikteras av släktskapsförhållanden genom symboliska konstruktioner i syfte att utvinna naturresurser genom arbete. Det här är en materialistisk definition av släktskapsförhållanden som det organisatoriska system vilket används för att producera de varor som behövs för ett samhälles existens (Wolf 1982:349).

Även om sociala klasser inte existerar i släktskapsförhållandens produktionssätt behöver detta emellertid inte betyda att sådana samhällen skulle vara egalitära. Istället är de baserade på anciennitet vilket innebär att äldre medlemmar rankas högre än yngre samt att vissa grupper tillhörande samma släkt har högre status än andra (Rosenwig & Cunningham 2017:19). Här är det släktskapsförhållanden som styr över vem eller vilka som har auktoritet att organisera produktionen liksom att styra över andra viktiga samhällsfunktioner. Detta produktionssätt kan beskrivas som att vara ekonomiskt jämlikt då produktionsmedlen och dess avkastning ägs och distribueras kollektivt samtidigt som det råder en politisk hierarki där vissa individer eller grupper, baserat på släktskap, bestämmer hur de kollektiva produktionsmedlen ska organiseras. I vilken utsträckning släktskapsförhållandens produktionssätt varit jämlikt eller ojämlikt har dock kommit att diskuteras. Exempelvis har Eleanor Leacock (1982) menat att det inte existerar någon exploatering i släktskapsförhållandens produktionssätt eftersom samhället var beroende av samarbete där alla individer deltog i produktionen, distributionen och konsumtionen av varor. Något som innebar att varje individ var beroende av gruppen som helhet och där inga strukturella skillnader existerade mellan producent och icke-producent eftersom det inte fanns några icke-producenter bland den del av befolkningen som var arbetsför (Leacock 1982:159–162). Dean Saitta (1994, 1997) är av en annan uppfattning och menar att det inom släktskapsförhållandens produktionssätt förekommer motsättningar som kan liknas vid klasskonflikter. Även om producenter och konsumenter tillhör samma grupp när det gäller den fundamentala produktionen för överlevnad så finns det individer som specialiserat sig inom specifika

områden (hantverk, politik, ritualer) och kontrollerar vem i samhället som ges tillgång till denna kunskap. Genom denna uppdelning mellan specialister och icke-specialister uppstod en institutionaliserad social hierarki där konflikter olika intressegrupper emellan gjordes gällande (Saitta 1994:25–26; 1997:197, 202). En uppfattning som dock kommit att kritiserats, inte för att konflikter och motsättningar ej har existerat, men för att de skulle ha tagit samma uttryck som konflikterna i ett klassamhälle (se Patterson 2003:133–134; Trigger 1993:179–181).

Handlingsteori

Den historiska materialismen, produktionssätt och släktskapsförhållanden kan tjäna som ett användbart teoretiskt ramverk i förståelsen av strukturer och utveckling på ett större samhällsligt plan. Men för att kunna diskutera det mellanneolitiska samhället på individ- och/eller gruppnivå fordras en annan teoretisk utgångspunkt. Då keramiken, dess produktion och användningsområden, här står i fokus kan ett handlingsteoretiskt perspektiv i synen på produktion och teknik bli fruktbart, både i förhållande till individen och gruppen.

I etablerandet av en handlingsteori blir Anthony Giddens och Pierre Bourdieus texter rörande sociokulturell praktik användbara. Att Giddens och Bourdieu här konsulteras är ingen tillfällighet, de två författarna har haft stor inverkan på teoribildningen inom arkeologin de senaste 30 åren där stora delar av den sociala teori som idag görs gällande fortfarande hämtar mycket inspiration och kunskap av Giddens och Bourdieu, inte minst i Sverige och Norge (Strassburg 2000:18). Föreliggande uppsats är inget undantag då den i delar utgår från några av dessa författares insikter och teorier.

När Giddens utarbetade sin struktureringsteori utgick han från en rad teoretiska traditioner vilka inkluderade marxism, fenomenologi, lingvistisk filosofi och hermeneutik (Marshall 1994:18). Giddens kan sägas ha transformerat delar av den klassiska sociala teorin (sociologi) till en ”hermeneutiskt orienterad social teori” (Giddens 1982:7). Medan Claude Lévi-Strauss (1967) strukturalism menade att sociokulturella världar i grunden var stabila och statiska så försökte Giddens skapa en ”strukturalism” där världen sågs som att vara mer dynamisk och komplex, detta gjorde han på två sätt.

För det första myntade Giddens begreppet ”dualitetens strukturer” i syfte att syntetisera agens/struktur dikotomin. Han menade att de strukturella egenskaperna hos sociokulturella system både är medium och resultat av de praktiker som reproduceras. De regler och resurser som används för att skapa och återskapa social handling utgör samtidigt de medel som reproducerar det system vari den sociala handlingen utförs (Giddens 1984:19). Strukturer ska inte ses som att enbart begränsa mänsklig agens eller att enbart möjliggöra den, utan istället som att både vara begränsande och möjliggörande (Giddens 1976:120, 161). Därför är inte strukturer externa i förhållande till människan utan ska ses som interna i förhållande till sociokulturella aktiviteter. Struktur och agency, det sociokulturella systemet och de handlingar som här utförs av människor, är sammanlänkade genom strukturering – det vill säga reproduktionen av sociokulturella system och sociokulturella praktiker (Strassburg 2000:18–19). De ”interna” strukturella kvalitéerna av sociokulturella aktiviteter är, enligt Giddens, direkt kopplade till makt då makt delar samma egenskaper som strukturer. Makt, precis som strukturer, har både begränsande och möjliggörande konsekvenser i den sociokulturella världen (1984:281). Giddens har använt begreppet ”modes of domination” (här översatt till *former av dominans*) för att definiera de strategiska aspekter som strukturerar sociokulturella system (Giddens 1982:83). Formerna av dominans ses som antingen ”allokativ” eller ”auktoritativ” (Giddens 1984:259). Med

allokativa resurser menas dominansen av den materiella världen medan auktoritativa resurser syftar till kontrollen över den sociokulturella världen där agenten själv och dennes möjlighet att uttrycka sig och utvecklas räknas in (Giddens 1981:51–52). I relation till en viss form av dominans är individen, oavsett om denna är ”stark” eller svag”, en del i en maktkamp där de underordnade (nästan) alltid har någon form av kapacitet att vända sina resurser mot de som befinner sig i en överordnad position (ibid:63).

För det andra gjorde Giddens den av Lévi-Strauss etablerade strukturalismen mer dynamisk genom att förlägga strukturer i tid och rum. De strukturella egenskaperna av sociala system ses här som att sträcka sig över tid och rum, bortom individers kontroll (Giddens 1984:110). Denna form av struktur är av extern karaktär vilken tar en ”systematisk form” genom tradition och kontinuitet i den sociokulturella världen (ibid:25). Kultur och samhälle, som reproduktiva nätverk av praktiker, har inte ”strukturer” utan uppvisar snarare ”strukturella egenskaper”. Strukturer existerar endast som tidsmässiga och rumsliga fenomen vilka blir en instans för sociokulturella handlingar och de minnen som anpassar individers beteenden (ibid:17). Kultur och samhälle är därför effekterna av strukturella processer, en process som sker i tid och rum. Vidare har Giddens specificerat institutioner (ideologier, idéer, traditioner, religioner) som den sociokulturella enhet vilken uppvisar störst kontinuitet i tid och rum i förhållande till sociala relationer (ibid:18). Här ses specifika kortvariga aktiviteter, vilka utgör det vardagliga livet, som att vara sammanlänkande med långvariga institutioner genom strukturerande processer (Giddens 1981:28). Institutioner är därför en viktig del i det sätt som det sociokulturella formas och omformas. Förändring, eller möjligheten till förändring, är inneboende i alla aspekter av den sociokulturella reproduktionen, så även för institutioner. Varje förändring i ett socialt system, hur litet och trivialt det än må vara, modifierar den strukturella totaliteten i detta system (Giddens 1979:114), motsättningar mellan exempelvis äldre och yngre, mellan förälder och barn, medför en socialisering som aktivt (ofta omedvetet) fungerar som en strukturerande kraft som påverkar varje individ genom hela livet (ibid:119). Det här summerar Giddens som den stegvisa förändringen - som det oavsiktliga resultatet av den samhälleliga regenerationen (ibid:129–30).

Giddens ser alltså agens som att vara till viss del begränsad. Människor skapar sin egen sociokulturella värld men de gör detta i en historisk och rumslig kontext vilka utgör begränsande faktorer, den sociokulturella världen är därför inte enbart en produkt av agenters egna fria val (Giddens 1976:15). Giddens betonar en decentralisering av subjektet och vill undvika den av Lévi-Strauss definierade dualism där en handling antingen ses som medveten eller omedveten. Istället, menar Giddens, existerar det en ”praktisk medvetenhet” där handlingar utförs utifrån vare sig helt medvetna eller helt omedvetna motiv. Den praktiska medvetenheten innefattar den kunskap som styr vardagliga och rutinmässiga handlingar vilka ligger till grund för skapandet av sociokulturella system. Handlingar som till viss del dikteras av de för tillfället existerande samhälleliga institutionerna (Giddens 1979:24–25). Handlingar som bryter det rutinmässiga mönstret kallar Giddens för ”rituella”, sådana uppstår när en individ handlar utifrån högst medvetna motiv. Rituella handlingar blir endast viktiga under ”ovanliga omständigheter” när en individ måste göra medvetna val utifrån dennes livsåskådning och trosuppfattning. Det här kan ses som individens innersta strävan och önskningsvilka ligger till grund för potentiella medvetna handlingar (ibid:58).

Bourdieu har, i likhet med Giddens, utgått från en rad olika teoretiska perspektiv då han författade sin sociala teori. För Bourdieu utgör *habitus* ett centralt begrepp. Konceptet *habitus* befinner sig mellan agens och struktur, precis som i fallet med Giddens

strukturering (Bell 1992:86–88). Habitus refererar till ett komplex av varaktiga men skiftande, mer eller mindre omedvetna, dispositioner av strukturerande strukturer vilka är förutbestämda att vara strukturerande strukturer för agenter och deras handlingar i den sociokulturella världen (Bourdieu 1977:72). Habitus är att likställa med det för givet tagna, vilket får handlingar och händelser att bli omedelbart förståeliga, logiska och förutsägbara (ibid:80). Vidare kan habitus ses som den sociokulturella lag som finns inneboende i varje individ redan vid starten av dennes socialisering (ibid:81) vilket gör det möjligt för specifika handlingar att äga rum.

Det av habitus dikterade beteendet tenderar alltid att omforma de strukturer av vilka de är ett resultat av (ibid:72). Mentala och rumsliga strukturer existerar samtidigt och påverkar varandra dialektalt och där den sociokulturella världen existerar på två sätt. Dels genom habitus, i den inre världen hos agenten, och dels genom vad Bourdieu kallar ”fältet” – agentens yttre värld (Bourdieu & Wacquant 1992:127). Habitus gör fältet till meningsfullt medan fältet fastställer habitus genom att vara platsen för dess konkreta form (Bourdieu 1990:63). Maktrelationer ses här som att vara essensen av fältet och tar sig uttryck genom en ojämlig fördelning av Bourdieus olika typer av kapital - ekonomiskt, kulturellt, socialt och symboliskt kapital, vilka samtliga används strategiskt i kampen om makt. Sådana maktrelationer utgår från monopolet av legitim dominans över andra utifrån ett givet habitus. Habitus kan därför ses som att vara i de för tillfället dominerande individernas tjänst (Bourdieu 1977:183–184). Den sociokulturella maktordningen förstärks här genom en logisk konformitet (Bourdieu 1984:471) där varje specifikt samhälle skapar ett ”habitus/fält-samspel” med egna regler och värderingar. Det här kallar Bourdieu för *doxa* vilket utgör ett nätverk av de för tillfället dominerande uppfattningar, ställningstaganden och handlingar i en sociokulturell kontext. Konservativa individer verkar för att försvara och upprätthålla den existerande doxan medan oppositionella individer taktiskt verkar för att omstrukturera den rådande doxan (Bourdieu & Wacquant 1992:168). Utifrån ett långsiktigt perspektiv leder sådana motsättningar till att habitus sakta transformeras och successivt få nya strukturerande strukturer (Bourdieu 1990:42). När det gäller revolutioner då ett habitus mer eller mindre ersätter ett annat genom externa faktorer är det de dominerande individerna som sätter agendan för revolutionen och är tidiga med att inse vilka handlingar som kommer gynna dem i relation till ett nytt habitus (Bourdieu 1977:190). Habitus, fält och kapital kan därför beskrivas som att utgöra maktbalansen i sociokulturella relationer vilka producerar och reproducerar den sociokulturella världen och dess praktiker (Strassburg 2000:21). För Bourdieu är individen och dennes intressen format av och positionerat genom habitus (Bourdieu 1977:76). Habitus utgör den sociokulturella världens form och dess specifika historia är sammanbunden med individen. Sättet agenter rör sig, talar, socialiserar och moraliserar är samtliga effekter av habitus samtidigt som sådana handlingar påverkar habitus (Shilling 1993). Agentens uppfattning om sin egen och andras plats, etiskt och existentiellt, är också en produkt av ett för tillfället givet habitus (Bourdieu 1990:131).

Konceptet agens inom arkeologin har alltså till stora delar utvecklats från texter av Giddens och Bourdieu (se även Foucault 1991), där människan ses som att vara dynamisk och socialt medveten med både ömsesidiga och konfliktfyllda relationer till andra individer, grupper eller institutioner (Gummesson 2018:8). När det gäller förhistorisk teknik och produktion har dock agensbegreppet kommit att kritiserats för att enbart fokusera på de sociala aspekterna där själva tekniken och produktionen i sig själv inte diskuterats i relation till sina specifika egenskaper (ibid:9). Agensbegreppet behöver därför specificeras utifrån den arkeologiska kontext vari det används och där fokus inte enbart bör ligga på hur individen skapar sig mening i relation till andra individer utan även i relation till den specifika tekniken och produktionen (Dobres

2000:131). En viss given teknik eller produktion kan ses som ett sätt för människor att reflektera över identitet, att bekräfta sociala relationer och traditioner eller att hantera konflikter och motsättningar. Det blir dock viktigt att tekniken och produktionen studeras utifrån sin egen kontext liksom utifrån en samhällelig kontext, i det här fallet keramikproduktion i ett mellanneolitiskt samhälle.

Ordet teknik, från grekiskans *tekhné*, har beskrivits som ”framställning genom praktik och tillämpning av en oskiljbar kombination av hantverk och skicklighet, principer och kunskaper, metoder, förståelse och medvetenhet” (ibid:50). Det finns flera viktiga punkter att lyfta beträffande hantverk och teknik, liksom studiet utav dem. Litteraturen som behandlar ämnet är omfattande och refererar ofta tillbaka till Émile Durkheims verk *The Division of Labor in Society* (1893) och hans efterföljare. För studiet av keramikproduktion i det mellanneolitiska samhället på Falbygden finns det några aspekter som är av speciellt intresse: hantverkarens fysiska involvering i produktionen samt den sociala kontexten var i denna produktion äger rum. Keramikmaterialet som här är föremål för analys ses som fysiska lämningar av mänskliga handlingar vilka associeras med framställandet av råmaterial, produktionstekniska övervägande, produktion, funktionella aspekter och sociala kontexter.

Teknologi studeras ofta utifrån konceptet *chaîne opératoire* (Leroi-Gourhan 1993) där fokus ligger på kulturella traditioner och individen som en medveten aktör. Teknologiska processer ses här som sekvenser i en serie av steg som innefattar anskaffandet av råmaterial, produktion, olika överväganden som kan ha påverkat eller bestämt produktionsprocessen, liksom vilket material som använts och/eller kasserats i denna process (Gummesson 2018:7). Leroi-Gourhan (1993) ville länka de materiella egenskaperna (grundämnesuppsättning, form, elasticitet, fluiditet) med egenskaperna hos den mänskliga kroppen som bearbetade materialet (muskelkraft, finmotorik). Istället för den mer konventionella arkeologiska klassificering av artefaktstyper så klassificerade Leroi-Gourhan tekniker utifrån olika kroppsliga handlingar och andra faktorer (så som eld och vatten) vilka har transformativa effekter på olika material samtidigt som materialets egenskaper påverkar människan (Naji & Douny 2009:412). Ett sådant perspektiv ser praktiker som att både involvera människa och objekt där materialiteten ses som att vara ”i färd med att skapas” och inte som en given stabil substans med fysiska och/eller sociala egenskaper (Mauss 1973, Leroi-Gourhan 1993). En sådan utgångspunkt fångar både delar av ett fenomenologiskt perspektiv som betonar relationen mellan förkroppsligande och materialitet, liksom marxismens dialektala syn där människor och ting för varandra in i existens (Lucas 2012:164–165). Ett fokus på utförande ser inte materialiteten som central utan snarare materialiseringen, det vill säga den process där människor och objekt skapas i relation till varandra. Sådana processer har heller ingen stabil substans utan är alltid kontextuellt betingade (Alberti 2013:30). Trots ett sådant dynamiskt perspektiv har dock många senare *chaîne opératoire*-studier kommit att kritiseras för att fokusera på transformationen mellan råmaterial och kulturell produkt där sociala aspekter åsidosatts eller ignorerats helt (Dobres 2000, Gummesson 2018).

Synen på teknik och produktion i relation till sociala aspekter går att se som ett sätt att bygga upp och stärka sociala band och som ”ett specifikt sätt för en grupp, social organisation och kulturellt system att leva tillsammans vilket konstrueras, förstärks och återupprepas av de individer och praktiker som häri ingår” (Lemonnier 1993:174). Här beskrivs teknologi och produktion som att utgöra en viss aktivitet på gruppnivå där gruppens medlemmar ömsesidigt deltar i en praktik med en gemensam och delad kunskap (Naji & Douny 2009:420). Det handlar inte enbart om produktion och bruk av objekt utan också om hur individer formas och utvecklas genom deltagandet i

sociokulturella aktiviteter (Lave & Wenger 1991:33). Kunskap utgör ett sätt att ”vara i världen”, där en kunskapsprocess inte enbart handlar om att uttrycka en identitet utan även en process där individen är en aktiv deltagare i att utveckla och upprätthålla identiteter genom att dela en känsla av kulturell gemenskap och kunskap (Naji & Douny 2009:420). Material, teknik och produktion är därför i sig själva länkade till kulturell praktik och social organisation där de utgör en central roll i att förmedla och inneha kunskap. Teknik och produktion utgör här ett system som länkar samman sätt att göra, sätt att tänka och sätt att vara vilka kontinuerligt återskapas av individer.

Teoretiskt avstamp

Följande teorier, en marxistisk teori samt en handlingsteori, harmoniserar med varandra då båda kan beskrivas som att utgå från olika former av maktkamp som äger rum på olika nivåer – både på ett samhälleligt plan liksom mellan grupper och individer. Teorierna som redogjorts för ovan ska emellertid inte ses som allmängiltiga utan måste sättas in i den kontext som studeras, i det här fallet det mellanneolitiska samhället på Falbygden. Keramiken ses här som att utgöra den del av de maktstrukturer som kan ha existerat i detta samhälle där de olika teoretiska ingångarna kan bistå uppsatsens analys på olika nivåer – den historiska materialismen på ett högre strukturellt plan och handlingsteorin på individ- eller grupp-nivå. Vidare ses keramiken som att ha haft olika funktioner i olika kontexter, här kan exempelvis nämnas keramikproduktionen i sig själv liksom keramikens funktion vid olika ceremonier vid gånggrifterna. I en studie likt denna, av ett forntida samhälle, kommer alltid generaliseringar behöva göras. Frågan och utmaningen blir därför att försöka generalisera på en så låg nivå som är möjligt, något som är beroende av det arkeologiska material som är föremål för analys liksom en väl underbyggd teori och metod.

När det gäller den marxistiska idétraditionen ses alltså materiella faktorer som att ha varit de främst drivande i samhällsutvecklingen. Keramiken ska därför studeras i syfte att försöka förstå delar av samhällets strukturer, uppbyggnad och utveckling. Vidare fungerar begreppet produktionssätt som ett användbart verktyg i uppsatsen för att behandla frågor rörande relationer och växelverkan mellan den ekonomiska basen och dess överbyggnad liksom relationerna mellan produktionskrafter och produktionsförhållanden. Genom att utgå från de av Claude Meillassoux (1978) definierade egenskaper som karakteriserar släktskapsförhållandens produktionssätt går det att föra diskussioner rörande sociala aspekter av det mellanneolitiska samhället, inte minst när det gäller maktstrukturer och motsättningar. I vilken utsträckning motsättningar har existerat i släktskapsförhållandens produktionssätt är en fråga som har varit och är föremål för diskussion (Leacock 1982; Saitta 1994, 1997; Trigger 1993; Patterson 2003; Rosenwig & Cunningham 2017) där inga generella svar verkar kunna ges. Det blir därför av vikt att analysera det specifika samhället utifrån dess specifika förutsättningar och egenskaper för att en sådan diskussion skall komma att bli fruktbar. Uppsatsen utgår ifrån att det på Falbygden under mellanneolitikum funnits både individer och grupper som innehaft vissa beslutsfattande maktpositioner i vilkas intresse det legat att upprätthålla den rådande maktstrukturen. Att en sådan utgångspunkt här görs gällande är emellertid inte enbart underbyggd utifrån förekomsten av keramik.

En handlingsteori likt den som redogjorts för ovan ger den forntida människan en aktiv roll i skapandet av sin egen historia. Subjektet ses här som att fatta medvetna beslut utifrån sina intentioner och önsknings samtidigt som det existerar samhälleliga strukturer vilka både gynnar och begränsar individens handlingsutrymme (Giddens 1979). Ett sådant perspektiv kan bistå i diskussionen kring det mellanneolitiska

samhällets utveckling där inte enbart större strukturella krafter ses som pådrivande faktorer utan även de individer och grupper som tillsammans skapar och utgör sådana strukturer. Frågan är hur agensbegreppet, så som det har definierats av Bordieu (1977, 1990) och Giddens (1979, 1985), kan appliceras och operationaliseras inom arkeologin och på ett arkeologiskt källmaterial. Keramikmaterialet som här är föremål för analys kan ses som fysiska lämningar av mänskliga medvetna handlingar som innefattat insamling av råmaterial, produktionstekniska överväganden, produktion, användning, kassering och deponering. Utifrån sådana identifierbara praktiker går det sedan att föra diskussioner kring varför praktiken i fråga kan ha existerat liksom relatera dessa individuella praktiker till större strukturer vari de ingått. Det här låter sig dock inte göras med enkelhet. Det är för det första svårt att kunna dra några alltför djupgående slutsatser utifrån, som här är fallet, ett fragmenterat keramikmaterial och för det andra så rör det sig här om att försöka analysera ett material utifrån två diametralt skilda skalor då diskussionen både rör mellanneolitikum i stort, en period på cirka 500 år (Tilley 1996), samtidigt som denna ska diskuteras i relation till individuella praktiker vilka kan uppfattas som att vara av marginell betydelse i det större sammanhanget. Vad som här blir av vikt är att söka praktiker som uppvisar kontinuitet i tid och rum. Även om keramiken under mellanneolitikum skiftat i både stil och form (Madsen 1988a) så finns det ändå praktiker som varit beständiga under hela perioden – keramik har tillverkats och använts både i det vardagliga livet vid boplatsen liksom i rituellt betingade praktiker i anslutning till gånggrifter (Sjögren 2003), vidare har delar av denna keramik även dekorerats på olika sätt vid olika tidpunkter (även om dekoren börjar avta under MN V – se Davidsen 1978). Det är alltså utifrån varaktiga praktiker som gjorts gällande under hela eller stora delar av den mellanneolitiska perioden som diskussionen kan föras och relateras till samhällsliga strukturer. Även om keramiken kan ha haft skiftande funktioner under olika tidpunkter uppvisar fortfarande de materiella manifesteringarna ett relativt stort mått av kontinuitet under hela den mellanneolitiska perioden på Falbygden (Persson & Sjögren 2001) vilket blir en av utgångspunkterna i frågan om hur detta samhälle kan ha varit konstituerat.

Genom att applicera ovanstående teoretiska perspektiv på uppsatsens frågeställning ses mellanneolitikum på Falbygden som ett dynamiskt och föränderligt samhälle där utvecklingen förs framåt av både materiella och mänskliga faktorer. Det sätt på vilket arbetet i samhället är organiserat liksom hur överskottet från arbetet fördelas står här i centrum för att förstå den sociala utvecklingen, liksom de motsättningar som här kan uppstå (Godelier 1975). Även om maktrelationer och motsättningar här blir en central fråga ska det dock understrykas att samhällsorganisationen även utgjorts av samarbete och ömsesidiga relationer individer emellan (Naji & Douny 2009:420).

Material och metod

Uppsatsen har i syfte att utifrån en jämförande analys försöka identifiera skillnader och/eller likheter i keramikmaterialet från olika gånggrifter och boplatser för att undersöka om det går att urskilja skiftande lokala praktiker för olika områden på Falbygden. Vidare kommer uppsatsen diskutera keramiken som att utgöra en del i olika maktstrukturer på ett högre samhällsligt plan och relatera denna till andra samtida fenomen i det mellanneolitiska samhället. På en lägre nivå kommer diskussioner föras kring keramikens roll på grupp- och individnivå där frågor om makt, identitet och sociala relationer kommer lyftas. Nedan presenteras den metod som uppsatsen har för avsikt att applicera.

Beträffande källmaterialet som uppsatsen utgår ifrån så har keramiken från gånggrifterna samlats in under projektet ”Gånggrifterna i centrala Västergötland och deras bakgrund” vilket inleddes 1985 som ett samarbete mellan Institutionen för arkeologi vid Göteborgs universitet och Västergötlands museum. Fältarbetena har redovisats i en serie rapporter vilkas resultat senare har sammanställts i skriften *Falbygdens Gånggrifter – Del 1. Undersökningar 1985–1998* (Persson & Sjögren 2001). Totalt rör det sig om nio gånggrifter som varit föremål för fältarbeten inom projektet liksom material från tre tidigare undersökta gånggrifter. När de gäller keramiken från boplatser så har denna i huvudsak insamlats i samband med fältkurser som bedrivits av Göteborgs universitet vilkas resultat har redovisats i grävningrapporter (Persson 1992, Englund & Sjögren 1994) och inom projektet Neolithic Lifeways (Sjögren, Axelsson & Vretemark i tryck).

Samtligt insamlat material, från både gånggrifter och boplatser, har registrerats i databaser där information rörande keramikens vikt, tjocklek, magring, dekorteknik och dekorelement finns att tillgå. Uppsatsen utgår i första hand ifrån den dekorerade keramiken och dess egenskaper beträffande mönster, fyllning och dekorteknik då det är sådana faktorer som kan påvisa skillnader och/eller likheter i den materiella kulturen mellan olika gånggrifter och boplatser. Mönster, fyllning och dekortekniker för gånggrifternas dekorerade keramik har redan sammanställts av Per Persson och Karl-Göran Sjögren (2001) varför uppsatsen använder denna information i analysen. Boplatskeramiken har, utifrån databaser och grävningrapporter, sammanställts på samma sätt som för gånggriftsmaterialet.

Den jämförande analysen av materialet kommer genomföras på två sätt. Dels genom att sammanställa keramiken utifrån den information som redogjorts för ovan: mönster, fyllning och dekorteknik. Genom en sådan sammanställning kommer en god översiktsbild av samtlig keramik som är föremål för analys kunna ges vilken kommer att ligga till grund för uppsatsens analyserande och diskuterande del. Vidare kommer keramiken sammanställas utifrån en s.k. principalkomponentsanalys (PCA) vilken kan förklaras som en standardmetod för att beskriva och visualisera likheter och olikheter mellan prover i en tvådimensionell spridningskarta (se Madsen 1988b). PCA kommer användas på keramikmaterialet i syfte att studera mönstertyper för att identifiera korrelationer, grupperingar och avvikande värden. Principalkomponentsanalysen ska ses som ett verktyg vilket har potential att visualisera likheter och avvikelser som inte är direkt observerbara i ovan nämnda tabellsammanställning.

En principalkomponentsanalys kommer genomföras beträffande mönstertyper där materialet från samtliga gånggrifter och boplatser ingår och behandlas separat. PCA:n tillsammans med sammanställningen av materialet i tabellform är den information som sedan kommer ligga till grund för den jämförande analysen. Ett kartmaterial kommer även framställas med hjälp av det geografiska informationssystemet GIS där varje

lokal som ingår i analysen visualiseras i syfte att ge en god bild över var i landskapet gånggrifterna och boplatserna är belägna liksom dess rumsliga relation till varandra.

Ifråga om hur dekor och teknik definieras används här det av Karl-Göran Sjögren utformade systemet ”registreringsmall för megalitkeramik” (opublicerad) vilket har konstruerats för de specifika förhållandena på Falbygden och använts i registreringen av samlig keramik, både från gånggrifter och boplatser, som behandlas i uppsatsen. Mallens tekniska variabler utgår ifrån Birgitta Hulthén (1977) och dekoren efter Axel Bagge och Lili Kaelas (1950–1952), Klaus Ebbesen (1975) och Christopher Tilley (1996), den typologiska dateringen utgår ifrån Bagge/Kaelas (1950–1952) och Ebbesen (1975).

Keramikklassificeringen för Falbygden kan beskrivas som att vara utformad på ett liknande sätt som Birgitta Hårdhs (1990) system beträffande megalitgravskeramiken från Hög och Annehill i Skåne. Detta system utarbetades som ett alternativ till Klaus Ebbesens (1975) klassificeringsmodell för den danska keramiken då det skånska materialet skiljer sig så pass mycket att ett stort antal nya keramikmönster skulle ha behövts adderas för att göra Ebbesens system applicerbar på keramiken ifrån Skåne. Vidare är Ebbesens klassificeringssystem utformat för att främst registrera intakta eller nästan intakta kärl varpå det lämpar sig mindre bra för ett fragmenterat material bestående av mindre keramikskärvor vilket var fallet för materialet från Hårdhs studie och, i regel, är fallet för keramiken från Falbygden. Hårdhs system är uppbyggt på ett sätt som tar hänsyn till dekorens mönstertyp, fyllning och teknik vilka samtliga registreras separat och gör det möjligt att isolera dekorens olika beståndsdelar. Det går sedan, på ett relativt enkelt sätt, att identifiera samt kombinera mönster, fyllning och teknik för varje skärva som ska registreras. Genom att behandla ovan nämnda dekorelement separat i registreringen utav dem så lämpar sig systemet bra även för ett fragmenterat keramikmaterial (Hårdh 1990:47).

Klassificeringssystemet som har utformats för Falbygdens del utgår ifrån samma princip som för Hårdhs modell men är förstås anpassad till de specifika förhållandena på Falbygden beträffande keramikens olika dekorelement. Denna klassificeringsmall tar hänsyn till den relevanta information som går att utläsa vid keramikregistreringen så som materialets vikt, tjocklek, intakta ytor, kärldel, form och magring – föreliggande uppsats koncentrerar sig dock på keramikdekorens mönster, fyllning och teknik varför det är dessa delar ur registreringsmallen som kommer redovisas. I arbetet med registreringen av TRB-keramiken från Falbygden finns ett antal typer av mönster, fyllningar och tekniker vilka, i den mån det är möjligt, identifieras för varje keramikskärva som uppvisar dekor för att sedan registreras i en databas. På nästkommande sida följer ett utdrag ur denna registreringsmall som behandlar mönster, fyllning och teknik i syfte att ge en överblick i hur mallen ser ut och vilka dekorelement som här existerar:

(utdrag ur) REGISTRERINGSMALL FÖR DEKOR OCH TEKNIK, FALBYGDEN:

- 1. Zon**
A) Mynning insida	B) Mynning kant
C) Mynning utsida	D) Hals
E) Hals	F) Buk
- 2. Primära former (mönster)**
-) Obestämd form
 - 1) Band
 - 2) Vinkelband
 - 3) Schackbrädesmönster
 - 4) Triangel
 - 5) Romb
 - 6) Linje/rad
 - 7) Sicksacklinje
 - 8) Yttäckande mönster
 - 9) Runda mönster
 - 10) Enkla gropar
 - 11) Genomgående hål
 - 12) Grop inifrån
 - 13) Plastiska ornament
- 3. Fyllning**
-) Ofylld
 - 1) Lodräta linjer
 - 2) Vågräta linjer
 - 3) Sneda linjer (höger till vänster)
 - 4) Sneda linjer (vänster till höger)
 - 5) Vinklar
 - 6) W-vinklar
 - 7) Fjäder/fiskben
 - 8) Krysskraffering
 - 9) Korsskraffering
 - 10) Blixtlås
 - 11) Konvergerande gropar
 - 12) Gropar
 - 13) Punkter
 - 14) Oregelbundna intryck
 - 15) Rader av intryck
 - 16) Vinkelband
 - 17) Krysskrafferade linjer
 - 18) Omväxlande snedstreck
 - 100) Övrigt (kommenteras)
- 4. Teknik**
- 1) Dragen linje/streck
 - 2) Taggtrådslinje
 - 3) Tandstämpel
 - 4) Kamstämpel
 - 5) Tvåtandad stämpel
 - 6) Tvärsnodd a) -stämpel b) -linje
 - 7) Snöre a) -stämpel b) -linje
 - 8) Furchenstich
 - 9) Grop (underuppdelning enligt Svensson 1986)
 - 10) Mejselintryck
 - 11) Bågformigt intryck
 - 12) Nagelintryck
 - 13) Fingerintryck
 - 14) Cardiumintryck
 - 15) Instick med spetsigt, smalt föremål
 - 16) Pinnintryck
 - 17) Trekantiga intryck
 - 18) Intryck med ben
 - 100) Övrigt (kommenteras)

Grundornering

1 A		linjer
B		vinkellinjer
C		bågf. linjer/intryck
D		våg. linjer
2		rader (inklusive "band" utan konturlinjer)
3		band
4		trianglar
5		romber
6		vinkelband
7		stora romber/vinkelband
8		schackbrädemönster
9		bukstreck
10 A		runda mönster ("ögon"/"sol"-motiv)
B		
C		
D		
E		
F		
11		gropornering
12 A		vulster
B		
C		
13		hack i mynningskanten
14		genomborrade hål
15		fingerfåror
16		hängande halvbågar

Skrafferingstyper

a		tvärstrecksf. skraffering
b		snedstrecksf. (H-V) skraffering
c		snedstrecksf. (V-H) skraffering
d		parallell streck/linjef. skraffering
e		vinkelf. skraffering
f		vinkelbandsf. skraffering
g		fjäderf. skraffering
h		krysf. skraffering
i		korsf. skraffering
j		blixtlåsf. skraffering
k		oregelfbundet f. skraffering
l		av gropintryck f. skraffering ("komplicerad gropornamentik")
m		av punkter f. skraffering
n		ofyllt yta
o		flera rader/vinkellinjer som tillsammans utgör en rad/ett vinkelband

Orneringstekniker

a		tandstämpel
b		linjeteknik
c		tandstämpel/linjeteknik
d		tvärsnodd
e		furchenstich
f		gropintryck
g		snörstämpel
h		fingerintryck
i		liggande pinne
j		nagelintryck
k		småintryck som inte definieras som gropintryck

Kantornering & Blixtlås

a		a-j - som fig.
b	/	
c	—	
d	⤿	
e	⬇	
f	○	
g	△	
h	▽	
i	◀	
j	□	
k		konturlinje i linjeteknik
l		konturlinje i tvärsnoddsteknik
m		konturlinje i tandstämpelsteknik

Typer av enkla gropintryck

aaa		en rad stora vinkelrät instuckna gropar (Ø≥7 mm)
aab		två eller flera rader stora vinkelrät instuckna gropar
aac		stora vinkelrät instuckna gropar i blixtlåsordning
aba		en rad små vinkelrät instuckna gropar (Ø<7 mm)
abb		två eller flera rader små vinkelrät instuckna gropar
abc		små vinkelrät instuckna gropar i blixtlåsordning
baa		en rad stora snett instuckna gropar (Ø≥7 mm)
bab		två eller flera rader stora snett instuckna gropar
bac		stora snett instuckna gropar i blixtlåsordning
bba		en rad små snett instuckna gropar (Ø<7 mm)
bbb		två eller flera rader små snett instuckna gropar
bbc		små snett instuckna gropar i blixtlåsordning

Mönstrens riktning

Horisontell

Vertikal

Figur 2. Exempel på dekorkodningsschema för trattbägarkeramik där olika mönster- och fyllningstyper samt tekniker finns representerade. (Svensson 1986)

Beträffande uppsatsens andra delar, att diskutera keramiken i förhållande till maktstrukturer och individuella praktiker står litteraturstudier i centrum. Här spelar arbetets teoretiska utgångspunkter en framträdande roll i diskussionen. I synen på keramiken utifrån ett större samhällsperspektiv appliceras en marxistisk idétradition där historisk materialism, produktionssätt och släktskapsförhållandens produktionssätt blir centrala begrepp. När det gäller synen på individen och gruppen tillämpas en handlingsteori som diskuterar keramikproduktion utifrån frågor rörande maktrelationer, identitet och social organisering.

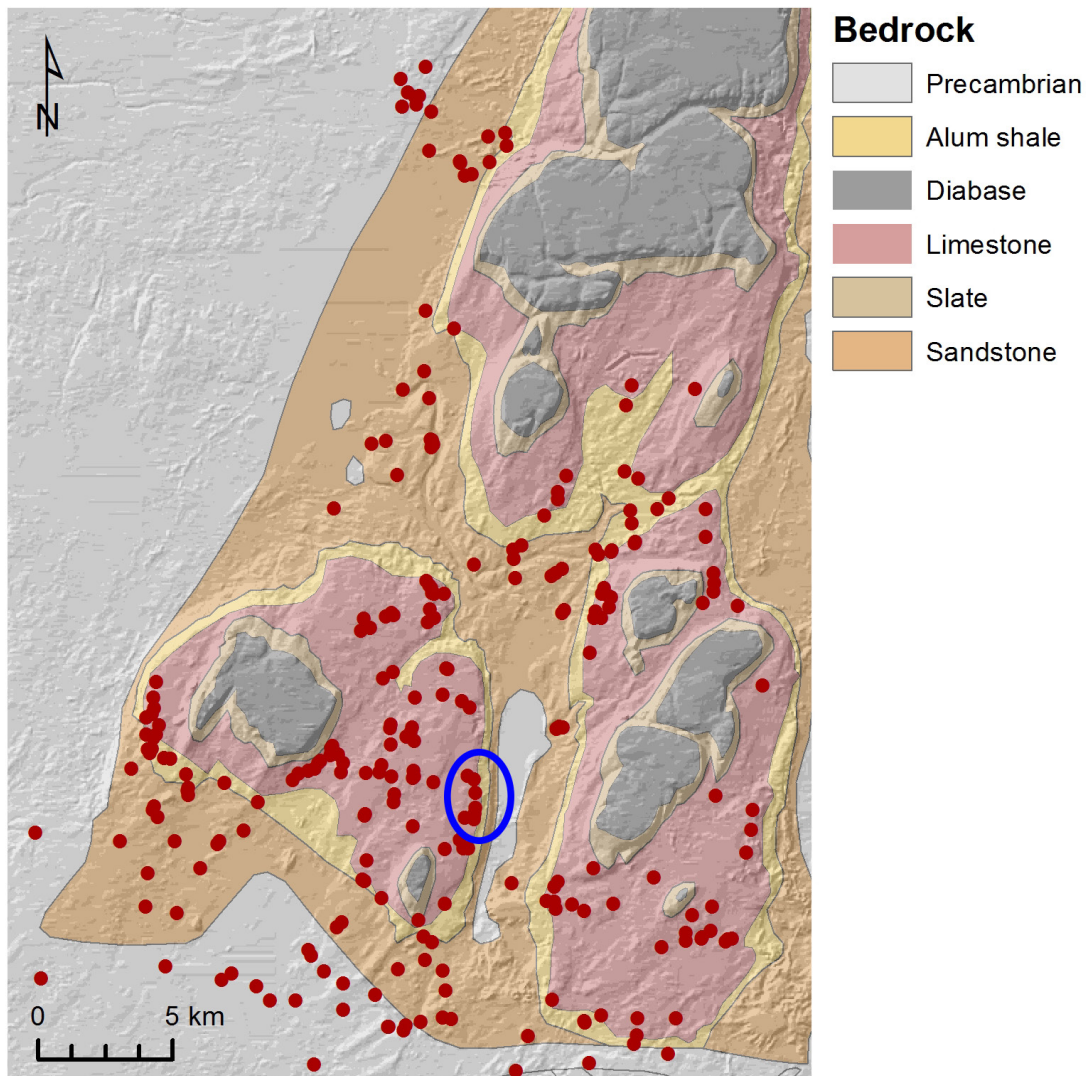
Samtidigt blir delar av den litteratur som tidigare behandlat Falbygden mellan neolitikum helt grundläggande då keramiken som är föremål för analys måste relateras till andra delar av det mellan neolitiska samhället om uppsatsens frågeställning ska kunna besvaras (Sjögren 1987, 2003; Persson & Sjögren 2001; Axelsson 2010). Här utgör Karl-Göran Sjögrens avhandling *"Mångfalldige uhrminnes grafvar..." Megalitgravar och samhälle i Västsverige* (2003) en särskilt viktig resurs då den diskuterar, utifrån megalitgravar, hur det mellan neolitiska samhället på Falbygden kan ha varit strukturerat. Delar av de diskussioner som förs i denna avhandling kommer sättas i relation till föreliggande uppsats keramikstudie.

Naturbakgrund Falbygden

Falbygden utgörs av tre kalkstensplatåer som tillsammans bildar en cirka 50x30 kilometer stor triangel med största bredd åt söder, se figur 3. Området tillhör ett av Västergötlands kambrosilurumråden vars berggrund helt domineras av urberg (Sjögren & Persson 2001:10, Axelsson 2010:44). Urberget täcks av sedimentära bergarter avlagrade på en forntida havsbotten under de geologiska perioderna kambrium, ordovicium och silur, för 400–600 miljoner år sedan (Persson & Sjögren 2001:6). Landskapsbilden på Falbygden domineras av de största platåbergen Mösseberg, Älleberg, Varvsberget och Billingen. Mellan dessa berg ligger den bördiga och småkuperade högslätten som genom sitt namn, Falan, har namngivit området (ibid). Här finns även djupa sänkor med inslag av mossar, idag är dock stora delar av mossmarkerna dränerade och används till åker- och betesmark (Axelsson 2010:44).

I västra Sverige utgörs berggrunden alltså av urberg vilken domineras av bergarten gnejs. Sedimentära bergarter finns i tre mindre områden: Falbygden, Kinnekulle och Halle/Hunneberg (Persson & Sjögren 2001:10). På Falbygden består bergarterna (underifrån räknat) av urberg, sandsten, alunskiffer, kalksten, lerskiffer och diabas (Munthe 1906, Axelsson 2010:46). Ytmässigt dominerar de hårdare bergarterna diabas, kalksten och sandsten (Persson & Sjögren 2001:10–11). Falbygdens jordar utgörs till största del av morän och räknas till ett av de mest produktiva jordbruksområdena i Sverige (Axelsson 2010:46). Bördigheten kommer av den stora mängden skiffer och kalksten i jorden vilka vittrar lätt och ger upphov till näringsrika vittringsjordar. Detta i kombination med att berggrunden är rik på fosfater gör området särskilt bördigt (Eklund 1953). Som Persson & Sjögren (2001) framhållit torde de mest produktiva jordarna ligga i kalkplatåns randzoner. Jordlagret varierar i tjocklek, på bergen är jordtäcket bitvis mycket tunt men den genomsnittliga tjockleken ligger runt en meter (Munthe 1906). Falbygdens jordar domineras av brunjord vilken har ett betydligt större näringsinnehåll än andra jordar (Axelsson 2010:49), det höga näringsinnehållet har troligen även under neolitikum haft en gynnsam inverkan på vegetationen och djurlivet vilket sannolikt underlättat försörjningen, inte minst när det gäller jordbruk men även för boskapsskötsel, jakt och insamling (Persson & Sjögren 2001:13). Vegetationen under neolitikum med ett subborealt klimat avvek från dagen främst

genom dominansen av ekblandskog, vilket hänger nära samman med uppkomsten av de näringsrika brunjordarna (ibid). Vegetationstäcket har dock inte varit helt enhetligt, det har förekommit både variationer mellan kustområden och inland liksom inom olika regioner (Axelsson 2010:49). Förhållandena på Falbygden under neolitikum har varit något omdiskuterade (se Granlund 1932:93; Sahlström 1932:13; Fries 1958:11–12; Axelström & Persson 1998). Tills ytterligare pollenanalyser gjorts får det dock antas att den naturliga vegetationen på kambrosiluren utgjorts av en tät ekblandskog (Sjögren 2003:56).

Figur 3. Översikt Falbygden. Gånggrifterna markerade i rött. Bakgrunden utgörs av topografi och berggrund. Blå cirkel markerar Karleby. (efter Sjögren, Axelsson & Vretemark i tryck)

Vattentillgången i området har behandlats av Jan-Bertil Schnell (1966). Falbygdens bergarter består av horisontellt liggande lager där vissa släpper igenom vatten och andra inte. De vattengenomsläppliga (lerskiffer, kalksten, sandsten) skiljs åt av täta bergarter (alunskiffer, bentonit). Genom detta fenomen tränger vattnet fram i sluttningar, vid de täta lagrens övre nivåer, som källor eller mindre tydligt som s.k. diffust läckage (Persson & Sjögren 2001:14, Axelsson 2010:50). Under neolitikum har man därför i viss mån varit begränsad till dessa källor, även om det också funnits bäckar vilka leddes ut på kalkplåtarna från den övre källzonen (Schnell 1966). Konsekvensen av detta

bör ha lett till en ekologisk zonindelning av landskapet i torra platåer och fuktigare sluttningar. Genom det varma och torra klimatet bör denna ekologiska zonering varit mer markerad än idag (Sjögren 2003:58). Det här leder till att kalkstensplatåns gränzoner kan ses som de mest gynnsamma för bosättning och odling (ibid), det vill säga samma områden som också bör ha haft den bördigaste jorden (Persson & Sjögren 2001). Falbygden har karaktäriserats som ett fornsjöområde med hänvisning till de många små mossmarkerna vilket spelat en betydande roll i försök att förklara de många gånggrifterna i området (Schnell 1966, Kaelas 1981). Detta är dock sannolikt en överdrift då många av dessa mossar kan ha varit försumpningsmossar, framväxta under järnålder. Övriga mossmarker är dessutom genomgående små och har troligtvis varit av ringa ekonomisk betydelse (Persson & Sjögren 2001; Sjögren 2003; Axelsson 2010).

Förutom platåbergen dominerar de drygt 250 synliga gånggrifterna området vilka framträder som monumentala byggnadsverk i landskapet och gör, tillsammans med cirka 150 hällkistor, platsen till en av norra Europas största koncentration av megalitgravar från yngre stenålder (Axelsson 2010:83). Gånggrifterna är i huvudsak orienterade efter landskapets karaktäristiska avsatser i rader eller mindre grupperingar. De finns spridda på i stort sett hela Falbygdens kalkstensplatåer men med koncentrationer i exempelvis Karleby, Falköping och Gökhem (Persson & Sjögren 2001:6).

Rumsliga och kronologiska avgränsningar

Att uppsatsen begränsar sig till området Falbygden är ingen tillfällighet. Som tidigare nämnts bildar Falbygden vad som kan beskrivas som en cirka 50x30 kilometer stor triangel där drygt 250 synliga gånggrifter finns representerade (Axelsson 2010:83). Gånggrifterna finns spridda på i stort sett hela Falbygdens kalkstensplatåer men med koncentrationer i exempelvis Karleby, Falbygden och Gökhem (Persson & Sjögren 2001:6). På en högre rumslig nivå bildar detta område en naturlig avgränsning för uppsatsens undersökningsområde då det är just här gånggrifterna uppträder i en sådan hög utsträckning i en mycket begränsad del av landskapet. Det ska dock understrykas att det på en lägre rumslig nivå uppträder skillnader i konstruktionselement där gravarna uppvisar en inbördes stor variation (Sjögren 1998; Persson & Sjögren 2001) där det inom ramen för den relativa enhetligheten på Falbygden existerar en geografiskt betingad variation (Sjögren 2003). Frånsett Falbygden återfinns för Västsveriges del endast megalitgravar längs kusten i Halland och Bohuslän medan det i de stora mellanliggande områdena, trots välbelagda neolitiska bosättningar, idag inte finns några kända gånggrifter (ibid:16). Vidare har de senare årens undersökningar i området kring Falbygden resulterat i ett väldokumenterat arkeologiskt källmaterial vilket gör det möjligt att sammanställa och föra en väl underbyggd diskussion beträffande keramiken från en rad gånggrifter och boplatser. Något som kan kontrasteras mot den halländska trattbägarkeramiken som enbart beskrivits summariskt i litteraturen bortsett från tre Sydhalländska megalitgravar vars keramik behandlats av Anders Larsson (1993). Inte heller trattbägarkeramiken i Bohuslän har varit föremål för någon detaljerad modern studie (se dock Karlsson 1991). Falbygden utgör alltså i sammanhanget ett relativt litet område med en stor koncentration av megalitgravar där ett större mängd grav- och boplatserkeramik har insamlats och dokumenterats. Ett sådant förhållande motiverar, utifrån uppsatsens frågeställning, en avgränsning till Falbygdens gånggrifter, boplatser och keramik.

Att det här endast är tidsperioden mellan neolitikum som behandlas förklaras utifrån de rådande fyndförhållandena på Falbygden där ingen känd tidigneolitisk keramik ännu påträffats vid vare sig gånggrifter (Sjögren 2003:104) eller boplatser. Även om

inslag av keramik från både senneolitikum och järnålder anträffats i anslutning till gånggrifternas mynningsområde så är dess antal obetydliga i fyndsammanhanget som helt domineras av mellanneolitisk keramik (Persson & Sjögren 2001). Det blir därför naturligt att en avgränsning till mellanneolitikum här görs. Beträffande vilka egenskaper hos keramiken som kommer tas i beaktande vid keramiksammanställning och analys fokuserar uppsatsen på dekoren där mönster, fyllning och dekorteknik kommer studeras närmre. Något som innebär att andra egenskaper så som tjocklek, vikt och magring inte kommer behandlas i någon vidare mening. En sådan avgränsning motiveras utifrån två aspekter. Dels en rent tids- och storleksmässig då det inom ramen för uppsatsens omfattning inte är genomförbart att behandla alla delar av ett så pass stort keramikmaterial som här är fallet och dels för att uppsatsens frågeställningar främst fokuseras på keramiken i förhållande till dess dekorelement. Inte heller när det gäller frågor som rör produktion och organisering i det mellanneolitiska samhället blir uppgifter om tjocklek, vikt och/eller magring för enskilda skärvor intressanta, här fokuserar uppsatsen istället på den totala mängden keramik som påträffats vid varje lokal vilket finns beskrivet i både litteratur (Persson & Sjögren 2001) och databaser.

Neolitikums uppkomst - en forskningshistorik

Inom den skandinaviska arkeologin är det få frågor som har diskuterats så intensivt som de bakomliggande faktorerna till neolitikums uppkomst och utveckling. Termen neolitikum har getts olika innebörd vid olika tidpunkter där begreppet initialt refererade till teknisk utveckling och en ny kronologisk fas - ”den nya stenåldern” (Tilley 1996:70). Något senare blev keramikproduktion förknippat med neolitikum, även om denna förekom redan under mesolitikum (Malmer 2002:15). Termen skiftar sedan innebörd och blir istället ekvivalent med den nya innovationen jordbruk där neolitikum främst ses som ett nytt ekonomiskt system (Welinder 2004). På senare tid refererar neolitikum snarare till en ny uppsättning sociala relationer och idéer där nya sätt att organisera arbete och uttrycka identiteter görs gällande, exempelvis genom monumentala gravformer och keramik (Sjögren 2003; Hallgren 2008).

Synen på neolitikum, vilken är avhängig den för tiden dominerande teoribildningen inom den arkeologiska disciplinen, påverkar förstås även synen på övergången från mesolitikum till neolitikum. Vidare refererar både termen mesolitikum och neolitikum till vitt skilda samhällen och materiell kultur beroende på vilka delar av Europa begreppen appliceras på (Thomas 1993). På samma sätt som neolitikum inte kan definieras på ett specifikt sätt kan heller inte ett specifikt neolitiskt livssätt karaktäriseras (Tilley 1996:70). Något som inte enbart görs gällande utifrån ett europeiskt perspektiv utan även på ett regionalt (eller lokalt) plan. Det som benämns som neolitikum i södra Skandinavien åsyftar en rad olika livssätt och praktiker (Malmer 2002)

När det gäller övergången från en mesolitisk jägar- och samlarekonomi till en neolitisk jordbruksekonomi i södra Skandinavien dominerade två vitt skilda uppfattningar diskussionen under 1950- och 1960-talen, gemensamt för de båda var dock att jordbruket stod i centrum. Den ena uppfattningen, som fördes fram av Carl Johan Becker (1947), menade att det neolitiska livssättet introducerades av invandrande grupper. Becker definierar tre typer av tidigneolitiska trattbägarkärl, A-, B- eller C-typ, vilka alla tillhör olika kronologiska faser där A-typen är tidigast (Becker 1947:42). Jordbrukarna som introducerade A-kärlden i Skandinavien invandrade från östra delarna av Europa medan B-kärlden kom väster ifrån. C-kärlden indelades i termer av ”megalitiska” och ”icke-megalitiska” typer beroende på om individerna som använde

dem byggde megalitgravar eller ej (ibid:45–46). Dessa invandrade grupper försköt och ersatte successivt de senmesolitiska populationerna i södra Skandinavien (ibid:49). Av motsatt uppfattning var Jørgen Troels-Smith (1953) som menade att det neolitiska levnadssättet istället utvecklades lokalt som ett resultat av förändringar inom den inhemska senmesolitiska befolkningen vilka själva började driva jordbruk och producera keramik (Troels-Smith 1953:5–7).

Under 1970- och 1980-talet övergavs i stora delar tanken om invandrade grupper vilken avfärdades som både anakronistisk och otillräcklig. Fokus kom istället att ligga på interna förändringar inom erteböllekulturen för Danmark, Skåne och Blekinge och inom lihultkulturen för Bohuslän, Halland och Västergötland (Tilley 1996:10), en fråga som i viss utsträckning redan hade lyfts av Troels-Smith. Miljöförändringar och/eller befolkningsökning kom nu att diskuteras av många arkeologer som nyckelfaktorer till södra Skandinavien neolitisering. Exempelvis argumenterar Carsten Paludan-Müller (1978) för att sedentism (permanent boende under längre tid) vid kusten främjades genom en rik tillgång på naturresurser, något som på sikt ledde till en kraftig befolkningsökning, vilket i sin tur ledde till att delar av befolkningen i de kustnära bosättningarna rörde sig inåt landet i jakt på föda. Här var tillgångarna inte lika goda som vid kusten varpå jordbruket utvecklades som ett resultat av resursbrist (Paludan-Müller 1978:47ff). Lars Larsson (1987) lägger fram en teori om igenslamning av flodmynningar och laguner (främst i Skåne och Danmark) vilket reducerade resurstillgängligheten och stimulerade fram en förändring mot en jordbruksekonomi (Larsson 1987:221ff). I en generell modell så refererar Marek Zvelebil och Peter Rowley-Conwy (1984, 1986) till tre faser som ingår i övergången till en jordbruksekonomi: tillgänglighet, utbyte och stabilisering. I södra Skandinavien menar de att tillgänglighetsfasen varade i över 1000 år där jägar- och samlarekonomier införde vissa element från jordbruksekonomier, så som tekniken för keramikproduktion, men inte själva jordbruket (Rowley-Conwy & Zvelebil 1984:104–109). Utbytesfasen uppstår när naturtillgångar via jakt, insamling och fiske successivt ersätts med domesticerade naturtillgångar som ett resultat av resursbrist för att sedan, i stabiliseringsfasen, komma att dominera näringsfånget genom en stabil jordbruksekonomi (ibid:112–115).

Det har emellertid kommit att visa sig, av senare års DNA-analyser, att invandring trots allt är en faktor i södra Skandinavien neolitiseringsprocess. I en artikel från 2018 presenterar Alissa Mittnik med kollegor en DNA-studie utförd på 38 individer från både mesolitikum och neolitikum i Nordeuropa. Resultatet från denna studie visar att det omkring 4000 f.Kr. är ett genetiskt inflöde, de första jordbrukande populationerna i Sydskandinavien har genetiska likheter med både tidig- och mellanneolitiska populationer i Centraleuropa (Mittnik et al. 2018:2–4). Samtidigt har de första jordbrukarna i Skandinavien även varit uppblandad med mesolitiska jägar- samlar- och fiskarpopulationer (ibid:7–8), vilket även påvisats i en tidigare DNA-studie (Skoglund et al. 2014). Det går däremot inte att fastslå när denna uppblandning skett.

Flera av ovanstående förklaringsmodeller har gemensamt att de ser miljömässiga faktorer som den drivande kraften bakom neolitiseringsprocessen där människan, på ett eller annat sätt, måste förhålla sig till yttre omständigheter. Kristina Jennbert (1984) har istället argumenterat för att sociala faktorer varit drivande för neolitiseringsprocessen snarare än miljömässiga. Jennbert menar att domesticerade djur och spannmål utgjorde fruktbarhetsgåvor från kontinentala jordbrukssamhällen som, initialt, inte hade någon större ekonomisk signifikans. Istället introducerades de under senmesolitikum som en del i en större kontext bestående av allianser och handelsnätverk där boskap och spannmål i första hand sågs som prestigeföremål i ett socialt differentierat samhälle (Jennbert 1984:20ff).

Oavsett om det handlar om miljömässiga och/eller sociala omständigheter har diskussionen kring neolitiseringsen många gånger kommit att fokusera på jordbrukets införande varpå andra, samtida fenomen, inte diskuterats i någon vidare mening. Här ges exempelvis inga potentiella förklaringar till varför keramikproduktionen och de polerade yxorna uppstår eller varför förändringar i gravskicket sker med monumentala byggnationer som följd (Tilley 1996:72). Istället för att se neolitiseringsen utifrån ekonomiska aspekter, nya teknologier, immigrerade grupper eller nya sociala relationer diskuterar Julian Thomas (1988) och Ian Hodder (1990) neolitikum som att vara en materiell manifestation av en ny uppsättning idéer vilka omstrukturerade det senmesolitiska samhället och förändrade dess sociala och ekonomiska förutsättningar i grunden (Hodder 1990:29). Ett sådant perspektiv leder till frågan om vilka idéer det i så fall kunnat röra sig om och huruvida dessa utvecklades inom det senmesolitiska samhället eller om det rörde sig kulturimpulser från kontinentala jordbruksekonomier. Enligt Thomas går det att se neolitikum som ett integrerat ideologiskt ”paket” bestående av en rad nya innovationer så som megalitgravar, keramik, polerade yxor, jordbruk och domesticerade djur vilka upptogs i sin helhet av mesolitiska grupper som levde i angränsande områden till redan jordbrukande samhällena på kontinenten (Thomas 1988:59ff), för att sedan, successivt, sprida sig norrut mot södra Skandinavien. En sådan förklaringsmodell riskerar dock att se på neolitiseringsen utifrån en standardiserad process vilken inte tar hänsyn till specifika skeenden vid olika tidpunkter och kring olika geografiska områden. Vidare ges bilden av den senmesolitiska befolkningen som passiva mottagare av ideologiska strömningar som kommit utifrån där adoptionen till neolitikum skett hastigt där ingen kontinuitet mellan senmesolitikum och tidigneolitikum verkar ha existerat.

Christopher Tilley (1996) ser på neolitiseringsen av södra Skandinavien som att främst handla om att omstrukturera föreställningar om tid och rum, döden och kroppen, status och social konkurrens. Många av de nya individuella komponenterna av den nya ideologin förekom i varierande utsträckning och tog sig olika uttryck inom olika senmesolitiska samhällen (Tilley 1996:73). Utvecklingen av extensiva handelsnätverk mellan främst erteböllegrupper och kontinentala jordbrukare fungerade som en pådrivande faktor vilken gradvis integrerade olika element av den nya ideologin för att i ett senare skede övergå till en sammanhängande totalitet som kom att förändra det senmesolitiska samhällets föreställningsvärld i grunden. Något som kan förklara varför det arkeologiska materialet uppvisar både kontinuitet och förändring i övergången mesolitikum/neolitikum (ibid).

Förutom jordbruket skiljer sig den neolitiska perioden i södra Skandinavien från den mesolitiska på en rad punkter. Nu uppträder nya föremålstyper så som trattbägarkeramik och slipade yxor liksom nya anläggningar som långhögar och megalitgravar samt stora inhägnade områden av s.k. Saruptyp. Även nya praktiker i form av nedläggningar av redskap, djur- eller människoben i mossar och anläggningar förekommer under denna period. Fenomen som i stor utsträckning tycks uppstå redan under äldsta tidigneolitikum men i princip saknas under mesolitikum (Sjögren 2003:10). Den äldre delen av tidigneolitikum kan här beskrivas som en formativ fas där mycket av de nya företeelserna i trattbägarsamhället börjar formas och utvecklas för att sedan, under yngre delen av tidigneolitikum och äldre delen av mellanneolitikum (TN II–MN A II), nå sin kulmen (Madsen 1988a, Liversage 1992, Sjögren 2003). Utifrån en sådan tolkning, stärkt av senare tids C14-dateringar, förlorar den traditionella gränsdragningen mellan tidig- och mellanneolitikum större delen av sin relevans (Sjögren 2003:14). Av den anledningen bör den tidig- och mellanneolitiska klassificeringen främst ses utifrån kronologiskt perspektiv snarare än att det skulle röra sig om specifika praktiker typiska för de respektive faserna. Med detta sagt brukar mellanneolitikum traditionellt

delas upp i två faser. Den första, mellaneneolitikum A (MN A), karaktäriseras av kontinuiteten i traditionen från tidigneolitikum medan det under den andra fasen (MN B) uppträder nya former av keramik, s.k. stridsyxekeramik samt nya yxtyper så som de tväreggade flintyxorna och stridsyxorna. Vidare uppträder nya ekonomiska och sociala praktiker samt begravningsriter där de kollektiva begravningarna i gånggrifterna ersätts med enkel- och dubbelbegravningar under flat mark (Malmer 2002). Den initiala fasen av mellaneneolitikum (MN A) är den period som är föremål för diskussion i föreliggande uppsats och dateras från omkring 3300 f.Kr. till 2900 f.Kr. (Müller & Peterson 2015:576), se figur 4. Utifrån keramikens utförande beträffande form och design brukar MN A delas in i fem faser, MN I–V (Midgley 1992:123), där period I är äldst och V är yngst. Det ska dock understrykas att en sådan indelning utgick ifrån keramikens specifika och unika kontext vid tiden då systemet etablerades (Mathiassen 1944).

Det neolitiska samhällets utveckling under tidig- och mellaneneolitikum har diskuterats i en rad arbeten av Torsten Madsen (1981, 1982, 1988a). Mot bakgrund av ett detaljstuderat område i Östjylland försöker han utforma en modell över odlingsformer, bosättningsystem och samhällsformer. Denna utveckling diskuterar Madsen i tre faser: under tidigneolitikum ses jordbruket som att bedrivs extensivt i form av svedjebruk. Bosättningen antas bestå av mindre (500–700 kvm) och tillfälliga boplatser,

Southern Scandinavia/Northern Plain Chronology					Northern Lower Mountain Range Chronology							
cal B.C.	Period	Northern Jutland	Seeland/Scania	Southern Jutland/Mecklenburg	Lower Countries / NW Germany	Altmark	Middle-Elbe-Saale	Westfalia/Hessia	Period	cal B.C.		
2100	LN 1	Early Dagger groups				Early Dagger/Aunjetitz	Early Aunjetitz	Early Bronze Age	Bronze Age	2100		
2200										2200		
2300	YN 3	Late Single Grave groups				LSG / Schönfeld	Late Corded Ware/Bell Beakers		Final Neolithic	2300		
2400										2400		
2500	YN2	Middle Single Grave groups				MSG/ Schönfeld	Middle Corded Ware			2500		
2600										2600		
2700	YN 1	Early Single Grave groups				ESG/ Schönfeld	Early Corded Ware			2700		
2800										2800		
2900	MN V	Store Valby		GA	Brindley 7	Haldensleben 4	TRB-MES V Bernburg / Globular Amphorae	Late Wartberg	Late Neolithic	2900		
3000	MN III-IV	Bundsø/Lindø		Bostholm	Brindley 6	Haldensleben 3						3000
3100	MN II	Blandebjerg		Oldenburg	Brindley 5	Haldensleben 2						3100
3200	MN Ib	Klintebakke		Wolkenwehe 2	Brindley 4	Haldensleben 1	TRB-MES IV Salzmünde	Early Wartberg			3200	
3300	MN Ia	Troldebjerg				Brindley 3					3300	
3400	EN II	Fuchsberg	Fuchsberg/Virum	Wolkenwehe 1	Brindley 1/2	Düsedau 2	TRB-MES III Baalberge			3400		
3500					Late Swifterbant/Hazendonk 3	Düsedau 1				3500		
3600	EN Ib	Oxie/Volling	Oxie/Svenstorp	Satrup/Siggeneben-Süd		Lüdensen	TRB-MES II Baalberge	MKV	Younger Neolithic	3600		
3700										MK IV	3700	
3800										3800		
3900	EN Ia	Volling	Svalekjint	Wangels/Flintbek			TRB-MES I Spätengyel	MK III			3900	
4000					Middle Swifterbant			MK II		4000		
4100	Final Mesolithic	Final Ertebølle						MK I		4100		
4200							Gatersleben			4200		

Abbreviations: LN late Neolithic – YN younger Neolithic – MN middle Neolithic – EN early Neolithic – LSG late Single Grave groups – MSG middle Single Grave groups – ESG early Single Grave groups – MK Michelsberg – TRB-MES Funnel Beaker Middle-Elbe-Saale. Shaded cells: central Funnel Beaker groups

Figur 4. Schematiskt kronologi över utvecklingen av trattbägar- och enkelgravkultur. Aktuell period visas i vänstra tabellen: MN I-V (Müller & Peterson 2015:578)

cirkulerande inom relativt stora territorier i takt med att åkrarna flyttas. I den andra fasen, sen tidigneolitikum – tidig mellaneneolitikum, leder detta system i kombination med en befolkningsökning (Madsen 1981, 1982) till konkurrens om de bästa jordarna. Boplatserna ökar här i storlek (upp till 4000 kvm) men är fortfarande relativt kortlivade. Det är nu Sarupanläggningar och megalitgravar uppträder där Sarupanläggningen antas ha fungerat som centralplatser för större områden medan de monumentala gravarna haft rollen som symboliska markörer för individuella gruppers markrättigheter (Madsen 1981, se även Renfrew 1976). Samhället anses vid den här tiden vara i viss grad stratifierat och gravarna används, i likhet med tidigneolitikum, endast för de högst rankade individerna. Under senare delen av mellaneneolitikum (MN A III–V) förändras systemet och megalitgravarna används nu som gravplatser för hela gruppen, centralplatser förlorar sin signifikans medan boplatserna blir stora (20–30 000 kvm) och permanenta. Anledningen till denna utveckling förklaras som en överexpansion i föregående fas där lösningen var att övergå till mer intensiva produktionsformer. Av den anledningen avtar bristen på mark och behovet av att markera rättigheter till territorier minskar (Madsen 1981, 1982). Denna fas, MN A III–V, har beskrivits som en degenerativ fas där många av de fenomen som gjordes gällande under TN II–MN A II avtar, exempelvis upphör byggnationerna av Sarupanläggningar och megalitgravar (Sjögren 2003:14). 1988 modifierar Madsen sin ståndpunkt och ser inte längre befolkningsökning som den drivande kraften i utvecklingen, istället betonas rituella aspekter hos de fenomen som uppträder under TN II–MN A II vars intensitet är av ett sådant slag att det går att likställa med en ritualisering av hela det neolitiska samhället (Madsen 1988a:331, Sjögren 2003:10). Sarupanläggningarna (Andersen 1997) och megalitgravarna (Shanks & Tilley 1982) har mot bakgrund av denna ritualisering även tolkats som centrala för döds- och förfäderskulter. Fenomenen ses här som gemensamma platser för större grupper och begravningsritualer där övergången mellan olika världar sker (Shanks & Tilley 1982:129ff, Andersen 1997:311ff).

För Skånes del har det mellaneneolitiska bosättningsmönstret tolkats och sammanfattats av Mats Larsson (1988, 1992). Han ser, i likhet med Madsen och Renfrew, megalitgravarna som territoriemarkeringar i ett stratifierat samhälle där ekonomin baseras på permanent odling av mindre ytor. Boplatserna ligger i koncentrationer som ansluter till megalitgravarna där varje grav ses som att motsvara en samtida bebyggelseenhet. Larsson för här en tes att bosättningarna skulle varit relativt små (500–800 kvm) och motsvarat en familjeenhet på cirka 5–10 personer (Larsson 1992). Dock har sådana uppskattningar många gånger gjorts baserat på mindre undersökningar där närliggande grävningsschakt tolkats som individuella boplatser (Sjögren 2003:47). Utifrån undersökningar av boplatser i västra Skåne menar Magnus Andersson att både de tidig- och mellaneneolitiska boplatserna varit avsevärt större, i storleksordningen 10000–25000 kvm för TN och 50000–60000 kvm för MN (Andersson 2003:173). Megalitgravarna i Skåne har också tolkats som att vara fysiska manifesteringar av individers makt och sociala kapital, individer som även kontrollerat de rituella aktiviteterna vid platsen. Sådana maktuttryck började göras gällande i samband med att megaliternas byggdes under TN II vilket lade grunden till tidiga former av privat egendom och nya sociokulturella institutioner som kom till uttryck under mellaneneolitikum (Andersson, Artursson & Brink 2016:95).

I Västsverige kan bara delar av det neolitiska komplexet konstateras med någon säkerhet. Megalitgravar, flatmarksgravar, depå- och mossfynd av yxor och bärnsten samt nedläggning av människor i sjöar. Sarupanläggningar är hittills inte kända men att de kan förekomma är mycket väl möjligt mot bakgrund av de få undersökningar som utförts i Västsverige (Sjögren 2003:13). Karl-Göran Sjögren har i sin avhandling, med utgångspunkt i megalitgravarna, diskuterat det mellaneneolitiska samhället i Västsverige.

Här ges bilden av ett helagrart samhälle under tidiga delen av mellanneolitikum där jakt, fiske och insamling endast haft marginella inslag i ekonomin. Jordbruket har byggt på långvarigt utnyttjande av mindre ytor där årderbruk med oxar har förekommit. Då monument och ritualer associerade med de döda här haft en så framträdande roll ses sociala strukturer som att ha varit baserade på släktskapsgrupper. Genealogisk närhet skulle då kunnat utgöra ett ideologiskt verktyg för att legitimera status (ibid:350). När det gäller den sociala organisationen finns det flera uttryck som skulle kunna tyda på någon form av övergripande organisation. Sjögren pekar dels på mobiliseringen av arbetskraft som krävs för att bygga megalitgravar och dels på den rumsliga organisationen av gånggrifterna på Falbygden (ibid:238, 351). I andra områden kan Sarupanläggningar framhållas som att ha haft samma funktion (se Andersen 1997). Genom placeringen av monument, associerade med de döda, på specifika platser i landskapet ges rummet en helt ny innebörd. Här går det att beskriva landskapet som att bli ritualiserat samtidigt som det sker en motsvarande process där även de sociala relationerna ritualiseras (Sjögren 2003:351). Utifrån tidigare nämnd DNA-studie visar resultaten att det mellanneolitiska samhället i Västsverige direkt härstammat från tidigneolitiska populationer i sydligare delar av Skandinavien (Mittnik et al. 2018:6).

Ovan nämnda kulturella fenomen, som görs gällande under tidig- och mellanneolitikum, definieras av det som kommit att kallas för Trattbägarkulturens nordgrupp. Denna återfinns i Väst- och Sydsverige, Danmark, norra Tyskland och nordvästra Polen (Sjögren 2003:16). Trots vissa allmänna likheter som knyter samman de olika områdena är skillnaderna i dateringar, utformning och kulturell bakgrund avsevärda. Det går därför, utifrån exempelvis keramiktypologi och gravformer, att definiera en rad lokalt avgränsade grupperingar. Trots detta binds de samman av så pass stora likheter att de ändå kan sägas tillhöra samma kulturella komplex, trattbägarkulturen (ibid:15–16). Utifrån typologiska egenskaper hos skandinaviska dösar och gånggrifter är det möjligt att göra en indelning i tre geografiska zoner: Östersjöområdet, Kattegattområdet och centrala Västergötland (Blomqvist 1989).

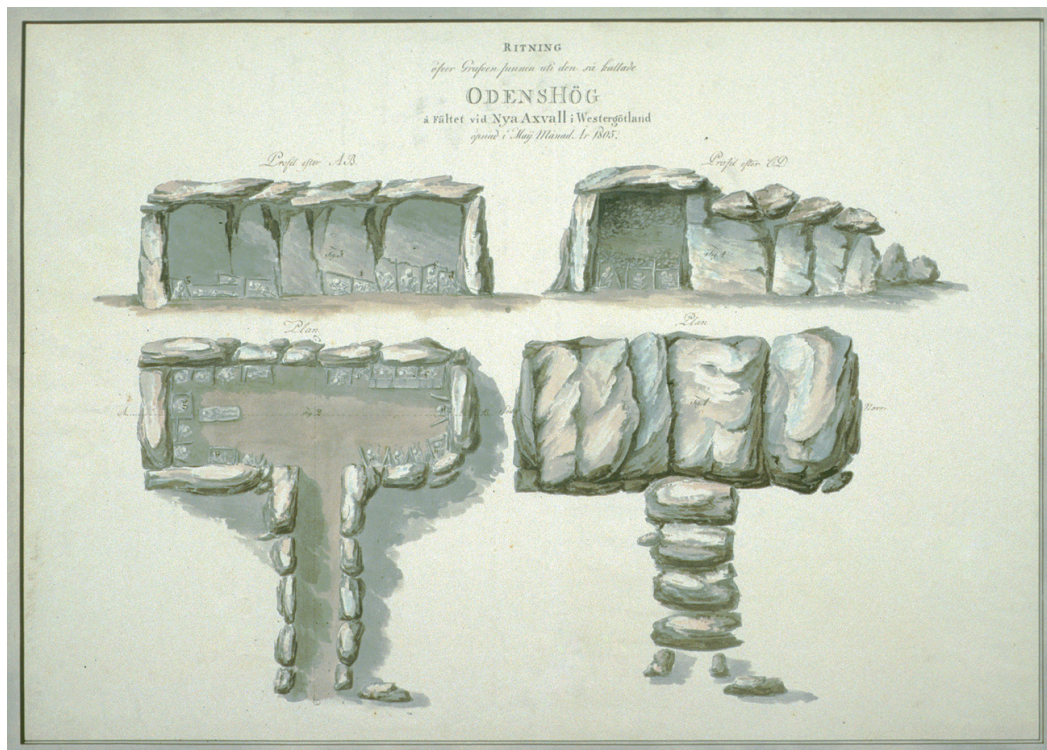
Forskning kring Falbygdens neolitikum

Den tidigare forskningen kring Falbygdens förhistoria har i stor utsträckning kommit att fokusera på dess megalitgravar, vilket måste ses som naturligt mot bakgrund av det stora antal synliga gånggrifter (och hållkistor) som detta område uppvisar. På Falbygden finns en av norra Europas största koncentration av megalitgravar från yngre stenålder där cirka 250 gånggrifter syns liksom monumentala byggnadsverk i landskapet. Gånggrifterna finns spridda över hela Falbygden med koncentrationer i Karleby, Falköping och Gökhem (Axelsson 2010:83).

Före år 1700 finns det i stort sett inga uppteckningar eller beskrivningar av gånggrifter. Av de uppteckningar som gjordes 1667–1684 finns en serie från Västergötland bevarade, men denna omfattar inte Falbygden (Persson & Sjögren 2001:15, Axelsson 2010:52). Under 1700-talets andra hälft börjar det författas många beskrivningar av fornlämningar, så även i Västsverige. I Carl von Linnés Wästgöta-Resa från 1747 finns två gånggrifter från Falbygden beskrivna, Stora Hjalms rör och Lilla Hjäms rör (Falköpings Stad Raä 3 och 4). Linné anmärker även att liknande ”ätteplatser lågo åtskilliga på flata ängarna” (Persson & Sjögren 2001:15). Carl Gustaf Gottfrid Helfeling utförde den första utgrävningen av en gånggrift i Västsverige när han tjänstgjorde hos privatforskaren Per Tham. Sommaren 1788 undersöktes gånggriften Dala där det på en illustration av graven står att läsa ”På botn fanns ben obrända: vanligt stora: inga Monumenter”. Enligt Tham ska graven ha innehållit sittande skelett och Helfeling

menade att gravarna var "familiegrafvar" (Sahlström 1932:4; Sjögren 2003:64; Axelsson 2010:53, 2014:176). Därefter undersöker kapten Anders Lindgren fem gånggrifter på Axvalla hed 1803–1805. Fyra av gravarna omnämns bara kortfattat medan det ges en utförlig beskrivning av den femte, den så kallade Odens grav. Förutom illustrationer i plan och profil anger Lindgren belägg för nischer i kammaren och beskriver både benens och fyndens lägen i förhållande till dessa. Han ansluter sig till Tham och Hilfelings teori om sittande begravningar i nischerna (Persson & Sjögren 2001:17; Axelsson 2010:54, 2014:177–178). Några år senare publicerade prosten J. F. Mellin beskrivningar av en gånggrift och en hållkista som undersöktes 1812. Resultaten var ungefär densamma som tidigare undersökningar (Persson & Sjögren 2001:17).

Efter Hilfeling, Lindgren och Mellin upphör grävningar en tid, men i mitten av 1800-talet förstärks intresset för gånggrifterna i Västergötland och ett antal undersökningar utförs. De som uppmärksammats mest är de av Bror Emil Hildebrand och Oscar Montelius (Axelsson 2010:59). 1864 utförde riksantikvarien Bror Emil Hildebrand

Figur 5. Kapten A. Lindgrens teckning av Odenskulle på Axvalla hed 1805. (Axelsson 2010:58)

sina grävningar av gånggrifter i Luttra och Slöta. I sin rapport framför Hildebrand teorin om gånggrifterna som benhus snarare än gravar med hänvisning till oordningen bland benen (Sjögren 2003:68, Axelsson 2010:68). Hildebrand daterade gravarna till stenålder och diskuterade även näringsfånget hos befolkningen. Då ben av får, häst och svin hittades i Luttragraven kunde han belägga boskapsskötsel under stenålder, han antog även att åkerbruk förekommit. Antalet begravda uppskattade han till cirka 100 personer per grav, det är dock oklart vad denna beräkning grundar sig på (Persson & Sjögren 2001:18). År 1872 inledde Oscar Montelius, tillsammans med Gustaf Retzius, en rad undersökningar av de västgötska megalitgravarna (Sjögren 2003:69). Den första undersökningen utfördes vid Klövagårdens gånggrift (Karleby Raä 57) med målsättningen att studera begravningsskick, näringsfång och rastyp hos megalitbyggarna (Montelius 1873:10). De undersökte sju gånggrifter under åren fram till 1894, varav fyra i Karleby (Raä 37, 55, 57 och 59). I Montelius kortfattade

beskrivningar framkommer inte mycket nytt, beträffande Klövagården anges antalet begravningar i kammaren till cirka 80 stycken. Ordningen bland benmaterialet förklaras utifrån att de flyttats runt och eftersom det i vissa gravar hittats hela skelett tar Montelius avstånd från benhusteorin (Montelius 1883:236). Montelius har ändå haft stor betydelse för megalitgravsforskningen, både genom sin typologiskt baserade kronologi och sin tolkning av megalitgravarnas uppkomst. I en senare skrift från 1905, "Orienten och Europa", lade Montelius fram en diffusionistisk tolkning av den europeiska förhistorien och förklarade de nordiska dösa och gånggrifterna som ett resultat av kulturpåverkan utifrån (Persson & Sjögren 2001:19, Sjögren 2003:69).

Vid 1900-talets början upplever den nordiska arkeologin en ny teoretisk omorientering. Nu är det arkeologiska kulturbegreppet i allmänt bruk som ett sätt att klassificera fyndkomplex vilka ses som uttryck för etniska grupper. Tillsammans med kulturbegreppet dominerar tanken på diffusion (folkvandring eller kulturpåverkan) som förklaring till samhällelig förändring (Sjögren 2003:70). Vid denna tid avtog antalet undersökningar i Västergötland markant, istället utfördes främst inventeringar och restaureringar (Persson & Sjögren 2001:20). I sin avhandling "Västergötlands stenålder" från 1915 behandlar Karl-Esaias Sahlström lösfynden inom landskapet (Sahlström 1915). Under 1920–1950-talen är megalitgravsforskningen i Västsverige tämligen inaktiv. Sahlström fortsätter dock sitt inventeringsarbete i Västergötland vilket resulterar i två arbeten (Sahlström 1932, 1939) där fornlämningar i Gudhems och Valle härad redovisas. Han gör även några mindre delundersökningar i samband med restaureringar (Persson & Sjögren 2001:20). I början av 1960-talet genomförde Carl Cullberg två totalundersökningar av megalitgravar där undersökningen av Rössbergagånggriften fortfarande är den mest omfattande som gjorts i området (Cullberg 1961, 1963). I sin licentiatuppsats ger Bertil Schnell (1966) en förklaring till gånggrifternas placering och spridning på Falbygden där förekomsten av vatten styr placeringen av megaliterna i rummet. Vidare har Åke Hyenstrand (1979) diskuterat gånggrifternas spridning i landskapet utifrån dess rumsliga fördelning samt deras relation till topografin. Utgångspunkten för Lars Bägerfeldt (1989) är en stor tilltro till den typologiska dateringen av megalitgravarna. Enligt Bägerfeldt representerar gånggrifter och flintyxor olika skikt i befolkningen där det skikt som representeras av megalitgravarna utvandrar från Jylland till Falbygden. Det rör sig om ett utvandrat ledarskikt på 300–1000 personer där Bägerfeldt söker orsaken till utvandringen i en solförmörkelse som ska ha ägt rum 3337 f. Kr (Persson & Sjögren 2001:24, Axelsson 2010:73–74).

Falbygdens gånggrifter har också spelat en central roll i flera arbeten av Christopher Tilley (1991, 1993, 1994, 1996, 1999). En utgångspunkt är att megalitgravar byggs i ett samhälle präglad av social konkurrens (Tilley 1996). Tilley vill försöka förstå megalitgravarnas mening på ett symboliskt och ideologiskt plan och huruvida dessa meningar kunde fungera som redskap för att legitimera makt i det neolitiska samhället. Han utgår ifrån att megaliterna strukturerade uppfattningen av både samhället och av landskapet vilka därmed sammanlänkades med kosmologiska föreställningar och världsbild med det fysiska landskapet och gravarnas arkitektur (Tilley 1996:213). Vidare menar Tilley att kontrollen över "hemlig" rituell kunskap och av tillgången till gånggrifternas inre omvandlas till en ideologisk legitimation av social auktoritet i ett samhälle där individens identitet är direkt kopplad till förfäderna. De äldre anses här ha monopol på kontakten med förfäderna där deras maktposition ses som naturlig (Persson & Sjögren 2001:25).

Under perioden 1985–1994 genomförde Göteborgs universitet projektet *Gånggrifterna i centrala Västergötland och deras bakgrund* då sammanlagt nio gånggrifter och fem

boplatser delundersöktes. Som en uppföljning till detta projekt företogs 1996–1998 en skadeinventering av Falbygden gånggrifter (Axelsson 2010:75). Resultaten från gånggriftsundersökningarna har presenterats i en monografi av Per Persson och Karl-Göran Sjögren (2001). Material från västsvenska megalitgravar behandlas också i flera av delprojekten inom projektet *Kust till Kust* (Axelsson 2010:75). Dessa undersökningar har sedan kommit att utgöra en väsentlig del av bakgrunden för Karl-Göran Sjögrens avhandling ”*Mångfalldige uhrminnes grafvar... Megalitgravar och samhälle i Västsverige*” från 2003. Här diskuterar Sjögren det mellan-neolitiska samhällets ekonomiska och produktionstekniska bakgrund samt megalitgravarnas symboliska och ideologiska funktion med betoning på Falbygden. Enligt Sjögren går det att se det västsvenska trattbägarsamhället under tidigare delen av mellan-neolitikum som ett helagrart samhälle, där jakt, fiske och insamling varit av marginell betydelse för försörjningen. Istället har tonvikten lagts på det neolitiska livssättet där jordbruk och boskapsskötsel utgjort basen i försörjningen av livsmedel (Sjögren 2003:349). Här får rumsliga klassificeringar, liksom övergången mellan dem, en ny dramatisk innebörd genom megalitgravarnas konstruktion och placering på vissa platser i landskapet (ibid:351)

2010 publicerade Tony Axelsson sin avhandling *Landskap – Visuella & rumsliga relationer i Falbygden neolitikum*. Inspirerad av vad som kan benämnas en post-processuell landskapsarkeologi (exempelvis Tilley 1994; Barret 1994) understryker Axelsson synen på landskap som en social konstruktion. Utifrån en sådan tanke diskuteras de visuella och rumsliga relationerna, främst rörande gånggrifter och boplatzlågen, på Falbygden där människan ges en aktiv roll som en handlande individ utifrån olika sociala logiker som avsätter spår i landskapet (Axelsson 2010). För tillfället arbetar doktorand Malou Blank vid Göteborgs universitet på sitt avhandlingsprojekt *The use and reuse of megalithic graves in the Cambro-Silurian areas of southwestern Sweden. Collective burial practices during the Late Neolithic (2350–1700 BC)*. Projektet har i syfte att belysa diversiteten av bruk och återbruk av megalitgravar för att kunna presentera en mer detaljerad och dynamisk bild av gravpraktiker från yngre stenålderns yngsta del där återanvändandet av gånggrifter, hällkistans introduktion och användning kommer behandlas (Blank 2016; Blank et.al. 2018). Avslutningsvis ska nämnas det vid Göteborgs universitet pågående projektet *Neolithic Lifeways* vars huvudsakliga syfte är att utveckla nya perspektiv på den neolitiska ekonomin och samhällsorganisationen på Falbygden. Här sätts Falbygden in i ett större regionalt nätverk i diskussionen rörande jordbruket, den sociala organisationen samt megalitgravarnas funktion (Sjögren, Axelsson & Vretemark i tryck).

Keramiken i forskningen

Den tidig- och mellan-neolitiska TRB-kronologin har till stora delar byggts upp utifrån keramikens utformning och dekor, vilket gjorts möjligt genom dess rika form- och mönstervariation med en ofta stark tradition. Den traditionella mellan-neolitiska TRB-kronologin utgår från keramik från några få stora danska fyndplatser inom ett geografiskt begränsat område (Lagergren-Olsson 2003:173). Beträffande Skåne och Västsverige kan det diskuteras i hur hög grad den danska kronologin är giltig. Även om de skånska och västsvenska keramikmaterialet har mycket gemensamt med det danska skiljer det sig samtidigt ur en rad aspekter. Exempelvis har Birgitta Hårdh (1990) visat på svårigheten att med hjälp av kombinationsanalys gruppera det skånska materialet på samma sätt som har kunnat göras med det danska, här kan nämnas att det i Skåne inte finns någon motsvarighet eller alternativ till den danska Blandebjergstilen (MN II) och frågan måste ställas om denna stil verkligen finns representerad som egen fas i det skånska materialet (Lagergren-Olsson 2003:176). Vidare finns det

bara ett känt exemplar av en brämbägare väster om Öresund (Skaarup 1985: figur 229) medan denna fyndkategori är mycket vanligt förekommande i både Skåne och Västergötland (Sjögren 2003:94). Även dekortypen schackbrädesmönster är mycket framträdande i Skåne, och vanlig på Falbygden, men ytterst sällsynt i Danmark (ibid). Samtidigt finns det även skillnader i keramiken mellan Skåne och Västsverige, här kan nämnas kärletypen fotskålar vilka är vanligt förekommande i Skåne men har hittills inte kunnat beläggas med säkerhet på Falbygden. Ett annat exempel är hängkärl vilka även de är vanliga i Skåne men som ännu inte har påträffats längre norrut (Persson & Sjögren 2001:217). Trattbägarkronologin är därför inte helt enkel att arbeta med, trots detta finns det huvuddrag i keramikutvecklingen vilka kan ses som giltiga över hela det nordliga trattbägarområdet. En del av de kärl från Västergötland och Bohuslän har så pass detaljerade paralleller till danskt och skånskt material att det inte finns skäl till att överdriva det regionala dragen, även om dessa fortfarande existerar (Sjögren 2003:94). Eftersom det ännu inte finns en regionalt baserad kronologi för Västsverige kommer uppsatsen vara hänvisad till den etablerade dansk-skånska kronologin för dateringar av keramiken på Falbygden, dock medveten om vilka källkritiska problem detta också innebär.

Det första större arbetet som behandlade uppdelningen av trattbägarkeramik i Skandinavien utfördes av Sophus Müller i skriften *Oldtidens Kunst – stenålder* från 1918 där fokus låg på dekorelement för enskilda kärl. Den tidigaste fasen beskrevs som att ha kärl med ingen eller lite dekor för att sedan utvecklas till en ”blomstrande” fas med värdeladdade beskrivningar som ”den vackra stilen” och ”den storslagna stilen”, utvecklingen avtog sedan för att övergå i en degenerativ avslutande fas (Müller 1918:11–51). Systemet kom att bli en inspiration och fundament för de nya system som sedan följde. John-Elof Forssander försökte stödja sin stilanalys med en horisontell stratigrafi från den då nyligen undersökta gånggriften i Västra Hoby. Han övergav Müllers värdeladdade beskrivningar och delade istället upp keramikmaterialet i perioderna I-IV (Forssander 1936). Till skillnad från Forssander använde Therkel Mathiassen större boplatser som grund för sin keramik-kronologi snarare än enskilda kärl från megalitgravar. Mathiassen menade att boplatser tillhandahöll en större del av den materiella kulturen och en bättre grund för jämförande analyser (Mathiassen 1944). De kronologiska faserna behandlade mellaneneolitikum med en periodisering i fem faser (MN I–V) utifrån keramikfyndens typboplatser: Troldebjerg, Blandebjerg, Trelleborg, Bundsö och Lindö. Till skillnad från tidigare författares subjektiva metod arbetade Mathiassen med en seriationmetod i diagramform (ibid: figur 9). Det är detta schema som, med viss modifikation, ligger till grund för Axel Bagges och Lili Kaelas (1950–1952) registrering av skånskt keramikmaterial från megalitgravar. Deras primära bidrag till kronologin består i en indelning av brämbägarna i tre grupper: tratthals- cylinderhals- och konhalsbrämbägare (Bagge & Kaelas 1950–1952).

Även om de av Mathiassen definierade typboplatserna fortsatte att vara synonyma med de fem mellaneneolitiska faserna så kom boplatstypologin att kritiseras för att inte representera slutna kontexter. Carl Johan Becker (1955, 1956, 1958) förfinade metodiken genom att i största möjliga mån utgå ifrån slutna fynd i boplatsgropar. Det slutgiltiga systemet kom att bli Troldebjerg (MN Ia), Klintebakken (MN Ib), Blandebjerg (MN II), Bundsö (MN III), Lindö (MN IV) och Valby (MN V) (Becker 1958:6–9). Denna periodisering är fortfarande en av grundpelarna för all diskussion rörande mellaneneolitisk trattbägarkeramik (Sjögren 2003:92). Under 1970- och 1980-talet fördes en viktig diskussion kring regional variation i de olika keramikstilarna. Redan Müller (1918) och Becker (1955) noterade regionala skillnader men nyare undersökningar och de ökade antalet C14-dateringar visade att vad som tidigare hade setts som kronologiska skillnader istället var skillnader i regionalt betingade stilar (Madsen

& Andersen 1978; Gebauer 1979; Ebbesen & Mahler 1980; Madsen & Petersen 1984). Detta ledde till en drastisk revidering av relationerna mellan kulturgrupperna, medan dess interna kronologi i stort sätt kunde bibehållas. Den etablerade danska kronologin förändrades nu till att se trattbägarkultur och enkeltgravskultur som att representera två olika faser, MN A respektive MN B (Sjögren 2003:92). Under samma period utvecklades den statistiska tillämpningen för keramikanalysen. Två metoder blev viktiga för analysen av dekortyper. Kombinationsanalys (Ebbesen 1975, 1978; Gebauer 1979) och korrespondensanalys (Madsen & Petersen 1984). Något senare introducerades principalkomponentanalys, vilket blev ett användbart verktyg i analysen av olika kärllformer (Koch 1998). Nu börjar även forskningen intressera sig för andra frågor än keramikens kronologi och typologi. Här kan nämnas produktionstekniska aspekter liksom keramikens roll i relation till andra delar av det neolitiska samhället där produktion, användning och kassering/deponering ses som en sammanlänkad process vilka spelar olika funktionella (Rice 1996), symboliska (Hodder 1982; Tilley 1996) och metaforiska (Gosselain 1999, Tilley 1999) roller i samhället.

När det gäller den traditionella danska keramik-kronologin har denna, som tidigare framgått, kommit att kritiserats för att vara alltför rigid i sin utformning vilket gör den problematiskt att applicera på andra geografiska områden. Anna Lagergren-Olsson (2003) har för Skånes del föreslagit att dela in den mellan-neolitiska keramiken i två huvudgrupper (samt en grupp för tidigneolitikum): äldre TRB – de små intryckens period, mellersta TRB – bukstreckperioden och yngre TRB – tandstämpelperioden (Lagergren-Olsson 2003:197). Hon menar att en sådan indelning speglar huvuddragen i den skånska trattbägarkeramiken utveckling och framför allt harmoniserar bättre med skånska boplatsmaterialet än den traditionella danska kronologin, en indelning som även kan appliceras på gravmaterial (ibid:199). Vidare underlättar en sådan klassifikation vid dateringar av ett fragmentariskt keramikmaterial som ofta är det källmaterial som finns att tillgå (ibid:197). En indelning av den skånska mellan-neolitiska keramiken i två huvudgrupper understöds av en rad tidigare arbeten. Bagges och Kaelas (1950–1952) genomgång av skånsk mellan-neolitisk megalitgravskeramik resulterade i en indelning av keramiken i fyra perioder med utgångspunkt i den danska kronologin (Bagge & Kaelas 1950:36). Definitionerna av period II och IV vilar dock endast på ett fåtal drag i kärllformer och dekor. Period II baseras på förekomsten av endast två kärllformer som inte förekommer i de andra perioderna och det enda som skiljer period IV från period III är förekomsten av små hängkärl och schackbrädesmönster (ibid:37). John-Elof Forssander iakttog vid undersökningen av keramikmaterialet utanför gånggriften i Västra Hoby att materialet huvudsakligen formeras sig i två kronologiska grupper. En iakttagelse som grundar sig på stilistiska egenskaper i kombination med horisontalstratigrafiska förhållanden (Forssander 1936:46ff). En likartad situation har även noterats utanför dubbelgånggriften Annehill (Hårdh 1990:66). En indelning av den skånska mellan-neolitiska keramiken i två primära grupper har också påpekats av Göran Burenhult vid en analys av keramiken från långdösen i Hindby utanför Malmö (Burenhult 1973:77), en observation som också framhållits av Mac Svensson (1986). Även om uppsatsen, i den mån det går, ska försöka relatera keramiken på Falbygden till den traditionella sydskanandinaviska keramik-kronologin och perioderna MN I–V, så blir den föreslagna uppdelningen i två primära huvudgrupper även relevant. Då mycket av den keramik som här ska behandlas uppvisar en hög fragmenteringsgrad (Persson & Sjögren 2001) kommer det i flera fall bli nödvändigt att relatera materialet till en något bredare kronologi, så som har föreslagits för de skånska förhållandena.

Beträffande gånggriftskeramiken kan den äldre diskussionen om huruvida keramiken vid ingångarna ska tolkas som att ha varit uttröjd ur kammaren eller deponerad på plats nu anses som avslutad i ett ”både och” (Sjögren 2003:45). I de flesta fall

rör det sig dock om keramik som har placerats på eller invid kantstenarna på båda sidor av ingången eller i ett område direkt framför ingången (ibid), vilket är fallet för keramikdepositionerna på Falbygden. En annan aspekt av megalitgravskeramiken som har diskuterats i stor utsträckning är frågan om keramiken deponerats vid ett fåtal tillfällen eller kontinuerligt under längre tid. Här ges bilden av att det för Danmarks del främst rör sig om koncentrerade nedsättningar av större grupper kärl där varje deponering tolkats som att motsvara en begravning (Kjærum 1969; Madsen 1981, 1988 – se dock Ebbesen 1979:47 för motsatt uppfattning) medan det för Skånes del rör sig om några få kärl som deponerats successivt under en längre tid (Hårdh 1986, 1990). Det finns dock exempel på skånska megalitgravar, så som vid Gillhög och Västra Hoby, där keramikmängden uppgår till cirka 40 000 respektive 50 000 skärvor (Hårdh 1990:24). Den skiftande keramikmängden vid olika gravar indikerar att vissa av dem haft andra sociala funktioner vilka inte enbart varit betingade av keramikdepositioner i anslutning till begravningar (Tilley 1984, 1996; Heimann & Sjögren 1986; Hårdh 1986, 1990). Bortsett från de skånska gravarna som uppvisar ett mycket stort keramikmaterial kan Falbygden beskrivas som att ha ett depositionsmonster likt det som Birgitta Hårdh (1986, 1990) antagit för Skånes del – att keramik deponerats då och då under lång tid med endast ett fåtal kärl varje gång. En tolkning som stärks av att det vid flertalet av de undersökta gånggrifterna på Falbygden existerar ett keramikmaterial som, utifrån den sydiskandinaviska kronologin, löper över hela perioden MN I – MN IV (Persson & Sjögren 2001).

Boplatskeramiken på Falbygden har inte behandlats i någon större utsträckning, istället har fokus kommit att ligga på keramikdepositionerna i anslutning till gånggrifterna (Tilley 1996; Persson & Sjögren 2001). Något som också kan sägas varit fallet för Skåne (Bagge & Kaelas 1950–52; Strömberg 1972; Tilley 1984; Hårdh 1986, 1990) och Danmark (Jørgensen 1977; Gebauer 1979; Ebbesen 1979; Madsen 1981, 1988 – se dock Mathiassen 1944). I Falbygdens fall kan detta dock förklaras då det varit svårt att lokalisera och identifiera boplatser i landskapet. Vidare har, i många fall, en generös tolkning tillämpats där boplatser definierats utifrån endast ett fåtal flintor tillsammans med något material daterbart till trattbägartid där fynden ofta varit ringa och lokalernas avgränsning osäker (Sjögren 2003:316) vilket inte gjort det möjligt att dra några mer djupgående slutsatser om dessa lokaler. Det har emellertid identifierats ett antal större boplatser som undersökts (Persson 1992; Englund & Sjögren 1994; Sjögren, Axelsson & Vretemark i tryck) och uppvisat ett rikt material av flinta, keramik och djurben. Dessa boplatser har även varit föremål för undersökningar genom flera fältkurser vilka bedrivits vid Göteborgs universitet och vars resultat kommer publiceras inom projektet Neolithic Lifeways.

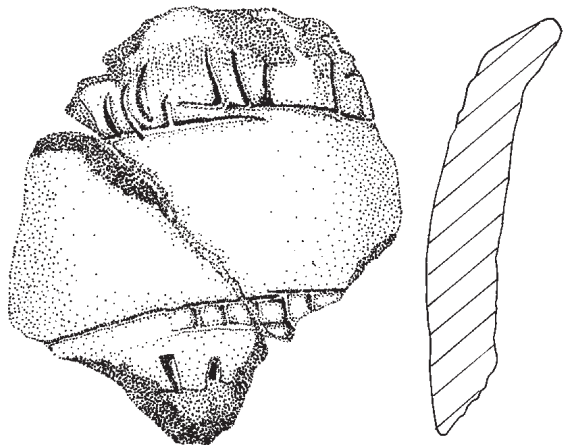
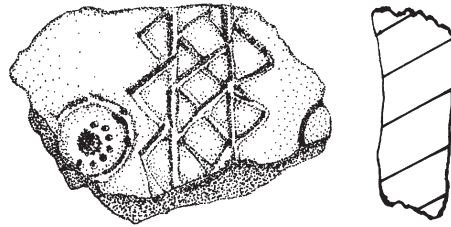
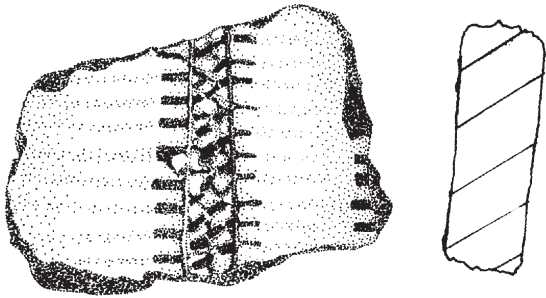
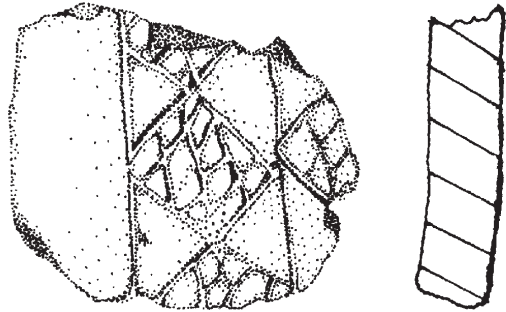
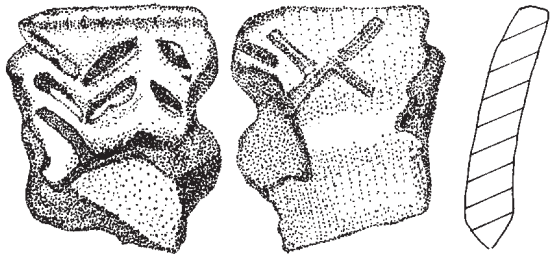
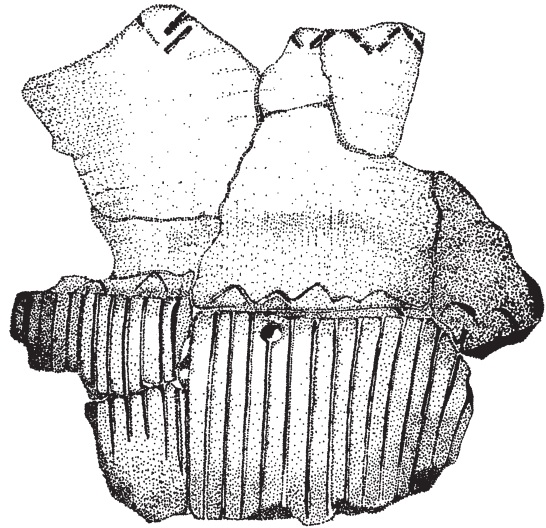
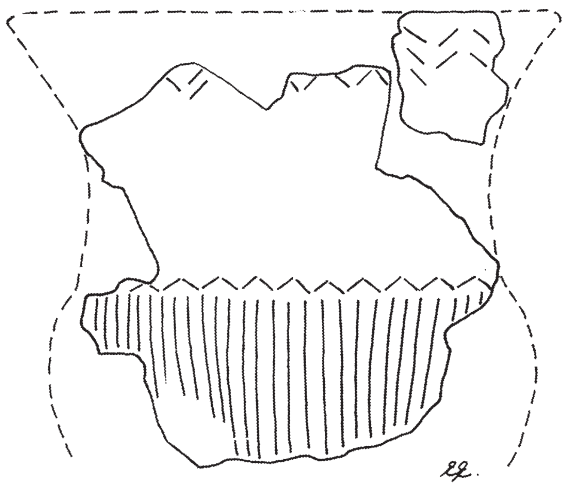
Gånggrifter, boplatser och keramik

Nedan följer en presentation av de lokaler på Falbygden varifrån keramiken som är föremål för analys härrör. Det rör sig om trattbägarkeramik från sju gånggrifter: Nästegården, Gravabacken, Hjelmars rör, Fredriksberg, Långe rör, Jakobsberg och Rössberga, liksom trattbägarkeramik från tre boplatser: Lillegården samt två lokaler från Logården (Karleby Raä 197 och 63). Vidare kommer även keramik från stolphål tillhörande två cirkulära konstruktioner vilka påträffades vid Karleby 63 redovisas. När det gäller keramiken från gånggrifterna rör det sig i samtliga fall om mynningsdepositioner som uppvisar ett enhetligt rumsligt mönster vilket bildar en avgränsad koncentration, cirka tre meter i diameter, rakt framför och några meter ifrån själva gångmyningen. Medan det invid gången och fasadhällarna endast har påträffats obetydliga mängder keramik (Persson & Sjögren 2001:214). I motsats till Sydsandinavien påträffas den mellan-neolitiska trattbägarkeramiken ytterst sällan i kamrarna. Endast två exempel. Karleby Raä 57 och Falköpings stad Raä 3, är kända från Falbygden där det i båda fall rör sig om enstaka skärvor (ibid). Beträffande boplatserkeramik generellt blir definitionen ”boplats” problematisk. Vid undersökningar på Falbygden har ofta en generös tolkning tillämpats där fyndplatser har definierats som trattbägarboplatser om mer än ett fåtal flintor påträffats med åtminstone något material daterbart till trattbägartid. I de flesta fall är dock fyndmängderna små och lokalernas egentliga karaktär osäker (Sjögren 2003:316). Dock har de boplatser som här presenteras, Lillegården och Logården, kunnat styrkas genom arkeologiska undersökningar där ett rikt fyndmaterial av flinta, keramik och djurben samt kulturlager framkommit. I figur 7 framgår lokaliseringen av de i uppsatsen studerade gånggrifterna och boplatserna.

Vid gånggrifterna Toras grav, Ormarör, Hallabrottet och Torbjörntorp Raä 1 har ett litet eller mycket litet keramikmaterial påträffats vilket innebär att denna keramik inte kommer diskuteras i någon vidare mening. Det finns emellertid skäl att presentera dessa gravar då det ringa keramikmaterialet inte enbart kan tillskrivas källkritiska faktorer så som olika storlek på grävningssytor, sentida odlings-skador eller annan påverkan. Detta kan exempelvis påvisas genom en jämförelse mellan Nästegården, där mynningsområdet varit utsatt för plöjning i sitt övre skikt, och Hjelmars rör som varit betydligt bättre skyddad – trots detta uppvisar Nästegården en avsevärt större mängd keramik än vid Hjelmars rör (Persson & Sjögren 2001:215). Liknande iakttagelser har även gjorts i Skåne vid undersökningar av gånggrifter i området runt Hagestad där det konstaterats att odlings-skador eller olika typer av grävningstekniker inte enkom kan förklara den stora skillnaden i mängden keramik mellan olika gravar (Strömberg 1972). Därför bör variationerna i keramikmängder vid gånggrifterna på Falbygden även varit avhängiga den ursprungligt deponerade keramiken varpå det har funnits skillnader i deponeringsmönster mellan olika gravar. Detta indikerar att gånggrifterna har haft olika sociala funktioner där keramikdepositioner inte nödvändigtvis gjorts gällande (Tilley 1984, 1996; Hårdh 1986, 1990). Av den anledningen blir även Toras grav, Ormarör, Hallabrottet och Torbjörntorp 1 intressanta beträffande hur keramik har, eller inte har, deponerats vid gravarna.

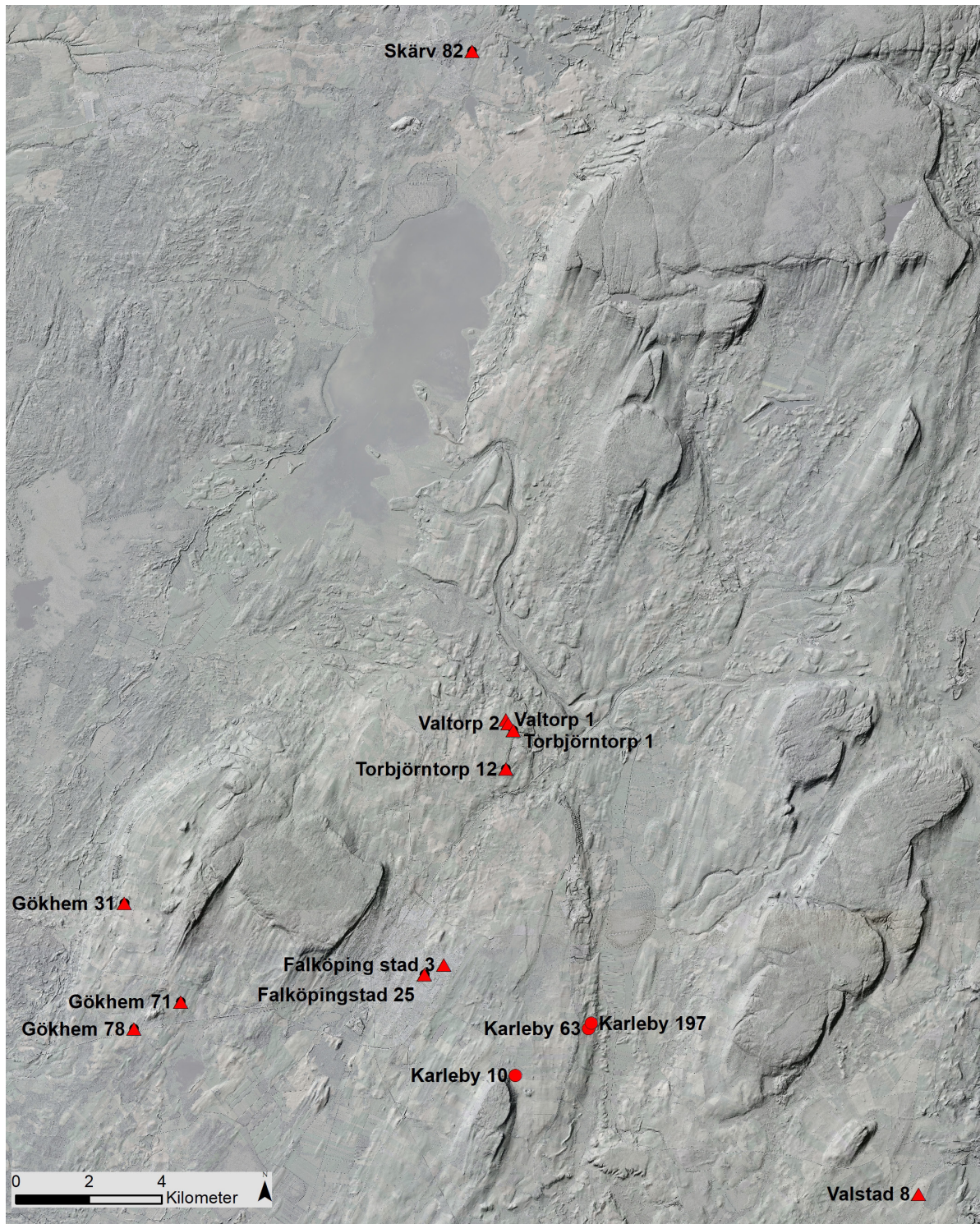
Som tidigare nämnts existerar det idag ingen regionalt baserad keramik-kronologi för Västsveriges del varför de ansatser som här görs för att datera keramiken utgår ifrån den etablerade sydskanadinska kronologin. Vidare är materialet som nedan redovisas genomgående starkt fragmenterat varpå det endast i undantagsfall gått att pussla ihop större delar av kärl och många gånger är det svårt att datera keramiken närmare än till allmän mellan-neolitisk tid.

Varje lokal presenteras här separat. En beskrivning ges av lokalens geografiska och topografiska läge samt hur platsen relaterar till andra kända närbelägna fornlämningar.

Figur 6. Exempel på megalitgravskeramik.
Ej i skala. (Persson & Sjögren 2001:49-52)

Angående gånggrifterna ges en kort beskrivning över gravens utseende och storlek. Vidare följer en redogörelse över mängden keramik som påträffats vid varje lokal och i gånggrifternas fall även en uppskattning över hur många kärl som här kan ha deponerats. Keramikens dekor beträffande mönster, fyllning och teknik redovisas i tabellform och varje lokals geografiska läge presenteras även genom en kartbild.

Figur 7. Översiktskarta. Aktuella lokaler är markerade, gånggrifter med trianglar och boplatser med cirklar.

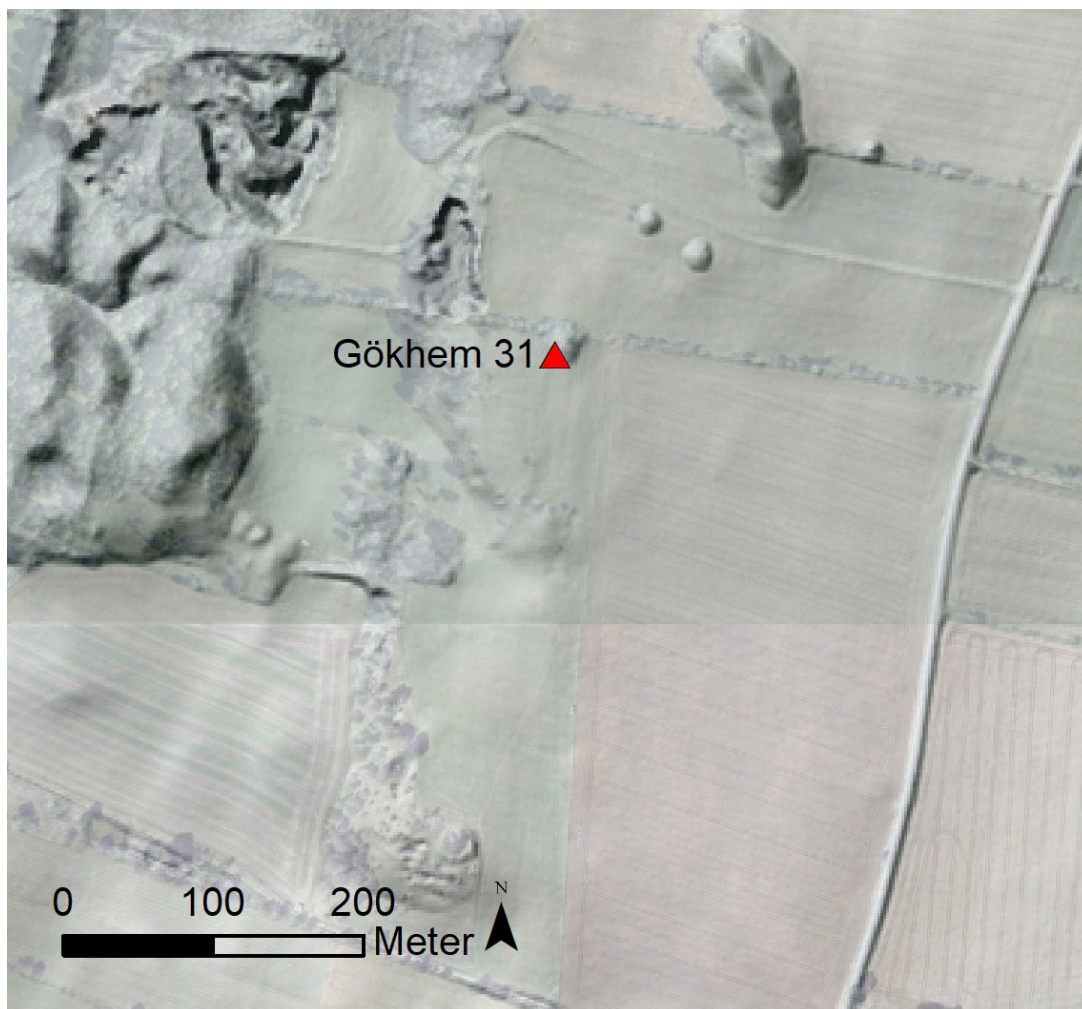
Nästegården (Gökhem Raä 31)

Gånggriften är belägen 50 meter från den västra kanten av Mössebergs kalkstensplatå. Åt öster breder en långsmal, cirka 2 kilometer, bred slätt ut sig fram till Mössebergs rand. På kalkstenen ligger ett moräntäcke av varierande tjocklek vilket tenderar att bilda låga ryggar i en ungefärlig nord-sydlig riktning. Områdets gånggrifter liksom boplatssfynd är belägna på dessa låga ryggar, så även den aktuella graven. Jordmånen består av finkornig morän, dominerad av mo men med ett relativt stort inslag av mindre stenar. Grundmaterialet består till större delen av kalksten (Wattman 1993:3). Berggrunden går i dagen på flera ställen längs kalkstensplatåns kant, exempelvis i den starka sluttningen strax väster om Nästegårdens gånggrift. Sluttningen är avbruten av platabildningar i flera nivåer. Platån nedanför sluttningen utgörs av alunskiffer och platån därunder av sandsten för att vid foten övergå till gnejs. Graven ligger således på kambrosilumrådets västra gräns, vilken inte bara är tydligt markerad i landskapet utan också vad gäller kulturgeografi och fornlämningsbestånd (Persson & Sjögren 2001:87)

Nästegården ligger i en rad av gånggrifter som följer kalkstensplatåns begränsning, gravarna ligger här tätt med ett inbördes avstånd mellan 200 – 500 meter. Ungefär en halv kilometer längre in mot Mösseberg vidtar en andra serie gånggrifter. I området är ett relativt stort antal boplatsslägen kända genom ytfynd av flinta. I anslutning till Nästegården gjordes 1986 en provundersökning av en sådan ytplockad boplat, Gökhem Raä 111:1, där endast enstaka flintor påträffades (Wattman 1993:3). En boplat inom socknen har tidigare varit föremål för en mindre provundersökning utförd av Carl Cullberg 1972, även denna med ett ringa resultat (Cullberg 1972).

Aktuell grav ligger i en hög med en storlek på mellan 22–26 meter i diameter med en höjd på cirka 2 meter. Kammaren är välbevarad fränsett att samtliga takblock utom ett saknas. I västra långsidan syns tre kammarväggstenar av kalksten och i den östra två, en av kalksten och en av gråsten. Storleken på kammaren uppskattas till cirka 8x2,5 meter. Det enda kvarvarande takblocket är en kalkstenshäll belägen mitt i kammaren liggandes snett över de västra sidohällarna. Gången utgår från mitten av kammarens östra långsida med en bredd på 1,4 meter och markeras av två takblock i gråsten (Persson & Sjögren 2001:88–89)

Keramikfynden från undersökningen förekom i en tydlig koncentration, cirka 4x3 meter stor, mitt framför mynningsområdet. Totalt påträffades 2241 krukskärvor varav 20% var ornerade. (ibid:93). Den bedömbara keramiken utgörs nästan uteslutande av mellanneolitisk trattbägarkeramik, dock finns ett fåtal odekorerade mynningsbitar med avvikande godstyp som eventuellt kan vara yngre. Keramiken är starkt fragmenterad med en medelvikt på 1,3 gram (Wattman 1993:14). Att keramiken är så fragmenterad leder till problem vid tolkningen då det är svårt att se vilka skärvor som kan höra till samma kärl och därmed svårt att bedöma antalet kärl som kan ha deponerats. Vidare är ytorna i de flesta fall mer eller mindre vittrade vilket innebär att bedömningen av dekoren försvåras. Kärlen är genomgående mycket tunnväggiga där de flesta skärvor uppvisar en tjocklek på endast 6–8 mm vilket innebär att keramiken från Nästegården är mer tunnväggigt än de flesta andra megalitgravsmaterial från Falbygden. Kärlen utmärker sig också genom sin jämna tjocklek vilket tyder på en noggrann tillverkningsteknik (Persson & Sjögren 2001:94). Kärlformen är, i de fall det går att avgöra, främst mindre trattbägare. I flera fall finns utböjda mynningar med ornering på både in- och utsida. Dessa bör härröra från brämbägare av skånsk typ, en kärlform som visat sig vanlig även på Falbygden (Wattman 1993:14). Utifrån antalet olika typer av mynningar har minsta antal deponerade kärl uppskattats till 59 stycken, siffran får dock betraktas

Figur 8. Gånggriften Nästegårdens placering i landskapet.

som ganska osäker på grund av den starka fragmenteringsgraden (Persson & Sjögren 2001:94). Tekniken är varierad och består huvudsakligen av olika typer av instick. Mejselintryck, furchenstich, tand- och kamstämpel förekommer. Motiven är i de flesta fall inte möjliga att identifiera men fyllda romber och trianglar, vinkel- och kamstämpelband liksom vertikala vinkelstaplar finns representerat (Wattman 1993:14). En närmare datering av keramikmaterialet är här svårt att göra, det kan dock påpekas att de fyllda trianglar som visat sig vanliga på Nästegården räknas till MN III–IV i den sydsandinaviska kronologin (Ebbesen 1975). Det finns emellertid även skärvor som i Sydsandinavien bedöms som tidigare dekorer. Hit hör bland annat en serie mynningsbitar med horisontella snedskrafferade band, vilka dateras till MN I–II (ibid). Vidare har några mynningsbitar horisontella band utan begränsningslinje, med fyllning av korta vertikala streck, som förs till MN I (ibid).

Förutom keramik påträffades flinta och brända ben. Flintmaterialet är av sydsandinavisk härkomst till huvuddelen bestående av avslag, övrigt slagen flinta och splitter. Förutom två fragment av benredskap utgörs de brända benen till största delen av husdjursben där nöt, får, svin och hund dominerar (Persson & Sjögren 2001:101–102).

Mönster	Antal
Band	104
Linje/rad	44
Vinkellinje	21
Triangel	18
Yttäckande	6
Vinkelband	3
List	3
Romb	2
Genomgående hål	1

Fyllning	Antal
Lodräta linjer	117
Punkter	69
Sneda linjer \	42
Sneda linjer /	30
Vinklar	28
Vågräta linjer	17
Oregelbundna intryck	15
Ofyllt	9
Gropar	8
Krysskraffering	3
Korsskraffering	2
Parallella rader av intryck	2
Konvergerande linjer	1
Vinkelband	1
Övrigt	4

Teknik	Antal
Dragen linje	264
Mejselintryck	41
Tandstämpel	29
Små instick	26
Små instick, snett	19
Kamstämpel	10
Bågformiga intryck	10
Tvåtandad stämpel	8
Taggtråd	7
Grop	5
Furchenstich	4
Trekantiga intryck	2
Ringformiga intryck	1
Tvärnsnodd	1
Sned grop	1
Pinnintryck, snett	1
Fingerintryck	1
Övrigt	16

Figur 9. Mönster- och fyllningstyper samt tekniker företrädda på Gökhem 31.

Gravabacken (Gökhem Raä 71)

Gånggriften ligger söder om Mösseberg. Topografiskt är graven belägen på sydkanten av en platå som i sin tur utgör en avsats i en svag sydsluttning. Omedelbart söder om graven vidtar dock en brantare sluttning som leder ner i en cirka 1 x 0,5 km (Ö-V) sänka, vid vars östra ände gånggriften ligger. Under neolitikum har där sannolikt stått öppet vatten vilket framgår av ett fynd som gjorts vid torvtäkt i mossen. Söder om sänkan ligger Odens kulle, en hög och en brant kulle som utgör ett framträdande inslag i topografien (Bågenholm, Persson & Sjögren 1993:2–3).

Figur 10. Gånggriften Gravabackens placering i landskapet.

Graven ligger i en liten grupp av megaliter vilka omfattar fem gånggrifter. Cirka 150 meter åt söder ligger Gökhem 72. Cirka 100 meter åt norr ligger den så kallade Altarstenen (Gökhem 70), ett stort stenblock med inhuggna skålgropar. Ytterligare 500 meter åt norr finns uppgifter om två megalitgravar vilka blev borttagna vid sekelskiftet (ibid:3). I området finns ett mindre antal lösfynd registrerade. Ovan nämnda fynd som påträffades vid sänkan bestod av en urholkad ekstock tillsammans med en närmast tjocknackig yxa, ett bryne och fyra hästtänder (ibid:2). Söder om Gökhem 72 har det påträffats flintfynd bestående av 13 flintor, varav ett par slipade avslag, ett fragment av en spånspil samt en flathuggen spets. I åkern kring de borttagna gånggrifterna har insamlats ett 60-tal flintor, bland annat en slipad mejsel och en tjocknackig miniatyryxa (ibid:4). Områdets fornlämningar och fynd från brons- och järnålder har redovisats av Schnell 1966 samt Blomqvist & Bägerfeldt 1987.

Aktuell grav ligger i en hög med en storlek på cirka 22 meter i diameter med en höjd på cirka 2 meter. Kammaren markeras av ett takblock av granit, söder om detta låg ett delvis söndersprängt block vilket utgjort det mittersta takblocket. Kammarens storlek uppskattas till en storlek på cirka 5,5-6x2,5m. Gången markeras av en nyckelsten och en takhäll av granit, synliga i ytan öster om kammaren. Dess längd uppskattas till cirka 6 meter (Bågenholm, Persson & Sjögren 1993:5).

Keramikmaterialet från undersökningen bestod av totalt 126 skärvor varav 25% var ornerade (Persson & Sjögren 2001:114). Materialet är starkt fragmenterat och en stor del av skärvorna kan inte dateras närmre än till allmän mellan-neolitisk trattbägarkultur (Bågenholm, Persson & Sjögren 1993:31). Dock går det att identifiera att det här rör sig om tunnväggiga små kärl med rik och varierad dekor (Persson & Sjögren 2001:114–115). Av kärlformer kan brämbägare urskiljas där minst tre stycken förekommer. Ett antal svagt utvikta mynningsskärvor med dekor endast på utsidan kommer troligtvis från trattbägare. Även ett par skålar är företrädda, dock inte fotskålar (Bågenholm, Persson & Sjögren 1993:31). Dekortechniken består av intryck med mejsel samt rund eller fyrkantig pinne. Några exempel på dragna linjer, intryck med ben liksom kam- och tandstämpel förekommer också. Av mönster är vinklar, vinkellinjer, vinkelstaplar och vinkelfält vanligast (Persson & Sjögren 2001:115). Jämfört med andra undersökta gånggrifter på Falbygden är andelen tandstämpelteknik ovanligt låg samt andelen triangelornament. Istället dominerar här dragna linjer och intryck av olika slag (ibid).

Förutom keramik påträffades flinta och ben. Flintmaterialet är av ringa storlek och består mestadels av avslag och splinter. Både brända och obrända ben förekom, bland de brända benen har nöt, får och svin kunna bestämmas (Bågenholm, Persson & Sjögren 1993:32–33).

Mönster	Antal
Band	12
Yttäckande	5
Vinkellinje	2
Linje/rad	1
Triangel	1

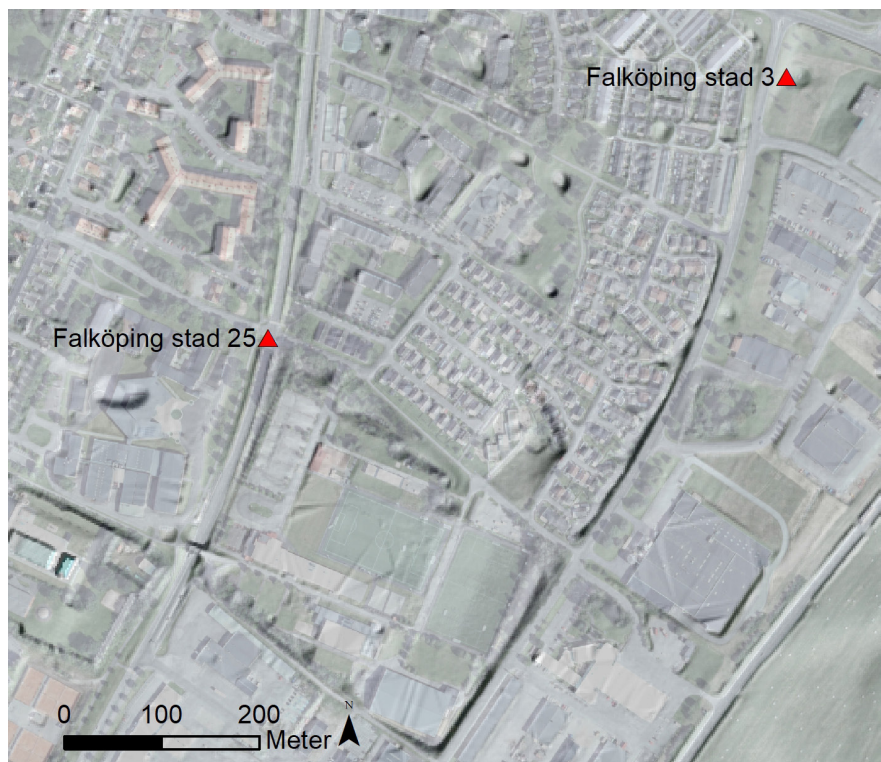
Fyllning	Antal
Lodräta linjer	7
Vinklar	5
Krysskraffering	5
Gropar	3
Vågräta linjer	1
Sneda linjer /	1
W-vinklar	1
Övrigt	3

Teknik	Antal
Dragen linje	12
Mejselintryck	12
Grop	3
Tandstämpel	2
Kamstämpel	1
Grop inifrån	1
Övrigt	2

Figur 11. Mönster- och fyllningstyper samt tekniker företrädda på Gökhem 71.

Hjelmars rör (Falköping stad Raä 3)

Gånggriften är centralt belägen i Falbygdens kalkstensområde på västra kanten av en plåtå. Graven ligger i ett visst krönläge, där plåtån slutar sänker sig landskapet i mindre terrasserings nedåt mot Mösseberg och Falköpings centrala delar. På kalkstenen ligger ett tämligen finkornigt kalkstensblandat moräntäcke av varierande tjocklek (Strinnholm 1995:2). Gravens placering i landskapet följer det mönster som tidigare kunnat noteras på Falbygden, där gånggriftens placering vanligtvis ligger nära kanten av plåtåer och avsatser (Axelsson & Persson 1999:6).

Figur 12. Gånggrifterna Hjelmars rör och Fredriksbergs placering i landskapet.

Hjelmars rör ligger i den östra utkanten av Falköping där en mindre koncentration av megalitgravar återfinns. Cirka 300 meter söderut, väl synlig från Hjelmars rör, ligger Åttagårdens gånggrift (Falköping stad Raä 4). I sydost, cirka 600 meter bort, ligger gånggriften Falköping stad Raä 1. 500 meter i sydvästlig riktning ligger en hällkista (Falköping stad Raä 5). Inga boplatser finns dokumenterade i närområdet, troligen på grund av bristande kontroller och utredningar vid markexploatering. Dock återfinns en rad registrerade lösfynd från närbelägna Vetterlingsgårdens ägor. Bland annat avslag, skrapor, en tjock- och en tunnackig yxa, två bredeggade yxor, en dolk och tre pilspetsar (ibid:5–6). Aktuell grav ligger i en hög med en storlek på cirka 24 meter i diameter med en höjd på cirka 1,5 meter. Det finns även en svag antydning till en mitthög med en diameter på cirka 12 meter (ibid:6). Kammaren består av åtta väggstenar och täcks av tre takblock. Av gången syntes innan undersökningen två takblock förutom nyckelstenen. Vid utgrävningen framkom ytterligare ett takblock och gångens yttersta väggstenar. Utifrån gångens mynningsstenar kunde längden bestämmas till 5,5 meter. Samtliga takhällar och sex av väggstenarna i kammaren är av gnejs. Av de två återstående väggstenarna är en av kalksten och en av sandsten (Persson & Sjögren 2001:43).

Keramikmaterialet från undersökningen uppgick till totalt 374 skärvor varav drygt 40% var ornerade. Samtliga dekorerade keramikfragment kan hänföras till trattbågartid och inga inslag av senare keramik har kunnat spåras bland de odecorerade skärvorna.

Mängden dekorerad keramik är nästan dubbelt så stort sett till vikten, ett förhållande som är anmärkningsvärt då det snarare brukar röra sig om det motsatta (Strinnholm 1995:15–16). Godstjockleken ligger för de flesta skärvor i intervallet 7–9 mm. Antalet kärl har med hjälp av antalet olika typer av mynningar uppskattats till minst 22 stycken. Kärltyperna kan endast i undantagsfall bedömas, här förekommer utvikta mynningar med dekor på både in- och utsida vilket tyder på att brämbägare förekommer. Dessutom är vanliga trattbägare troligen vanliga (Persson & Sjögren 2001:48). Mönstertyperna domineras av vertikala och horisontella fyllda band följt av vinkellinjer och bukstreck. Övriga mönster förekommer i betydligt mindre utsträckning. Anmärkningsvärt är att triangelmönster är ovanliga till skillnad från många andra megalitgravar på Falbygden. Fyllningarna domineras av lodräta linjer följt av krysskraffering, vinklar och W-vinklar. Krysskrafferingen intar här en ganska framträdande plats, vilket annars är ovanligt i området (ibid:50). Dekorteknikerna domineras helt av dragna linjer följt av tandstämpel och mejselintryck. Övriga tekniker förekommer bara undantagsvis (Strinnholm 1995:17). Dateringen av skärvorna i de flesta fall svårbestämbara där hälften, utifrån sydiskandinavisk kronologi, inte kan ges närmare datering än MN I–IV. Vad beträffar de övriga kan det konstateras att troligen samtliga faser från MN I till MN IV föreligger, dock med en tyngdpunkt på de senare faserna (Persson & Sjögren 2001:51). Sammanfattningsvis kan sägas att materialet från Hjelmars rör är litet och enhetligt.

Förutom keramik påträffades även flinta och ben. Så när som på en flathuggen pilspets och en liten spånkniv utgjordes flintmaterialet av avslag, splitter eller övrigt slagen flinta. Benmaterialet var av ringa storlek och består av obestämbara brända och obrända fragment (ibid:16–17).

Mönster	Antal
Band	44
Vinkellinje	37
Yttäckande	26
Linje/rad	8
Romb	3
Triangel	2
Vinkelband	2
Gropar	1
Runda mönster	1

Fyllning	Antal
Lodräta linjer	57
Krysskraffering	16
Vinklar	12
Vågräta linjer	5
Sneda linjer /	5
W-vinklar	5
Sneda linjer \	4
Korsskraffering	2
Konvergerade linjer	2
Punkter	2
Övrigt	1

Teknik	Antal
Dragen linje	107
Tandstämpel	19
Mejselintryck	17
Små instick	4
Små instick, snett	4
Tvärsnoddstämpel	3
Furchenstich	2
Kamstämpel	1
Gropar	1
Bågformade intryck	1
Övriga intryck	2

Figur 13. Mönster- och fyllningstyper samt tekniker företrädda på Falköpings stad 3.

Fredriksberg (Falköpings stad Raä 25)

Gånggriften är svårt skadad och undersöktes 1970 av Riksantikvarieämbetet i samband med ett vägbygge (Åhman 1975). Graven är nu helt borttagen. Förutom att gånggriften legat i de centrala delarna av det västgötska gånggriftsområdet där berggrunden utgörs av kalksten ges ingen närmare beskrivning rörande områdets topografi eller fornlämningsmiljö i rapporten från 1970. För gånggriftens placering i landskapet, se figur 12.

Graven var svårt skadad av sentida ingrepp i form av vägbygge, ledningsdragningar och nedgrävningar. Vid undersökningen påträffades delar av kammaren, gången samt rester av en kallmur mellan sidohällarna. Det enda som återstod av kammaren var en i nord-sydlig stående kalkstenshäll. Troligen har den ingått som en del av kammarens östvägg (Persson & Sjögren 2001:70). Av gången återstod två stående kalkstensblock i riktning öst-väst. Om kammaren tolkas som en del av östra väggen har gången varit cirka sju meter lång (ibid:70).

Keramikfynden från undersökningen förekom i en tydlig koncentration, cirka 3x3 meter stor, mitt framför mynningsområdet. Totalt påträffades 315 krukskärvor varav drygt 20% var ornerade. Materialet är starkt fragmenterat där hälften av skärvorna utgörs av fragment med högst en yta intakt. Kärlen är genomgående tunnväggiga och inget tyder på att någon annan kärlform än trattbägare skulle förekomma. Utifrån olika förekommande mynningstyper uppskattas antalet kärl att uppgå till minst 10 (ibid:70–71). Jämfört med övriga av Falbygdens undersökta gånggrifter är dekorena enkla och standardiserade. Dekoren är genomgående placerad på mynningsens utsida eller på buken. Vertikala bukstreck dominerar följt av horisontella vinkellinjer under mynningen. Fem sammanhörande bukskärvor är helt unika i Falbygdsmaterialet, de tycks ha en målad dekor av stora vinkellinjer där även godset avviker genom att innehålla ovanligt få magringskorn (ibid:72). Fredriksberg uppvisar ett litet och ganska enhetligt material och utmärker sig genom avsaknaden av brämbägare samt bristen på vissa dekortyper och dekortechniker såsom trianglar, band och tandstämpeldekorer. Dateringen av materialet är mestadels svårt att avgöra närmare än till MN A, men in några fall antyds dateringar till början av MN A (ibid:70–73).

Förutom keramik påträffades ett litet flintmaterial bestående av ett bränt spånfragment, två brända avslag samt en övrigt slagen flinta med spår av bipolär slagteknik (ibid:73). Vidare påträffades även sex icke artbestämda brända ben (Åhman 1975:10).

Mönster	Antal
Bukstreck	37
Vinkellinje	8
Band	2
Linje/rad	2

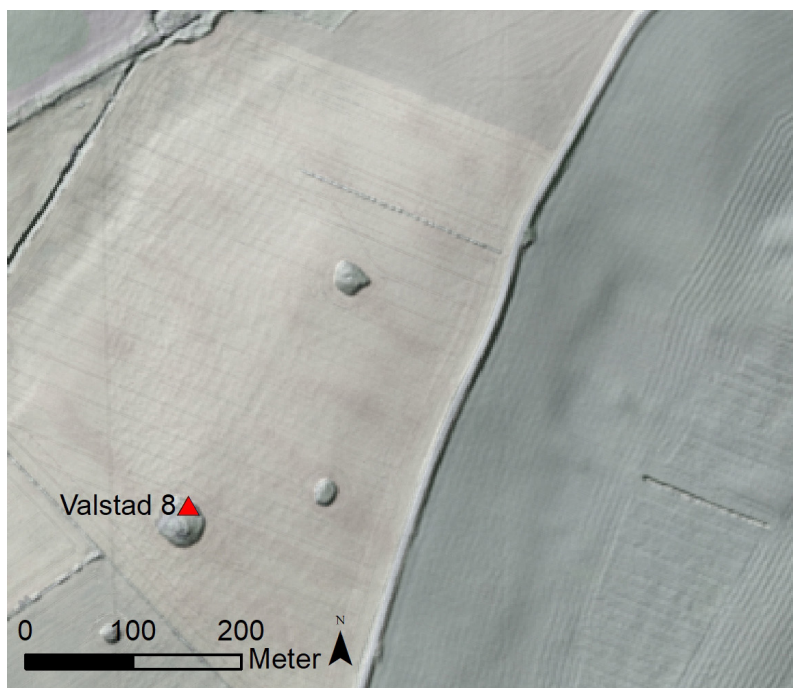
Fyllning	Antal
Lodräta linjer	40
Sneda linjer /	2
Sneda linjer \	1
Konvergerande linjer	1

Teknik	Antal
Dragen linje	42
Mejselinttryck	8
Målad dekor	5
Sned grop	1
Bågformiga intryck	1
Små instick	1

Figur 14. Mönster- och fyllningstyper samt tekniker företrädda på Falköpings stad 25.

Långe rör (Valstad Raä 8)

Graven är belägen på krönet av en låg höjdrygg, cirka 400 meter bred. Nordväst om denna ligger en långsträckt mossmark, även åt sydöst finns ett våtmarksområde. På norra sidan av mossmarken ligger Hångsdala kyrka varifrån en sluttning sträcker sig upp mot Gisse- och Gerumsbergen. Berggrunden i området utgörs av kalksten där gränsen för kalkstenen går cirka 400 meter öster om Långe rör. Berggrunden täcks av tjocka moränlager vilka i aktuellt område är finkornig och består i huvudsak av sandig/grusig mo (Englund & Sjögren 1993:4)

Figur 15. Gånggriften Långe rörs placering i landskapet.

Gånggriften ligger i sydöstra periferin av Falbygdens gånggriftsområde, den ligger också i sydöstra utkanten av en megalitgravsgrupp med en tät koncentration kring Hångsdala kyrka och en glesare spridning i Skörtorps socken. I den omedelbara närheten finns ytterligare två gånggrifter, Hångsdala 26 och Valstad 9 (ibid:5). I både Hångsdala och Valstad finns också ett flertal neolitiska lösfynd. Två mossfynd finns från mossen nordväst om gånggriften. Det ena är ett depåfynd bestående av tre yxor, varav en är tunnackig, en tunnbladig och en närmast spetsnackig. Det andra fyndet består av en halv tunnackig yxa (ibid:6).

Långe rör omges av en hög, uppskattningsvis cirka 30 meter i diameter med en höjd på cirka 2–2,5 meter. Den är övertorvad men det sticker upp en hel del stenar i ytan, i centrum av högen låg kammaren vilken markerades av tre stora takblock av gnejs. Det mittersta blocket var störst och mätte 3x2,2x1,1 meter. På det sydligaste takblocket noterades tre skålgropar. Bedömt utifrån takblocken har kammaren varit 5 meter lång och haft en nordöst-sydvästlig riktning (Persson & Sjögren 2001:176–177).

Keramikmaterialet består både av TRB-keramik och brons/järnålderskeramik. Drygt 1400 bitar neolitisk keramik framkom varav 25% var ornerade. Detta är i samma storleksordning som vid Jakobsberg, Rössberga och Nästegården. Keramiken är starkt fragmenterad med en medelvikt på 1,5 gram per skärva (ibid:181). Fragmenteringsgraden komplicerar tolkningen av käriformer och antalet kärl som har deponerats, likaså när det gäller bedömningen av dekoren. Dock finns det skärvor som är klara och tydliga till både form och dekor (Englund & Sjögren 1993:18). Antalet kärl har utifrån mynningsbitar uppskattats till minst 61 stycken. Detta är samma storleksordning som vid

de tre övriga större materialen från området: Jakobsberg, Rössberga och Nästegården. Kärllformerna är svåra att bedöma men torde till stor del bestå av små och medelstora tratt- och brämbägare (Persson & Sjögren 2001:182). På den ornerade keramiken finns en rik och varierad uppsättning av tekniker och ornament företrädda. Av ornamenttyper är det vanligaste horisontella eller vertikala fyllda band, följt av vinkellinjer, rader/linjer och yttäckande mönster. De senare består uteslutande av vertikala bukstreck vilken intar en framträdande plats men är ovanlig vid flera av de andra undersökta gravarna. Vinkelband, som i övrigt är ovanliga på Falbygden, förekommer här i något större utsträckning. Däremot är triangelmönster ganska sällsynta (Englund & Sjögren 1993:18–19). Keramiken kan, utifrån den sydsandinaviska kronologin, placeras in i alla mellan-neolitiska perioder från MN I till MN IV medan inga skärvor från MN V med säkerhet kan identifieras.

Tyngdpunkten för keramikmaterialet ligger vid MN III, vilket är vanligt på Falbygden men här extra tydlig (Persson & Sjögren 2001:186).

Förutom keramik påträffades flinta och ben. Flitmaterial var sparsamt med endast ett fynd som kan ha härrört från ett redskap hittades, ett fragment av ett förarbete till en fyrsidig yxa eller mejsel. Övervägande delen av benmaterialet var bränt och till art obestämbar (Englund & Sjögren 1993:21).

Mönster	Antal
Band	69
Vinkellinje	33
Yttäckande	30
Linje/rad	26
Vinkelband	7
Triangel	5
Enkla gropar	4
Schackbräde	2
Romb	2
Runt mönster	1
Grop inifrån	1

Fyllning	Antal
Lodräta linjer	110
Vinklar	19
Krysskraffering	18
Vågräta linjer	17
Parallella rader av intryck	13
Sneda linjer \	11
Sneda linjer /	10
Punkter	9
Gropar	5
Oregelbundna intryck	5
Blixtlås	5
Konvergerande linjer	4
Korsskraffering	3
Vinkelband	3
W-vinklar	2
Övrigt	4

Teknik	Antal
Dragen linje	171
Tandstämpel	82
Mejselintryck	65
Instick	19
Instick, snett	18
Bågformiga intryck	10
Trekantiga intryck	10
Grop	6
Kamstämpel	3
Tvåtandad stämpel	2
Tvårsnoddstämpel	2
Mejselintryck, snett	2
Nagelintryck	2
Taggtråd	1
Fingerintryck	1
Grop inifrån	1
Pinnintryck, snett	1
Fingerintryck	1
Övrigt	9

Figur 16. Mönster- och fyllningstyper samt tekniker företrädda på Valstad 8.

Jakobsberg (Valtorp Raä 1)

Gånggriften ligger i centrala Falbygden, på nordöstra delen av den kalkstensplatå som omger Mösseberg. Cirka 300 meter åt öst övergår platån i en sluttning ner mot Åslesänkan. Graven ligger i plan mark i ett cirka 80x30 meter stort impediment på alla sidor omgiven av en åker. Åt öster sluttar marken svagt från och med graven och den kan därför sägas ligga på östra kanten av en svagt markerad platå. Jorden i området är mycket grund, cirka 0,2–0,3 meter. Berggrunden består av röd kalksten, berget går dock ej i dagen. Närmaste vattenförekomst är dels den så kallade Odens källa, som rinner upp i sluttningen cirka 450 meter åt nordväst, dels en bäck cirka 200 meter åt norr. Även i sluttningarna åt öst kan källor och bäckar ha funnits (Persson & Sjögren 2001:141).

Figur 17. Gånggrifterna Jakobsberg, Rössberga, Torbjörntorp Raä nr 1 och Hallabrottets placering i landskapet.

Jakobsberg är den nordligaste i en grupp av megalitgravar, som ligger i en nord-sydlig rad på några hundra meters avstånd från kalkstensplatåns kant. Gruppen omfattar totalt åtta gånggrifter och två hällkistor. På Falbygdens museum och Statens historiska museum finns ett större antal lösfynd från olika delar av neolitikum registrerade, främst bestående av yxor men även en del mindre föremål och boplatsfynd. De tycks främst ha framkommit i andra lägen än megalitgravarnas, nämligen i Åslesänkans sluttning och botten (Sjögren 1988:4)

Gånggriften omges av en hög, cirka 30 meter i diameter med en höjd på 1,3 meter. Kammaren omges av en oval, 0,5 meter hög mitthög, som mäter 15x12 meter. Kammaren är rektangulär, 15,5 meter lång och 2,7 meter bred. Den har därmed den näst längsta kammaren på Falbygden. Dess riktning är rakt nord-sydlig. De synliga väggstenarna är

alla av kalksten, en sprucken takhäll är synlig i sin helhet och är även den av kalksten. Kammarens södra ände markeras av en gravhäll av kalksten som är synlig i markytan (ibid:5). Gången är asymmetriskt placerad, avståndet till den norra gaveln är 8,6 meter och till den södra 6 meter. Gångens längd är 9,5 meter och bredden 1,0 meter. Riktningen är närmast kammaren rakt öst-västlig (Persson & Sjögren 2001:143).

Keramikmaterialet består av 793 krukskärvor vilket kan jämföras med den näraliggande Rössbergagånggriften som hade 819 skärvor. Ungefär hälften av skärvorna är ornamenterade och huvuddelen är mellaneneolitisk trattbägarkeramik men det finns även inslag av keramik från senneolitikum och järnålder. En bedömning av antalet olika typer av mynningar tyder på att minst 62 kärl är företrädda (ibid:149). Kärlen tycks genomgående små och typmässigt dominerar brämbägaren med utvikt, på båda sidor dekorerat, mynningsparti. Vanligaste dekorelementet är fyllda trianglar och vertikala band men också vinkellinjer, större vinklar, rader av intryck samt yttäckande ornament förekommer. De vanligaste teknikerna är dragna linjer och olika slags intryck. Mer ovanliga är kam- och tandstämpel samt mejselintryck (Sjögren 1988:8). Jämfört med den sydsandinaviska kronologin tyder materialet att innehålla både tidig (MN I-II) och senare (MN III-IV) keramik (Persson & Sjögren 2001:151).

Förutom keramik påträffades flinta och brända ben. Flintmaterialet var sparsamt och bestod endast av ett redskap, en dubbel spånkrapa, tillsammans med en ringa mängd spån och spånfragment (Sjögren 1988:10). Totalt genomgicks 991 stycken benfragment, vilket utgör ungefär hälften av det totala benmaterialet. Alla ben var brända där svin har identifierats i fyra fall och nötkreatur i fem fall (Persson & Sjögren 2001:153).

Mönster	Antal
Band	89
Triangel	41
Linje/rad	16
Vinkellinje	11
Vinkelband	4
Yttäckande mönster	3

Fyllning	Antal
Lodrät linje	100
Sned linje /	44
Vågrät linje	16
Konvergerande linjer	11
Sned linje \	10
Vinklar	8
Punkter	5
Gropar	4
Oregelbundna intryck	4
Vinkelband	3
Blixtlås	1
Övrigt	2

Teknik	Antal
Dragen linje	229
Tandstämpel	11
Mejselintryck	8
Grop	7
Pinnintryck, snett	7
Bågformiga intryck	5
Instick	5
Nagelintryck	4
Instick, snett	3
Tvåtandad stämpel	3
Mejselintryck, snett	3
Taggtråd	1
Övrigt	7

Figur 18. Mönster- och fyllningstyper samt tekniker företrädda på Valtorp 1.

Rössberga (Valtorp Raä 2)

Undersökningen av Rössberga utfördes av Carl Cullberg 1962. Den är fortfarande den mest omfattande undersökningen som gjorts av en västgötsk gånggrift. Vid denna undersökning påträffades ett rikt fynd av både keramik, flinta, bärnsten och människoben. Grävningsresultaten publicerades året därpå, dock så presenterades fyndmaterialet endast översiktligt (Cullberg 1963). Detta material har sedan tagits upp inom projektet ”Megalitgravarna i centrala Västergötland” för en ytterligare genomgång (Persson & Sjögren 2001:155). För gånggriftens placering i landskapet, se figur 17.

Gånggriften har även beskrivits av Per Gustav Alander (1860), Per Arvid Säve (1869) och Karl-Esaias Sahlström (1915, 1932). Rössberga är en del av det som Sahlström har beskrivit som Torbjörnstorpsleden. Silurhöglätten löper i Rössberga ut i ett lågland norrut ned mot Håkanstorp och Ekornavallen. Uppifrån Rössbergamarken löper Skaraslätten mot norr med Hornborgasjön i bakgrunden och Billingen i öst. På denna höglättsutlöpare och på kanten till Slafsans ådal i öster ligger åtta gånggrifter i rad, den s.k. Torbjörnstorpsleden (Sahlström 1932). Det näst nordligaste är Rössbergagånggriften (Cullberg: 1963:15).

Vid undersökningen fanns närmast kammaren och gången en mitthög. Denna nådde upp till hällarnas nuvarande överkanter och var cirka 10–11 meter i diameter med en höjd på en meter. Av kammaren fanns nio sidohällar och fyra takhällar kvar, alla av kalksten. Kammaren uppskattas till en storlek på 9x2 meter. Gången var cirka åtta meter lång och bestod av fyra par av kalkstenshällar (Persson & Sjögren 2001:158–159). Vid undersökningen påträffades 33 nischhällar i kammaren, en del av dessa låg dock i sekundärt läge. De bestod av tunna hällar och har haft en höjd på cirka 50 cm över kammargolvet (Cullberg 1963:32)

Huvuddelen av keramikmaterialet förekom i en tydlig koncentration, cirka 3x3 meter stor, mitt framför mynningsområdet. Enligt Cullberg (1963:100) påträffades totalt 819 skärvor framför mynningen medan det vid den genomförda registreringen inom projektet ”Megalitgravarna i centrala Västergötland” endast påträffades 764 skärvor (Persson & Sjögren 2001:163). Av dessa var 64% dekorerade. Kärlden är, bedömt utifrån godsstorlek och mynningsdiameter, genomgående små och tunnväggiga. Kärlyperna är i de flesta fall svåra att identifiera, men bland de kärll som gått att rekonstruera har 15 klassificerats som brämbägare och 30 som trattbägare. I materialet finns även fem kärll som bedöms som skålar vilka mycket väl kan härröra från fotskålar, inga sådana har dock kunnat identifieras med säkerhet. Antalet deponerade kärll har, utifrån de olika typerna av mynningsbitar, uppskattats till minst 65 (ibid:163–164). Jämförs Rössbergakeramiken med den sydsandinaviska keramikronologin (Ebbesen 1975) förekommer både tidig (MN I–II) och sen (MN III–IV) keramik i materialet. MN V-keramik förekommer dock inte. Denna datering skiljer sig från Cullbergs som tillskrivit materialet MN I och II (Persson & Sjögren 2001:164). En intressant iakttagelse är den klara skillnaden i materialet jämfört med gånggriften Jakobsberg som endast ligger drygt 100 meter ifrån Rössberga. Det är bland annat påfallande att dekorerarna vid Jakobsberg till större delen är utförd med mycket fina ristade linjer medan dekoren för Rössbergas del har varit djupare, bredare och mer kraftfullt inristade. Uppenbart uppvisar de två gånggrifterna två olika keramiska traditioner (ibid:164–165)

Förutom keramik påträffades flinta och ben. Av de sammanlagt 187 flintorna var cirka hälften brända och utgjordes av små fragment. De obrända flintorna utgörs till stor del av spån och spånfragment. Sju yxor, där fem utgjorde fragment påträffades också.

Tre av dessa var av flinta, en av sandsten, två av diabas och en av obestämd bergart. Ett mindre antal obrända ben förekom framför gångmynningen samt en mindre mängd brända ben något längre ut från mynningen. Benen från Rössberga är ännu ej artbestämda (ibid:168–169).

Mönster	Antal
Band	112
Yttäckande mönster	57
Vinkellinje	56
Linje/rad	16
Vinkelband	15
Schackbräde	8
Romb	6
Triangel	2
Runda mönster	2

Fyllning	Antal
Lodräta linjer	100
Vinklar	47
Krysskraffering	28
Sneda linjer /	17
Sneda linjer \	13
Vågräta linjer	9
W-vinklar	8
Punkter	7
Oregelbundna intryck	7
Ofylld	6
Fjäder/fiskben	4
Gropar	2

Teknik	Antal
Dragen linje	169
Tandstämpel	40
Mejselintryck	34
Kamstämpel	20
Instick	16
Tvärnsnodd	6
Grop	5
Tvåtandad stämpel	3
Furhenstich	3
Ringformiga intryck	3
Bågformiga intryck	1
Fingerintryck	1
Intryck med ben	1

Figur 19. Mönster- och fyllningstyper samt tekniker företrädda på Valtorp 2.

Torbjörntorp Raä 1

Gånggriften ligger i nordöstra delen av den kalkstensplatå som omger Mösseberg, cirka 600 meter åt öster övergår platån i en sluttning ner mot Åslesänkan. Graven ligger på plan mark och omges på alla sidor av åker. Jorden i området är mycket grund, cirka 0,2–0,3 meter, och berggrunden består av röd kalksten (Heimann & Sjögren 1987:1). För gånggriftens placering i landskapet, se figur 17.

Gånggriften ligger i en tät grupp av megalitgravar vilka ligger i en nord-sydlig rad på några hundra meters avstånd från kalkstensplatåns kant. En grupp som totalt omfattar sju gånggrifter och två hållkistor. På Falbygdens museum och Statens historiska museum finns även ett större antal lösfynd från området registrerat. Det rör sig här om fynd från olika delar av neolitikum, främst yxor men även en del mindre föremål samt boplatsfynd finns (ibid:2).

Aktuell grav omges av en stensättning, cirka 20 meter i diameter med en höjd på cirka 0,8 meter. Kammaren markeras av en serie uppstickande kalkstenshällar som avgränsar en något oregelbunden men närmast rektangulär kammare med ett inre mått på cirka 9,5–3 meter. Över kammarens mitt låg ett takblock av kalksten. Under detta låg två diabasblock, troligen gångtakblock, varav det ena (nyckelstenen) fallit in i kammaren. Gången utgår åt öster med en längd på cirka 9 meter, dock något svängd vilket gör att yttre hälften har en öst-västlig riktning. Bredden var i ytan cirka 0,5 meter, dock har den ursprungligen varit större då gångstenarna lutade inåt mot varandra (ibid: 2–3).

Keramikfynden från undersökningen härrör från mynningsområdet där 83 krukskärvor påträffades varav 9% var ornerade. Keramiken är till större del ornerad, starkt fragmenterad och svårdaterad. Tre skärvor har dekor av TRB-typ. Det är här påfallande hur sparsamt företrädd TRB-keramiken är, bl a i jämförelse med den näraliggande Rössbergagraven med cirka 800 skärvor (ibid: 7–9).

Förutom keramik påträffades sparsamma mängder flinta och brända ben samt en båtysa av den relativt sällsynta formen miniatyryxa (ibid:8).

Hallabrottet (Torbjörntorp Raä 12)

Gånggriften är belägen i östra kantzonen av Mössebergs kalkstensplatå, det vill säga i centrum av Falbygdens kambrosilurområde. Kalkstenen är i detta område täckt av ett tunt lager morän, bestående av något stenig och grusig mo. Graven ligger på en mindre avsats i en svag östsluttning som fortsätter ner mot Åsle mosses dalgång. Cirka två kilometer mot nordöst rinner ån Slafsan, som utgör utflödet från Åsle mosse. I området strax norr om gånggriften finns rester efter kalkstensbrytning och grunder efter torpbebyggelse (Persson & Sjögren 2001:135). För gånggriftens placering i landskapet, se figur 17.

Hallabrottet restaurerades 1952 då träd och annan vegetation avlägsnades. I anslutning till restaureringen företogs också en mindre undersökning i syfte att kartlägga gången. Härvid påträffades flera gångsidohällar som delvis framtoogs. Undersökningen av gången gjordes i området strax intill kammaren (Sjögren 1992b:4)

Gånggriften omges av en rund hög, cirka 19 meter i diameter med en höjd på 1,1 meter. Sex kammarhällar är här synliga, tre i vardera långsidan med ett större takblock ovanpå. Kammarhällarna är av kalksten och är placerade i nordost-sydvästlig riktning, kammaren är 5,5 meter lång och 1,75 meter bred (Persson & Sjögren 2001:135). De

före undersökningen synliga gångstenarna (framtagna vid restaureringen 1952) utgörs av fem hållar, 0,2–1,5 meter stora, de två närmast kammaren är av granit och de tre yttre består av två kalkstenshållar samt en gråstenshåll (Sjögren 1992b:4,7).

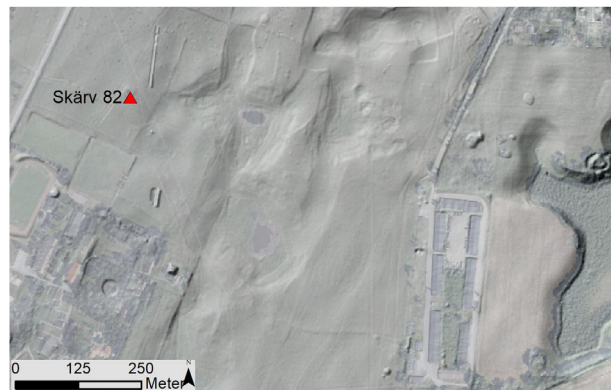
Keramikfynden var sparsamma och utgjordes av 11 krukskärvor varav 5 var ornerade med gropar eller dragna linjer. En skärva med utvikt mynning är, liksom en andra skärva, ornerad på båda sidor av mynningen, vilka bör härröra från brämbägare. Keramiken passar som helhet väl in i en äldre mellan-neolitisk trättbägarkultur (Persson & Sjögren 2001:139). Att så få keramikfynd påträffats framför mynningen kan i detta fall knappast förklaras med bortodling då det är osannolikt att gravens närområde har varit odlad under historisk tid. En förklaring skulle kunna vara att för liten yta har undersökts, dock borde undersökningsytan gett rikare keramikfynd om depositions-mönstret varit det vanliga på Falbygden (ibid:140).

Inga fynd av flinta gjordes. Däremot framkom enstaka, något osäkra, avslag och spån av annan bergart. De få brända ben som påträffades var små och kunde inte artbestämmas. Däremot är det klart att det rör sig om djurben (ibid:139).

Toras grav (Skärv Raä 82)

Toras grav är en av de gånggrifter på Axvalla hed som blev borttagna i början av 1800-talet vid röjningen av ett militärt övningsområde (Persson & Sjögren 2001:34). Karaktäristiskt för området är dess kamelandskap där en stor mängd åsryggar löper i alla riktningar i terrängen. Berggrunden består av sandsten i den östra halvan av området och gnejs samt gnejsgranit i den västra. Hedens ytlager består av ett grusigt till grovsandigt material, i huvudsak sammansatt av alunskifferfragment, liksom rundslipade stenar av urbergsarter och kambrisk sandsten (Rooseveltsson 1992:2–3).

Förutom Toras grav omfattar området rester av ytterligare fyra troliga gånggrifter, vilka togs bort 1803–1805. Dessa har benämningarna Skärv 82, 83, 84 och 85. Axvallas gånggrifter tillhör den nordligast belägna gruppen av gånggrifter i Västergötland (ibid:6,8). Kapten Anders Lindgren dokumenterade borttagningarna och kommenterade bl.a. Toras grav. De bestod av en flintkniv och några förmultnade bärnstenspärlor. Han kommenterade också att gravens hade bevarade ”grifter”, dvs nischer (Lindgren 1806). Graven undersöktes 1985 (Rooseveltsson 1992).

Figur 20. Gånggriften Toras gravs placering i landskapet.

Gånggriften ligger på en svag upphöjning vid kanten av ett plant område. Resterna består av en hög med en diameter på 23–24 meter med en uppskattad höjd på en halv meter. Vissa skador syns i högkanten, troligtvis orsakade av militärfordon. Mitt i lämningen finns en 6–7 meter stor grop. Två hållar sticker upp i norra kanten av gropen vilka vid undersökningen tolkades som rester av kammaren. Ytterligare en håll är belägen fyra meter öster om mittgropen. (Persson & Sjögren 2001:35).

Undersökningen gav inte många fynd. Keramikmaterialet bestod av endast tre skärvor, två oornerade medan den tredje hade krysskräftering utförd med dragna linjer. En dekor som är vanlig under tidigare delen av mellanneolitikum. Av flinta påträffades bl.a. spån vilket också är vanliga fynd från gånggrifternas mynningsområde (ibid:37).

Ormarör (Gökhem Raä 78)

Gånggriften är belägen omedelbart väster om Odensbergs samhälle. Berggrunden i detta område utgörs av sandsten vilken är övertäckt av morän av varierande tjocklek. Graven ligger på krönet av en liten moräntäckt sandstensknalle som tidigare utgjort impediment i åkermark (Persson & Sjögren 2001:119). För gånggriftens placering i landskapet, se figur 10.

Megalitgraven ingår i en mindre grupp gravar i området sydväst och söder om Odenskulle. Förutom Gökhem 78 ingår Gökhem 77, belägen cirka 150 meter åt nordväst samt Gökhem 79, cirka 300 meter åt sydöst i gruppen. Mot norr, syd och öst finns ytterligare gånggrifter på någon kilometers avstånd. I området har enstaka lösfynd framkommit vilka till stor del är av neolitisk karaktär. I åkern kring den aktuella graven skall stenyxor ha hittats, på de näraliggande gårdarna Hulegården och Bium har två tjocknackiga yxor registrerats. Från gården Gunnarsviken, belägen strax sydväst om graven, föreligger två tunnackiga yxor samt en samling övriga flitföremål från olika perioder av neolitikum (Sjögren 1992a:3).

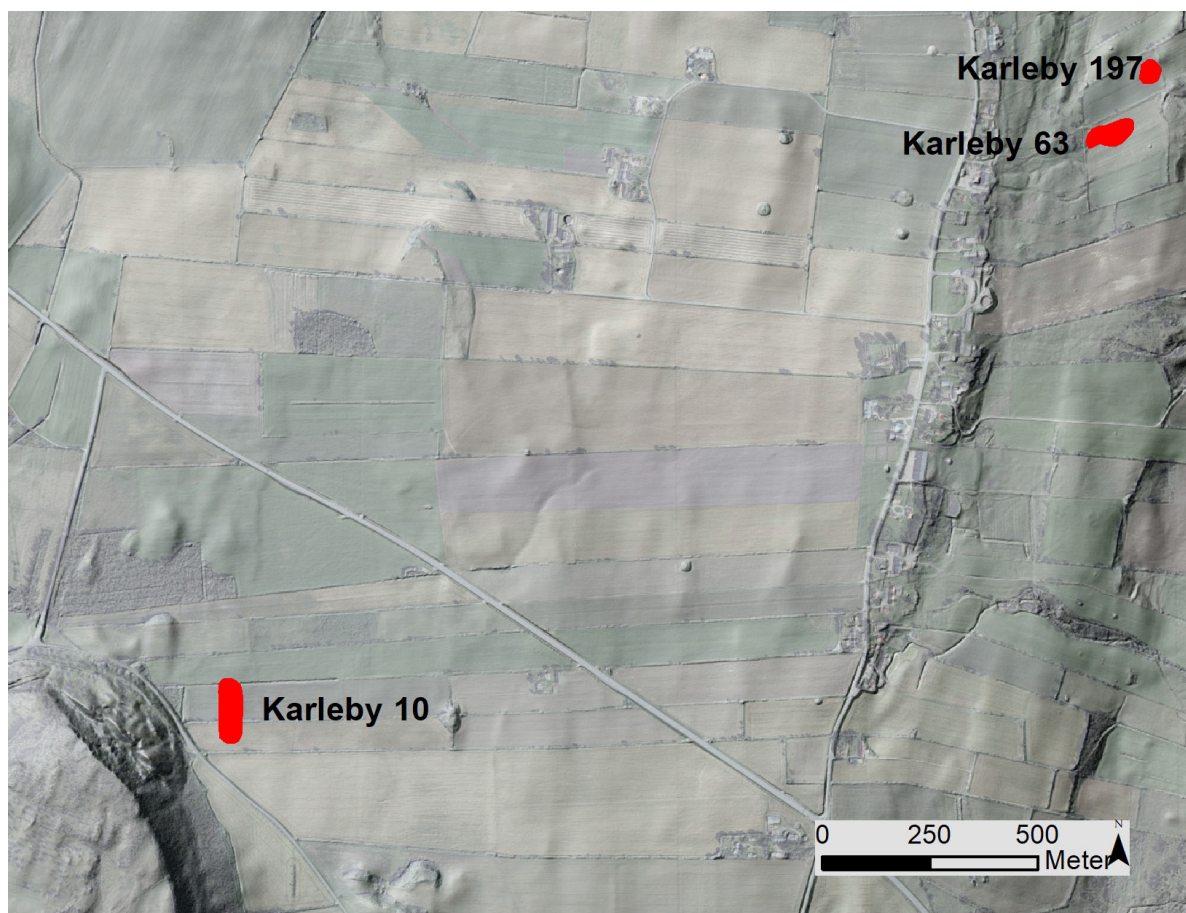
Ormarör omges av en hög på cirka 22–24 meter i diameter med en höjd på cirka 1,5 meter (Sjögren & Persson 2001:119). Av kammaren syns tre takblock av granit och kammarens längdriktning är nord-sydlig. Mellan de två sydligaste takblocken finns en grop, i dess kanter kan skönjas två kammarsidohällar av granit. Kammarens längd är troligen 5–6 meter och gravens totala höjd inklusive takblocken är cirka 2 meter. Öster om takblocken ligger en kalkstenshäll vilken kan tolkas som ett gångtakblock. I övrigt syns inga spår av gången (Sjögren 1992a:6).

Keramikfynden var sparsamma, sammanlagt framkom 25 keramikskärvor vilka samtliga var oornerade och starkt fragmenterade. Flera skärvor är av neolitisk godstyp medan klart icke-neolitisk keramik saknas. Troligtvis beror den ringa mängden keramik på att den egentliga mynningsdepositionen inte påträffats (Persson & Sjögren 2001:124).

Förutom keramik påträffades flinta och brända ben. Endast två flintor framkom, varav en plattformskärna med retusch. Flintan var av sydiskandinavisk typ. Humana brända ben från vad som tolkats som en sekundärgrav påträffades, enligt den osteologiska analysen härrör benen från en kvinna med en ålder mellan 30–50 år. Benmaterialet i övrigt består av små brända, ej identifierbara fragment. De bör dock i samtliga fall röra sig om djurben (ibid:124).

Logården (Karleby Raä 197, Karleby Raä 63)

Boplatsområdet vid Logården ligger i centrala Karleby på en 250 meter bred avsats i slutningen ner mot Åsele mosse, cirka 400–500 meter öster om gånggrifterna vid Karleby kyrka. Det undersökta området är 250 x 400 meter stort och ligger idag på odlad mark, halvvägs ner i den sprickdal som Åslesänkan bildar. Gränsen för kalkstensberggrund går omedelbart öster om gårdarna i Karleby. Boplatsen ligger således på alunskiffern som på denna nivå bildar ett par hundra meter bred avsats vilken kan följas på flera kilometers längd (Englund & Sjögren 1994:3). I kalkstenskanten, det

Figur 21. Boplatserna Logården och Lillegårdens placering i landskapet.

vill säga strax nedanför gårdarna och cirka 300 meter väster om boplatserna springer en rad källsprång fram då berget under kalkstenen är ogenomträngligt. Tillgången på dricksvatten har alltså varit både god och stabil i detta område, till skillnad mot förhållandena uppe på kalkstensplatån (ibid:5).

Karleby tillhör det centrala gånggriftsområdet, 14 gånggrifter finns inom socknen varav 12 av dessa bildar en väl avgränsad grupp längs med och strax väster om kalkstensplatåns kant. Området är mycket rikt på neolitiska lösfynd medan andra perioder inte påträffas i samma utsträckning i lösfyndsmaterialet. Lösfynden utgör till en del av större fynd som yxor och dolkar men det finns även mängd småflintor insamlade (ibid:10).

Karleby Raä 197 har blivit omregistrerad och hette tidigare Karleby Raä 62. Vid tiden för undersökningarna och de resulterande grävningsrapporterna benämndes boplatserna Karleby Raä 62 men går alltså nu under beteckningen Karleby Raä 197 varför det är denna beteckning som används i uppsatsen. Vid undersökningen av Karleby Raä 197 påträffades totalt 1818 stycken skärvor keramik. Endast en mindre del av dessa var ornerade, 99 stycken, vilket utgör 6% av antalet. Materialet är i regel mycket fragmenterat även om enstaka större skärvor också finns. De är i de flesta fall mycket svårt att avgöra kärlets form och storlek men det är troligt att de flesta skärvorna härrör från vanliga trattbägare som representerar både stora och små kärl (ibid:26). I fråga om tjockleken på skärvorna ligger medelvärdet på cirka 10–14 mm samtidigt som det existerar enstaka skärvor men en tjocklek på endast 5 mm liksom skärvor med en tjocklek på upp till 17 mm. För den ornerade keramiken är de vanligaste

teknikerna dragna linjer följt av gropar, pinnintryck och mejselintryck. När det gäller mönstertyper dominerar bukstreck, en dekor som består av vertikala streck vilka vanligtvis dragits med pinne längs buken på trattbägaren. Bukstreck har enligt sydsvensk keramikronologi daterats till sen TN – tidig MN A (Ebbesen 1975:20–47), något som inte ter sig applicerbart i Logården fall vars kulturlager C14-daterats till $\approx 3300\text{--}2900$ f.Kr. (Sjögren, Axelsson & Vretemark i tryck). Det förefaller snarare som att bukstreck varit en mönstertyp som existerat vid boplatserna under hela mellaneneolitikum på Falbygden.

Förutom keramik påträffades flinta och brända ben vid Karleby 197. Av de 420 flintor som hittades bestod den största delen, 85%, av avslag och splitter (ibid:25). Att flintan här utgör en mindre del av fyndmaterialet i förhållande till keramiken kan förklaras med att flinta härstammar från Sydsandinavien eller svenska västkusten och att det därigenom blev ett relativt värdefullt råmaterial (Persson 1992:19). Endast två redskap anträffades, en avslagsskrapa och ett nackfragment av en tunnackig yxa (Englund & Sjögren 1993:25). Benmaterialet bestod av ett mindre antal brända ben varav en ledkula vilken var dekorerad med inristade linjer (ibid:29).

Mönster	Antal
Bukstreck	49
Enkla gropar	13
Band	12
Linje/rad	9
Sicksacklinje	5
Vinkelband	2

Fyllning	Antal
Lodräta linjer	58
Ofylld	17
Gropar	9
Krysskraffering	6
Punkter	5
Vinklar	2
Sneda linjer /	2
Sneda linjer \	2
Vågräta linjer	1

Teknik	Antal
Dragen linje	72
Grop	17
Pinnintryck, snett	6
Mejselintryck	6
Sned grop	3
Instick	3
Trekantiga intryck	1
Furchenstich	1

Figur 22. Mönster- och fyllningstyper samt tekniker företrädda på Karleby 197.

Vid de undersökningar av Karleby 63 som genomfördes innan 2012 påträffades totalt 3889 stycken skärvor keramik (keramiken från undersökningarna 2012-2014 har ännu inte i sin helhet studerats i detalj men tendens är att den följer samma mönster som från tidigare undersökningar (Sjögren, Axelsson & Vretemark i tryck)). Endast en mindre del av dessa var ornerade, 198 stycken, vilket utgör 5% av antalet. Materialet är i regel mycket fragmenterad och ger inget enhetligt intryck. Jämfört med Karleby Raä 197 uppvisar keramiken här en betydligt större variation. På grund av den höga fragmenteringsgraden är det i de flesta fall omöjligt att säga något om keramikärlens form och storlek (ibid:50). Beträffande tjockleken på skärvorna ligger medelvärdet på cirka 10–14 mm samtidigt som det existerar enstaka skärvor men en tjocklek på endast 5 mm liksom skärvor med en tjocklek på upp till 19 mm. Både dekortechnik och ornamentik är varierande. Av tekniker dominerar dragna linjer följt av gropar och sneda pinnintryck. Flera andra, inte lika förekommande tekniker, finns också företrädda (se tabell). Av ornamenttyper är bukstrecken absolut vanligast vars datering redogjorts för ovan. Här kan också nämnas schackbrädesband, krysstrecksfält, fyllda och ofyllda romber, enkla och dubbla horisontella vinkellinjer, små och stora gropar från både in- och utsida. (ibid:52). Krysstreckade romber under mynning som här förekommer har enligt sydkandinavisk kronologi daterats till MN I (Ebbesen 1975:20–47) medan vinkelfält i huvudsak förekommer under senare delen av mellanneolitikum (ibid). Någon mer enhetlig datering har inte kunnat ges, materialet tycks härstamma från hela mellanneolitikum men någon tyngdpunkt för en speciell period har inte observerats (Englund & Sjögren 1994:52–53; Sjögren, Axelsson & Vretemark i tryck). Utmärkande för Karleby 63 är de stolphål som påträffats vilka bildar två runda anläggningar. I stolphålen har fynd av keramik gjorts vilka kommenteras närmre i slutet av detta avsnitt.

Förutom keramik påträffades flinta och ben vid Karleby 63. Av de 1009 flintor som hittades bestod största delen, 83%, av avslag och splitter. De redskap som anträffades var ett avslagsborr, fem skrapor, två tvärpilar, en tunnackig yxa och ett eggfragment av en slipad yxa (ibid:45). Ett rikligt benmaterial påträffades, både brända och obrända, där nöt och svin varit det vanligaste arterna. Även får/get och hare iakttogs. Två av benföremålen var även dekorerade (ibid:57).

Mönster	Antal
Bukstreck	57
Band	36
Enkla gropar	18
Vinkelband	12
Linje/rad	4
Sicksacklinje	3
Romb	3
Schackbräde	3
Grop inifrån	2
Triangel	1

Fyllning	Antal
Lodräta linjer	57
Ofylld	37
Gropar	23
Punkter	12
Vinklar	5
Krysskraffering	4
Sneda linjer \	3
Oregelbundna intryck	2
Vågräta linjer	1
Vinkelband	1
W-vinklar	1
Rader av intryck	1
Övrigt	5

Teknik	Antal
Dragen linje	95
Grop	28
Pinnintryck, snett	12
Bågformiga intryck	6
Instick, snett	4
Instick	3
Sned grop	3
Grop inifrån	3
Fingerintryck	1
Benintryck	1
Mejselintryck	1
Tandstämpel	1
Tvåtandad stämpel	1
Trekantiga intryck	1

Figur 23. Mönster- och fyllningstyper samt tekniker företrädda på Karleby 63.

Lillegården (Karleby Raä 10)

Den aktuella boplatsen ligger i odlad mark på en svag höjd i nordsydlig riktning på kalkstensplatån strax öster om Ällebergs nordspets. Flera liknande svaga höjdryggar ligger parallellt med den aktuella, spridda över området österut med några hundra meters avstånd mellan varje. Jorden består av lerig-moig sand med endast fåtaliga stenar inblandade. På höjdsträckningens östra och västra sidor existerar låglänta områden med sankare mark. Cirka 200 meter väster om boplatsen ligger en källa, Lokakällan, som springer fram vid Ällebergs fot. Mot norr ansluter sig ryggen till en större mossmark vid Ällebergs nordspets (Persson 1992:1). För boplatsens placering i landskapet, se figur 21.

Boplatsen ligger i ett område rikt på stenålderslämningar, neolitiska boplatsfynd kan hittas på i stort sett alla av ovannämnda höjdryggar i terrängen. En koncentration av boplatsfynd kan spåras kring mossmarken vid Ällebergs nordspets. Omedelbart söder om Lillegårdsboplatsen ligger Karleby Raä 185 där det vid sidan av flintavslag

påträffats en skafthålsyxa samt ett nackfragment av en tjocknackig yxa. På Karleby Raä 184 som ligger sydöst om den aktuella boplatsen har vid sidan av flitavslag påträffats en pilspets med urnupen bas och ett större fragment av en tunnackig (ibid:2). Även lösfynd, huvudsakligen yxor, förekommer rikligt i omgivningarna. Särskilt kan nämnas ett depåfynd av två tunnackiga flintyxor vid foten av en markant kulle nordväst om Lillegårdsboplatsen (ibid:3).

Vid undersökningen av Karleby Raä 10 påträffades ett rikt keramikmaterial. Tillsammans utgörs fynden av drygt 8 kilo keramik, dock härrör 2 kilo av den totala vikten från två kärl som härstammar från en järnåldersanläggning. 307 keramikskärvor med en sammanlagd vikt på cirka 1,8 kilo är ornerad och kan tillskrivas trattbägarkultur (ibid:15). År 1992 utfördes en kompletterande undersökning, till den första som utfördes 1988, i syfte att avgränsa boplatsens utbredning. Vid denna undersökning påträffades ytterligare cirka 0,6 kilo keramik varav 12 skärvor var ornerade. Samtliga skärvor utom en kan tillskrivas trattbägarkultur (ibid: 23, 25–26). Materialet har inte varit föremål för någon analys beträffande kärlformer, dock har en ornerad mynningsskärv med dekor både på in- och utsida tillhörande ett litet kärl identifierats som brämbägare (ibid:19). Beträffande tjockleken på skärvorna ligger medelvärdet på cirka 10–14 mm samtidigt som det existerar enstaka skärvor men en tjocklek på endast 5 mm liksom skärvor med en tjocklek på upp till 19 mm. Den helt dominerande orneringen är bukstreck vars kronologiska förhållanden har redogjorts för ovan. Resterande dekorelement har inte kunnat dateras närmre än att materialet tycks härstamma från hela den mellan-neolitiska perioden (Persson 1992:19).

Förutom flinta påträffades flinta och ben. Ett drygt kilo flinta anträffades varav cirka 20% var bränd. Antalet igenkännbara redskap är ringa, i hela materialet ingår endast 10 stycken skrapor (ibid:20). Endast en mindre mängd brända och obrända ben påträffades där nöt, svin och får/get varit de vanligaste arterna. Utöver dessa förekommer ett ben av hare och ett ben av tamhöns (ibid:22).

Mönster	Antal
Bukstreck	144
Linje/rad	27
Band	17
Sicksacklinje	15
Schackbräde	4
Romb	1
Triangel	1

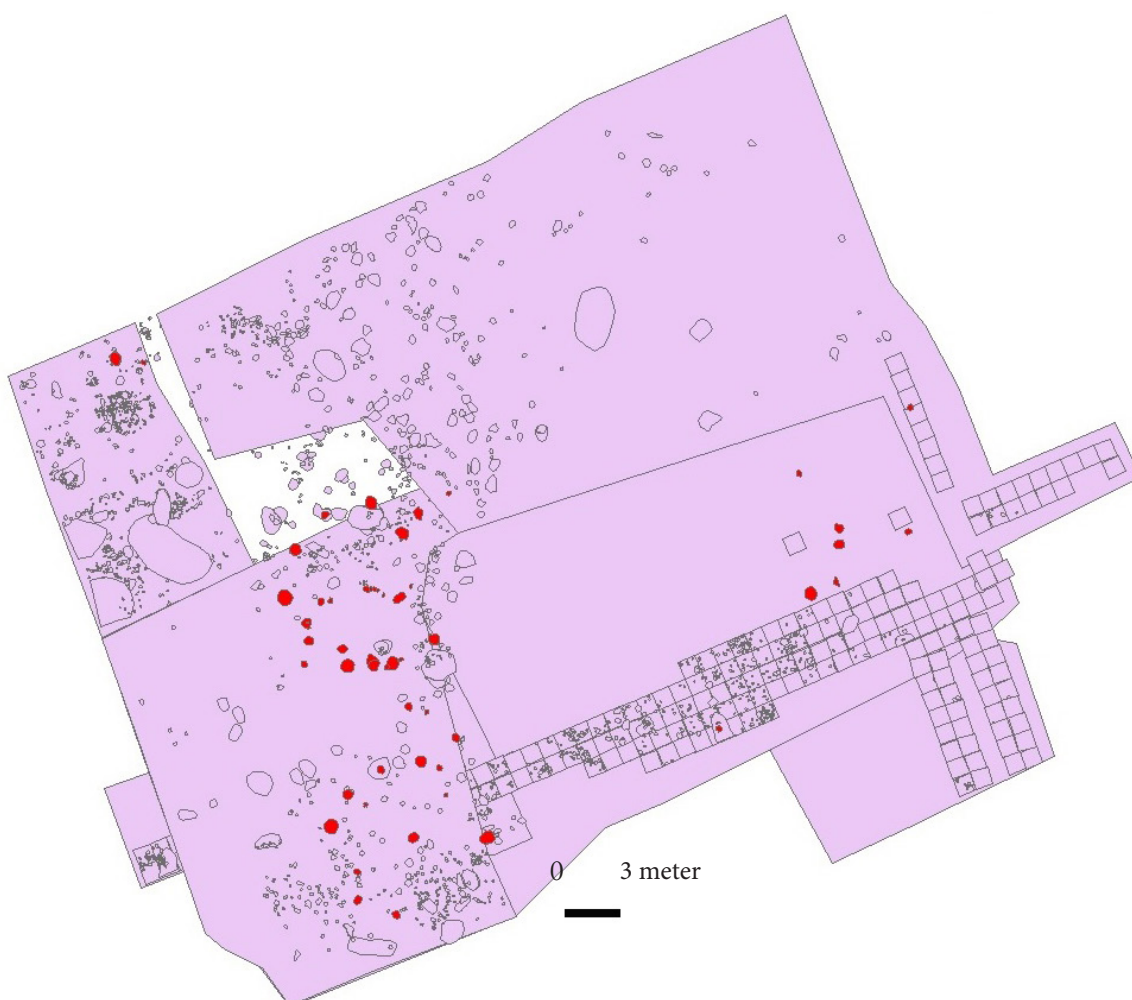
Fyllning	Antal
Lodräta linjer	196
Gropar	16
Sneda linjer /	6
Vågräta linjer	5
Krysskraffering	5
Korsskraffering	3
Oregelbundna intryck	3
Sneda linjer \	2
Vinklar	2
W-vinklar	1

Teknik	Antal
Dragen linje	197
Mejselintryck	18
Grop	12
Grop inifrån	12
Bågformiga intryck	3
Instick	1
Taggtråd	1
Tvärsnodd	1
Tvärsnoddstämpel	1

Figur 24. Mönster- och fyllningstyper samt tekniker företrädda på Karleby 10.

Runda anläggningar (Karleby Raä 63)

Vid undersökningarna av boplatsen Karleby 63 2012-2014 framkom stolphål tillhörande två cirkulära anläggningar vilka har tolkats som huskonstruktioner. Båda husen har en diameter på cirka 10 meter och även om de uppvisar en del generella likheter skiljer de sig också beträffande vissa konstruktionselement och troligtvis även i datering (Sjögren, Axelsson & Vretemark: i tryck). Den norra anläggningen byggdes med djupa grövre stolpar där vissa har varit stenskodda. På insidan påträffades ett kort dike med en serie mindre stolphål i botten, en av dessa markerar mitten av anläggningen varpå denna rad av stolphål troligtvis haft en takbärande funktion (ibid). Den södra anläggningen hade något mindre stolpar och den takbärande konstruktionen skiljde sig genom att på insidan ha en starkare central stolpe tillsammans med tre mindre, jämt spridda, stolpar (ibid). Fynd av runda anläggningar från skandinavisk mellaneneolitikum är mycket ovanliga, till dags dato har de enbart påträffats på Hunneberget utanför Kristianstad (Edring 2007) liksom vid tre platser på Bornholm – Vasagård, Rispebjerg och Grødby (Nielsen et al. 2014).

Figur 25. Stolphål tillhörande de två runda anläggningarna vid Karleby 63 markerade i rött.

I flera av stolphålen, både från den norra och södra anläggningen, påträffades ett relativt stort keramikmaterial. Keramiken från den norra konstruktionen uppgick till 872 gram varav 15% var ornamenterad medan keramiken från den södra konstruktionen hade en totalvikt på 414 gram varav 26% var ornamenterad. Keramiken var genomgående fragmenterad vilket gjorde det svårt att bedöma dekoren, i flera fall gick det enbart att konstatera att skärvorna uppvisade en eller ett fåtal dragna linjer. Av de dekorelement som gick att identifiera kan nämnas trianglar, gropar, W-vinklar, bukstreck och ett fall av

schackbrädesmönster. Utifrån den sydsandinaviska kronologin hamnar tyngdpunkten vid MN III–IV (Ebbesen 1975). Det fragmenterade materialet har inte gjort det möjligt att rekonstruera några kärl och diskutera kärlformer. Dock påträffades det i ett av stolphålen tillhörande den norra anläggningen ett nästan intakt kärl vilket var mycket tjockväggigt, odekorerat och grovmagrat. Denna typ av kärl visar stora likheter med Store Valby-keramik och skulle då dateras till MN V (Davidsen 1978). Från den norra huset har dateringar från 12 sädeskorn kunnat utföras vilket gett en datering till cirka 3000–2900 cal f.Kr., endast två sådana dateringar har kunnat utföras för det södra huset vilket gett en liknande, men eventuellt något tidigare, datering (Sjögren, Axelsson & Vretemark: i tryck). Dessa dateringar indikerar att båda husen byggts under boplatsens slutskede (ibid).

Mönster	Antal
Band	10
Triangel	3
Linje/rad	1
Schackbräde	1
Yttäckande mönster	1

Fyllning	Antal
Lodräta linjer	5
Gropar	2
Oregelbundna intryck	2
W-vinklar	2
Vågräta linjer	2
Sneda linjer \	2
Korsskriffering	1

Teknik	Antal
Dragen linje	25
Grop	4
Sned grop	1
Trekantiga intryck	1
Mejselintryck	1

Figur 26. Mönster- och fyllningstyper samt tekniker företrädda på keramiken från stolphålen vid Karleby 63.

Avslutning

Efter denna omfattande genomgång av keramikmaterialet kan följande sammanfattas:

- Keramiken härrör från gånggrifts- och boplatskontexter
- Keramiken tillskrivs perioden MN I – MN IV
- Keramiken från stolphålen utgörs av en egen fyndkontext, här ligger den kronologiska tyngdpunkten vid MN III – MN IV, även MN V indikeras

Diskussion

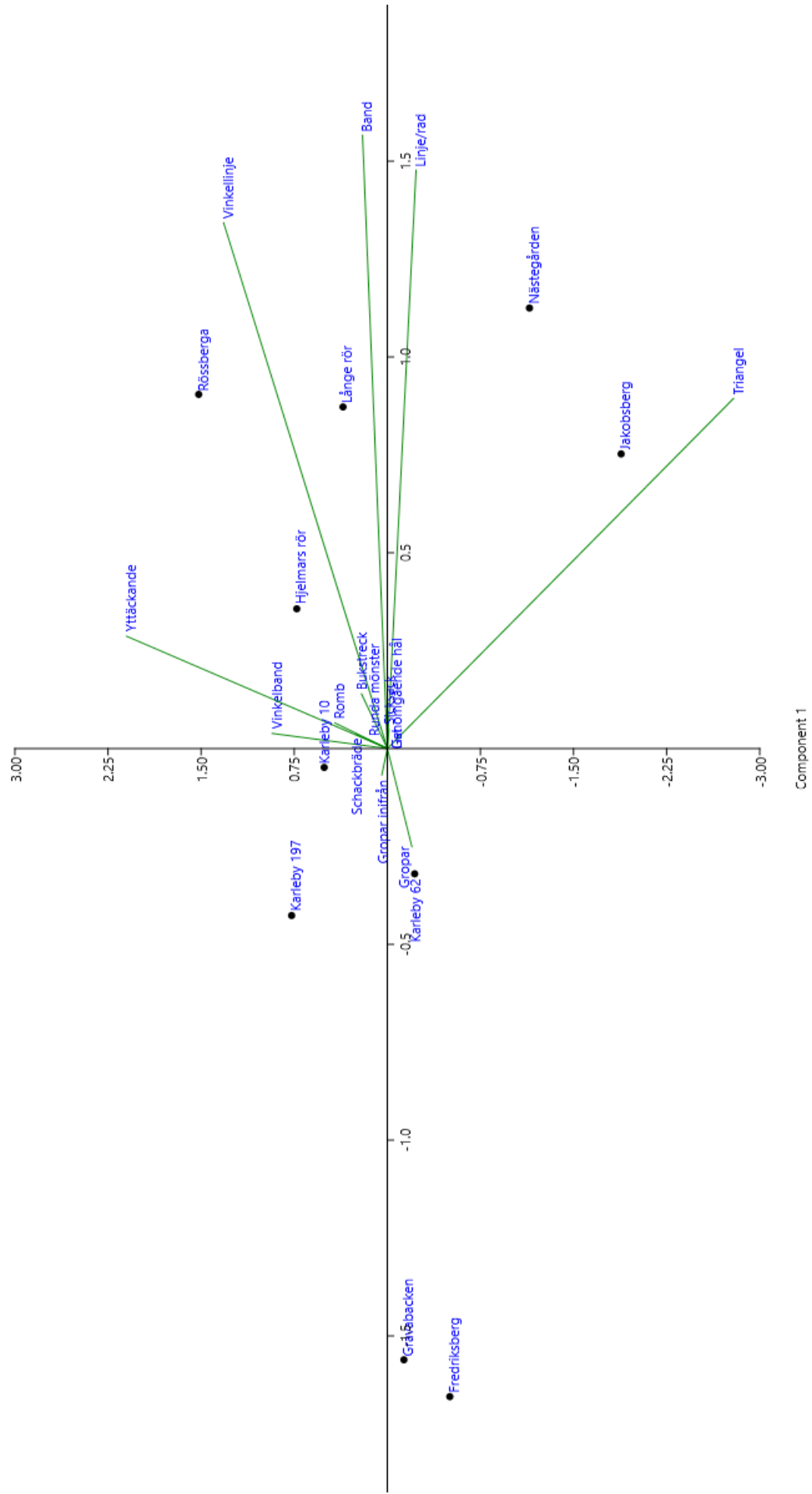
Sammanfattning och analys av materialet

Inledningsvis går det att peka på skillnader i keramiken mellan gånggrifts- och boplatkontexter, vilka framträder tydligt. Keramiken från gånggrifterna har i regel en betydligt större variation i både dekorelement, dekortekniker och kärllformer samtidigt som kärnen genomgående är mindre och mer tunnväggiga än keramiken från boplatserna. Megalitgravskeramiken tjocklek har här ett medelvärde på cirka 7–9 mm medan boplatskeramikens medelvärde ligger på cirka 12–14 mm. Att det i boplatkontexter finns inslag av tunnväggig keramik som uppvisar mer ”avancerade” dekorelement kan tolkas som en fyndkategori vilken varit avsedd för bruk vid gånggrifterna men glömts kvar eller kasserats på boplatserna (Tilley 1996:257). Detta skulle i så fall indikera att samtlig keramik har producerats vid boplatserna, en tolkning som stöds av undersökningar i Skåne som visar på att samma råmaterial har använts för boplatskeramik som för megalitgravskeramik (Hulthén 1977:121).

Ifråga om boplatskeramiken karaktäriseras denna alltså av mer tjockväggiga kärll, inte lika varierande kärllformer och enklare dekorelement där bukstreck helt dominerar vid både Lillegården och Logården. Då boplatskeramiken fyllt en mer praktisk funktion i samhället som exempelvis förråds- eller kokkärll bör det ha krävts att denna keramik varit tjockare och tåligare än de kärll som producerats i syfte att deponeras vid gånggrifterna, vilka inte har haft samma krav gällande praktisk funktionalitet. Att det under neolitikum finns klara skillnader mellan keramiken från boplat- och gravkontexter är ett förhållande som är välbelagt och gäller för hela Sydsandinavien i de områden där det finns gånggrifter (Ebbesen 1975; Hulthén 1977; Malmer 1984; Hårdh 1986; Tilley 1996; Persson & Sjögren 2001). På Falbygden skiljer även det topografiska läget gånggrifter och boplatser åt, där gravarna i huvudsak omges av åkermark medan boplatserna har större andel ängsmark och övrig mark i sina närområden. (Sjögren 2003:197)

Medan skillnader i boplat- och megalitgravskeramiken kan beskrivas som att vara påtagliga så uppträder skillnader mellan keramiken från olika depositioner vid gånggrifterna inte alltid lika tydligt. I analysen av sådana skillnader behöver de ovan sammanställda tabellerna över keramikens dekorelement och tekniker studeras liksom PCA-analysen (figur 26) beträffande keramikens dekormönster.

Det finns emellertid skillnader i keramiken mellan olika gånggrifter som framträder tydligt. Exempelvis skiljer sig, vilket Per Persson och Karl-Göran Sjögren (2001) redan påvisat, de två närliggande gravarna Jakobsberg och Rössberga markant ifrån varandra. Detta framgår inte enbart i skillnader i mönster, fyllningar och tekniker utan även i detaljer så som de ristade linjernas tjocklek. Jakobsberg utmärker sig genom mycket fint ristade linjer medan de vid Rössberga är klart grövre (ibid:150). En sådan skillnad kan tolkas på två sätt, antingen rör det sig om två olika keramiska traditioner tillhörande olika sociala grupper eller rör det sig om kronologiska skillnader. Vid en jämförelse av keramiken från de två gånggrifterna, utifrån den sydskanaviska keramikronologin, finns perioden MN I – IV representerad vid båda gravarna. Även om det finns dubbelt så många skärvor vid Jakobsberg som kan tillskrivas den sena perioden medan det vid Rössberga existerar en mer jämn fördelning så går det inte att enbart förklara skillnaderna i megalitgravskeramiken utifrån kronologiska faktorer. Istället bör det ha rört sig om den första tolkningen, att det funnits olika närbelägna grupper som haft olika kulturella uttryck som bland annat manifesterats genom keramikproduktionen (ibid:151).

Figur 27. PCA-analys av keramikens mönstertyper.

En annan observation som kan göras är att Fredriksberg och Gravabacken utmärker sig genom att ha ett litet och relativt enhetligt material (se figur 26), vilket klart skiljer ut dem ifrån de andra gånggrifternas keramikmaterial på Falbygden. Notabelt är att andelen tandstämpelteknik är ovanligt låg jämfört med de andra keramikdepositionerna, vid Fredriksberg finns denna teknik överhuvudtaget inte representerad och vid Gravabacken har endast 2 fall noterats. Beträffande Fredriksberg har den ovannämnda målade dekoren identifierats som stora vinkellinjer (ibid:72) och är helt ensam i sitt slag på Falbygden. Då keramikmaterialet från både Fredriksberg och Gravabacken i regel inte går att avgöra närmare än till MN A så blir det här svårt att säga någonting om depositionsmonster, dock indikerar det lilla och enhetliga materialet att deponeringen skett under en mer begränsad tid än som varit fallet vid de andra gånggrifterna där keramik från MN I fram till MN IV ser ut att finnas representerad. Detta indikerar att det här rört sig om en särpräglad keramiktradition med depositionsmonster som förefaller skilja sig från de allmänt rådande förhållandena på Falbygden, i Fredriksbergs fall blir detta extra tydligt genom den för Falbygden unika målade dekoren.

Även Hjelmars rör uppvisar ett relativt litet keramikmaterial bestående av 374 keramikskärvor vars mängd kan relateras till Fredriksberg där 315 skärvor påträffats. Till skillnad från Fredriksberg och Gravabacken går det här att härröra keramiken från samtliga av faserna MN I – MN IV. Vidare existerar här tandstämpeltekniken i betydligt högre utsträckning med 19 registrerade fall vilket gör den till den näst vanligaste tekniken efter den dominerande dragna linjen. Även om materialet är litet uppvisar det inte samma enhetlighet som i fallet med Fredriksberg och Gravabacken, här finns istället fler typer av mönster-, fyllning- och teknikelement företrädda. Denna variation är nästan lika utbredd som i fallet med de gånggrifter som uppvisar de största keramikmängderna (Nästegården, Långe rör, Rössberga och Jakobsberg) varför Hjelmars rör här intar en särställning med en keramikdeposition som varit liten men icke enhetlig. Vid beräkningar av antalet deponerade kärl, baserat på mynningsbitar, har siffran vid Hjelmars rör uppskattats till 22 stycken vilket är drygt dubbelt så många som beräknats för Fredriksberg och Gravabacken som har uppskattats till 10 respektive 9 stycken intakta kärl (ibid:217). Detta indikerar att det i Hjelmars rörs fall rört sig om mindre depositioner men att dessa, till skillnad från Fredriksberg och Gravabacken, inte varit lika begränsade i tid utan existerat under hela MN I – IV. Utifrån sådana förhållanden skulle det kunna gå att tala i termer av en lokalgrupp som i aktuellt område haft en distinkt materiell kultur där keramikproduktionen rent kvantitetsmässigt varit begränsad samtidigt som dekor- och teknikelementen, i relation till keramikmängden, varit ovanligt varierad.

De fyra gånggrifter som uppvisat ett större keramikmaterial på Falbygden är alltså Nästegården, Långe rör, Rössberga och Jakobsberg där keramiken i samtliga fall härrör från hela perioden MN I – MN IV. Vad som här blir viktigt att understryka är att keramiken uppvisar samma fragmenteringsgrad samtidigt som mängderna skiljer sig åt. Det största keramikfyndet tillhör Nästegården bestående av 2241 skärvor följt av Långe rör med 1400 skärvor medan Jakobsberg och Rössberga uppvisar en liknande kvantitet med 819 respektive 793 skärvor. Den varierande mängden keramik blir därför en källkritisk faktor i kommande diskussion kring hur keramikens dekorelement och tekniker kan ha varit beskaffade i relation till varandra vid de fyra aktuella gånggrifterna. Förutom tidigare nämnda skillnader i keramiken mellan Jakobsberg och Rössberga går det att utläsa ytterligare information utifrån keramik-tabellerna och PCA-analysen. När det gäller keramikens fyllning så dominerar ”lodräta linjer” vid samtliga lokaler, kvantiteten av denna fyllning är dessutom jämt företrädd vid respektive gånggrift där det vid Nästegården rör sig om 117 stycken, för Långe rör 110 stycken och för Jakobsberg och Rössberga 100 stycken vardera. Ifråga om mönster är ”band” vanligast vid varje

gånggrift men uppvisar inte samma kvantitativa överensstämmelse, detsamma kan sägas ifråga om teknik där ”dragen linje” dominerar i samtliga fall men varierar i antal.

Beträffande för vad som får ses som de vanligaste formerna av mönster, fyllning och teknik så framträder en relativt enhetlig bild av de aktuella gånggrifternas keramik, men det är endast på denna nivå en sådan likartad bild tycks existera. När megalitgravskeramikens andra mönster, fyllningar och tekniker jämförs ges snarare en heterogen bild.

I PCA-analysen bildar Nättegården och Jakobsberg en avgränsad grupp då antalet mönster av typen ”triangel” här är hög. Vid Jakobsberg som endast består av 819 keramikskärvor uppgår antalet trianglar till 41 stycken medan antalet trianglar för Nättegården med 2241 skärvor uppgår till 18 stycken. Även om antalet trianglar, i relation till andra gånggrifter, kan ses som hög vid Nättegården så blir andelen triangelmönster vid Jakobsberg påtagligt hög och utmärker sig här tydligt. Likaså Rössberga och Långe rör grupperar sig i PCA-analysen där antalet mönster av typen ”vinkellinje” förefaller hög. Här har Rössberga, vars keramikdeposition uppvisar det lägsta antalet keramikskärvor, den klart högsta andelen vinkellinjer vilka uppgår till 56 stycken. Även Långe rör har ett relativt högt antal vinkellinje-mönster, 33 stycken, men utgörs samtidigt av ett nästan dubbelt så stort keramikmaterial varför denna lokal inte utmärker sig på samma sätt som Rössberga.

Beträffande fyllningar går det också att notera några särdrag. För Nättegårdens del uppgår fyllningar av typen ”punkter” till 69 stycken vilket måste ses som ett mycket högt antal i förhållande till de andra keramikdepositionerna. Vid Långe rör, Rössberga och Jakobsberg uppträder denna fyllning endast i 9, 7 respektive 5 fall. Således intar Nättegården här en mycket tydlig särställning gentemot keramiken från de andra gånggrifterna. Även fyllningen ”krysskriffering” blir intressant då den förefaller bilda två grupper där Rössberga och Långe rör uppvisar 28 respektive 18 stycken krysskrifferings-mönster medan Nättegården endast har tre och Jakobsberg saknar dem helt. För Nättegården och Jakobsberg existerar heller inte fyllningen ”W-vinklar” vilka, om än i liten utsträckning finns företrädda i materialet från både Rössberga och Långe rör.

Ifråga om tekniker utmärker sig ”tandstämpel” och ”mejseltryck” vid Långe rör och Jakobsberg. Vid Långe rör dominerar de här två teknikerna fyndbilden med 82 fall av tandstämpel och 65 fall av mejseltryck medan det vid Jakobsberg endast finns 11 tandstämplar och 8 mejseltryck företrädda. För Nättegården och Rössbergas är dessa tekniker relativt jämt fördelade och existerar i ungefär hälften så stor utsträckning som vid Långe rör. Även tekniken ”kamstämpel” utmärker sig då den för Långe rör och Jakobsbergs del inte alls förekommer i materialet medan den i fallet för Nättegården och Rössberga finns företrädd i 10 respektive 20 fall. Dessutom är det enbart Nättegården och Rössberga som uppvisar tekniken ”furchenstich”, om än i liten utsträckning. Vidare intar Långe rör en särställning ifråga om tekniken ”trekantiga intryck” som endast existerar här och finns representerad i 10 stycken fall. Även Rössberga utmärker sig genom att ha den enda keramikdepositionen vilken uppvisar tekniken ”tvärsnodd”, här i 6 stycken fall.

Utifrån ovan existerande förhållanden gällande megalitgravskeramiken från de aktuella gånggrifterna går det att beskriva Falbygdens keramikdepositioner under mellaneneolitikum som att både uppvisa drag av enhetlighet och heterogenitet. Enhetligheten kan sägas uppträda på en högre analysnivå där depositionerna delar

samma rumsliga mönster vilka bildar en avgränsad koncentration, cirka tre meter i diameter, rakt framför och några meter ifrån gravens gångmyning (ibid:214). Vidare uppträder likheter i keramikens egenskaper både beträffande dekor och teknik, i samtliga fall dominerar ”band” som mönstertyp, ”lodräta linjer” som fyllningstyp och ”dragen linje” som teknik. Ett sådan likartat förhållanden kan sägas förena keramikdepositionerna till att ha utgjort en gemensam övergripande kulturell praktik som har delats av flera olika lokalgrupper på Falbygden, i de flesta fall finns keramik representerad från hela tidsperioden MN I – MN IV varför denna praktik ska ses som har varit i bruk under större delen av mellaneneolitikum. På en lägre analysnivå blir dock skillnader i keramiken utförande påtaglig. Både skillnader i depositionsmonster liksom i keramikens dekor och tekniker framträder här tydligt. Något som blir markant även vid mycket näraliggande gånggrifter så som i fallet med Jakobsberg och Rössberga, som visserligen tycks dela samma depositionsmonster, men där skillnader i dekor och tekniker förefaller hög. Bortsett från de dominerande mönster- fyllning- och teknikutyperna utmärker sig varje enskild gånggrift genom att uppvisa unika egenskaper rörande keramikens utförande. Skillnaderna är här så pass påtagliga att det går att tolka dem som att det har existerat närbelägna, territoriellt avgränsade, grupper vilka har delat en övergripande keramiktradition. Denna tradition har dock utgjorts av sådana distinkta skillnader att det rört sig om olika lokalgrupper vilka har haft en egen specifik materiell kultur som kommit till uttryck genom keramikhandverket och varit knuten till en specifik gånggrift.

Med avseende på keramiken från stolphålen tillhörande de cirkulära anläggningarna vid boplatsen Karleby 63 utmärker sig det näst intill intakta tjockväggiga kärlet från den norra anläggningen. Av allt att döma bör detta kärl tillskrivas MN V av Store Valby-typ (Davidsen 1978) och utgör i så fall det enda exemplet av keramik, som är företrädd i uppsatsen, vilken skulle kunna hänföras till mellaneneolitikums yngsta period. Keramiken från stolphålen blir svåra att relatera till andra boplatsoorter på Falbygden då den utgör en ensam och unik fyndkontext. Denna keramik kommer dock diskuteras längre fram i uppsatsen beträffande dess produktion och funktion.

När det gäller gånggrifterna Toras grav, Ormarör, Hallabrottet och Torbjörntorp Raä 1 uppvisar dessa lokaler alltså ett litet eller mycket litet keramikmaterial varför de inte ingått i den jämförande analysen. Vid dessa gånggrifter förefaller det som att keramikdepositionerna varit av en marginell betydelse (dock ska källkritiska faktorer som bortodling tas i beaktning). Samtidigt kan andra typer av rituellt betingade aktiviteter här existerat vilka inte är synliga i det arkeologiska materialet. Detta är dock något som faller utanför uppsatsens frågeställning varför dessa gravar inte kommer behandlas närmre. Det har likväl varit viktigt att presentera aktuella gånggrifter för att påvisa att gravarna inte alltid varit föremål för keramikdepositioner.

Social organisation på Falbygden under mellaneneolitikum

Innan keramiken kan diskuteras mer ingående blir det nödvändigt att skissera upp en bild över hur det mellaneneolitiska samhället på Falbygden, vari denna keramik ingår, kan ha varit konstituerat.

Uppsatsens teoretiska utgångspunkter beträffande hur forntida statslösa samhällen kan ha varit organiserade har tidigare presenterats i generella termer, men för att försöka förstå samhällsorganisationen på Falbygden under mellaneneolitikum behöver sådana teorier naturligtvis kontextualiseras till detta specifika område med dess specifika förhållanden och förutsättningar. För att göra detta blir en viktig punkt att försöka definiera om och i vilken utsträckning detta samhälle kan ha varit stratifierat. Uppsatsen

utgår ifrån att det på Falbygden under denna tid existerat ett släktskapsförhållandens produktionssätt vilket, till viss del, motiveras utifrån de av Claude Meillassoux (1978) definierade punkter vilka kännetecknar ett sådant system:

- Jordbruk är det huvudsakliga näringsfånget
- Direkt tillgång till råmaterial och land
- Enkla produktionsmedel
- En viss komplexitet i produktionsteknik
- En samhällsorganisation baserad på släktskapsförhållanden (Meillassoux 1978:133–134)

De första fyra punkterna går att tillskriva Falbygdens mellanneolitikum och är sedan tidigare välbelagda inom forskningen (Sjögren 1987, 2003), men att den sista punkten skulle vara allmängiltig för alla system som uppfyller de fyra första punkterna förefaller inte särskilt övertygande (detta kommer diskuteras ytterligare lite längre fram). Vidare definieras släktskapsförhållandens produktionssätt som en social enhet bestående av ett antal individer vilken är integrerad i en större formation av liknande enheter (Meillassoux 1978). Det är på ett liknande sätt uppsatsen vill se på Falbygden under mellanneolitikum, som ett område bestående av mindre lokala grupper som tillsammans utgör en regional helhet. Det ska dock understrykas att hållningen här är att det för de lokala enheterna har existerat lokala kulturella uttryck som inte är giltiga för hela det regionala området.

Även Marx och Engels definierade några utmärkande drag för det aktuella produktionssättet vilka också blir en utgångspunkt för uppsatsen:

- Kollektivt ägande av de primära produktionsmedlen
- Frånvaro av sociala klasser där en grupp permanent tillgodoser sig produkterna av arbete på en annan grupps bekostnad
- Kollektivt ägd produktion där produkterna av arbetet distribueras direkt till alla medlemmar i samhället (Marx & Engels 1978)

Till skillnad från Meillassoux fyra första punkter går Marx och Engels definitioner inte att direkt identifiera i det arkeologiska källmaterialet, dessa ska istället ses som ett underlag för kommande diskussion. Det ska dock framhållas att dessa punkter riskerar att ge en något förskönad bild över hur de faktiska förhållandena faktiskt kan ha sett ut. Produktionsmedlen liksom avkastningen av arbetet kan visserligen beskrivas som att vara kollektivt ägda men kan samtidigt varit reglerade av vissa individer eller grupper i samhället, vilket dikterats av de för tillfället rådande släktskapsförhållandena (Rosenwig & Cunningham 2017:19).

Uppsatsens teoretiska del beskriver alltså hur släktskapsförhållandens produktionssätt skulle kunna vara organiserat, men varför detta system appliceras på Falbygden mellanneolitikum behöver motiveras ytterligare. I den etnografiska litteraturen existerar tre samhällssystem som brukar tillskrivas statslösa samhällen vilka har definierats som "band-", "Big Man-" och "släktskapsamhällen" (Sahlins 1961). Det första av dem tre,

bandsamhälle, går att avfärda med motiveringen att det är osannolikt att bandsamhällen skulle bygga megalitgravar och ha jordbruk som huvudsakligt näringsfång då detta förutsätter en relativt hög grav av bofasthet. Utmärkande för bandsamhällen är istället en utpräglad mobilitet där livsmedelsproduktionen kännetecknas som temporär varvid resurser utnyttjas under kortare perioder (Meillassoux 1978). Beträffande de två återstående samhällssystemen, Big Man och släktskapsförhållanden, så kan de beskrivas som att motsvara varandra när det gäller de ekonomiska och produktionstekniska förutsättningarna (se de fyra första punkterna av Meillassoux ovan) men skiljer sig beträffande den sociala organiseringen. I släktskapsförhållandens produktionssätt dikterar i regel släktskapet en grups identitet samt vilka som ges tillträde att ingå i gruppen (Sjögren 1987:234). Här existerar en hierarkisk struktur vilken reglerar ekonomiska och sociala relationer där det i regel är de äldre i samhället som rankas högst och därmed intar beslutsfattande positioner i samhället (Meillassoux 1978). Denna struktur dikterar exempelvis ekonomiska rättigheter och skyldigheter så som arbetsfördelning, organiseringen av de kollektivt ägda produktionsmedlen, dess avkastning och överskott (Pollet & Winther 1978). Detta produktionssätt kan inte existera isolerat utan måste ingå i allianser med andra liknande sociala enheter för att kunna säkra sin genetiska diversitet men också för att utväxla arbetskraft och bedriva byteshandel (Sjögren 1987:234).

När det gäller Big Man-samhället skiljer sig denna från släktskapsförhållandens produktionssätt på en rad punkter. Även om Big Man-samhället också kan tillskrivas de fyra första punkterna som ovan definierats av Meillassoux så ser samhällsorganisationen annorlunda ut. Här är det en enskild individ som innehar större delen av makten i gruppen och kontrollen över dess produktionsmedel (Sahlins 1963). Även om många individer i den egna gruppen är knuten till den ledande individen via släktskapsband så ingår här även personer utanför släktskapsgruppen som i utbyte mot beskydd och upphäll stödjer och arbetar för ledaren som på så sätt ökar den egna statusen (ibid). I Big Man-samhället är den ledande individens position aldrig säkrad utan utmanas ständigt av andra liknande sociala enheter, därför blir allianser en viktig förutsättning för att upprätthålla den rådande maktordningen. Sådana allianser skapar ett system av prestationer och motprestationer vilket kan manipuleras för att ytterligare öka statusen hos den egna ledaren och dess tillhörande grupp (ibid). En annan form av maktutövning som kan existera i Big Man-samhället är att tillskansa sig arbetskraft och status genom fysiskt våld, något som på sikt kan utmynna i ett slavsamhälle (Strathern 1971). Potentialen för ett mer instabilt och betydligt mer stratifierat än det för släktskapsförhållandens produktionssätt är således mycket hög i ett Big Man-samhälle (Sahlins 1963).

Skillnaderna i släktskapsförhållandens produktionssätt och Big Man-samhället motiverar varför den förstnämnda samhällsorganisationen tillämpas på Falbygden mellaneneolitikum. Då Big Man-samhället i regel baseras på dominans med en instabil samhällsorganisation som följd är det inte troligt att detta system existerat på Falbygden som istället präglats av en omfattande stabilitet (Sjögren 1987:239). Även om det, på en lägre rumslig nivå, finns skillnader i den materiella kulturen mellan olika områden och över tid så uppvisar ändå Falbygden, på ett övergripande plan, en hög grad av kontinuitet och uniformitet genom hela mellaneneolitikum (Sjögren 2003). Vidare kräver ett effektivt jordbruk, där arbetskraft och resurser investeras för att på längre sikt ge avkastning, en stabil samhällsorganisering. Ett Big Man-samhälle med tillfälliga allianser och avsaknaden av en långsiktig stabilitet i samhällsstrukturen (Sahlins 1963) gör därför detta system mindre trovärdigt för en stabil regional organisering, vilket varit fallet på Falbygden under mellaneneolitikum (Sjögren 1987, 2003). Släktskapsförhållandens produktionssätt å sin sida är i högre utsträckning baserad på

samarbete mellan olika sociala enheter vilket här förutsätts ha varit en viktig premiss för den stabilitet som Falbygden uppvisar under den här tiden.

Släktskapsförhållandens produktionssätt antas, i någon mån, vara hierarkiskt uppbyggt där det i regel är de äldre i gruppen som innehar större delen av makten och reglerar viktiga samhällsfunktioner (Wolf 1982:349). Att tala om ett stratifierat samhälle kan dock bli något missvisande då termen riskerar att föra tankarna till en samhällsorganisation där maktpositioner dikteras och upprätthålls genom mer fasta politiska institutioner som står över de lokala grupperna. Inom aktuellt produktionssätt antas dock samhället vara uppbyggt av en serie släktskapsgrupper utan någon övergripande central organisation (Renfrew 1973) varför randsamhälle snarare än stratifierat samhälle ter sig som en mer lämplig term i sammanhanget. Det räcker dock inte att enbart tillämpa den teoretiska konstruktionen ”släktskapsförhållandens produktionssätt” på Falbygden mellan neolitikum och sedan förutsätta att detta samhälle skulle vara rangordnat. Här krävs också att det aktuella undersökningsområdet diskuteras utifrån de förutsättningar och förhållanden som existerade på Falbygden under mellan neolitikum. I syfte att försöka påvisa att det samhälle var rangordnat där vissa individer innehaft maktpositioner kommer uppsatsen lyfta två samhällsrelaterade fenomen och diskutera dessa utifrån dess organisatoriska bakgrund – megalitgravarna och jordbruket. Avsikten är att argumentera för att det fanns en stabil och välfungerande samhällsorganisation för att sådana komplexa företeelser skulle kunna göras gällande varpå det krävts att vissa intagit beslutsfattande positioner i organiseringen utav dessa fenomen.

Angående konstruktionerna av Falbygden gånggrifter så har beräkningar gjorts med avseende på arbetskraftsbehovet i byggandet utav dem (se Sjögren 2003:237ff). En slutsats som här dragits är att megalitgravsbygget i de flesta fall varit beroende av en större mängd arbetskraft än vad som varit tillgänglig inom den egna gruppen. Detta har således förutsatt ett inbördes samarbete lokalgrupper emellan vid vissa avgörande moment i konstruktionsarbetet (ibid:254–255). Graden av detta beroende blir naturligtvis avhängigt de antaganden som görs av den lokala gruppens totalstorlek. Beräkningar av den absoluta befolkningen vid olika tidpunkter under mellan neolitikum eller av storleken på lokalgrupper har till dags dato inte gjorts för Falbygden. Att sådana beräkningar inte kunnat genomföras har sin orsak i ett bristande källmaterial i kombination med alltför många osäkra variabler. Dock har hypotetiska beräkningar gjorts med ett mycket högt antagande om lokalgruppens minimistorlek vilka indikerar att gruppen ändå varit i behov av assistans utifrån för att kunna hantera de största stenblocken i konstruktionen av en gånggrift (ibid:254). Att sådana konstruktionsarbeten har kunnat utföras, där takblocken många gånger vägt över 10 ton (ibid:248), har alltså förutsatt ett brett nätverk av sociala relationer där en eller flera lokalgrupper samarbetat och således ingått tillfälliga allianser där en större mängd arbetskraft har kunnat mobiliseras än vad som har existerat inom den enskilda gruppen. Gånggrifterna och dess stenblock är dock inte utav en sådan storlek att någon mer centraliserad organisation behöver förutsättas. Mer informella strukturer i form av släktskapsystem och allianser har varit tillräckliga för att uppbåda den mängd arbetskraft som krävts, förutsatt att relativt stora grupper deltagit under större delen av byggnadsarbetet (ibid:254).

Det går att peka på en relativt hög grad av uniformitet i gånggrifternas konstruktion och placering i landskapet. Även om det finns vissa konstruktionstekniska drag som skiljer de olika gravarna åt så uppvisar andra stora likheter. Ett av Falbygden särdrag gentemot andra megalitgravsområden är den stora dominansen av rektangulära enhetliga kammare där många även har spår efter rumsindelningar i form av nischhällar (Persson & Sjögren 2001:7). Kammarens storlek utmärker sig också med ett längdmedelvärde

på 7,3 meter (ibid:8). Även gången uppvisar flera konstruktionsdetaljer som är vanliga och specifika för Falbygden, hit hör det innersta takblocket i gången, ”nyckelstenen” (ibid:8), liksom ”gångtapp” och ”gångmarkeringssten”. Gångtapp innebär att gångens innersta sidohållar sticker in något i kammaren och gångmarkeringssten syftar till en vägghäll i kammaren mitt för gången (Blomqvist 1989). Det ska dock understrykas att bilden av de enhetliga gånggrifterna på Falbygden bygger på jämförelser mellan främst kammarkonstruktionerna då dess utseende är vad som tilldragit sig störst intresse och registrerats mest systematiskt vid äldre inventeringar och undersökningar. Det har emellertid visat sig att de omgivande högarna innehåller en lång rad konstruktionselement och att gravarna uppvisar en stor inbördes variation i detta avseende (Sjögren 1988, 2003; Persson & Sjögren 2001; Axelsson & Jankavs 2013). Beträffande gånggrifternas geografiska spridningsbild ligger de mycket tätt med ett medelavstånd till närmaste granne på cirka 530 meter (Persson & Sjögren 2001:10). Fördelningen över avstånd är dock skev då hälften av gravarna ligger 300 meter ifrån varandra medan perifera områden uppvisar ett större avstånd. I många delar av Falbygden tycks även gånggrifterna bilda tätare lokalgrupper med glesa eller tomma områden emellan. Dessa är tydliga i vissa områden medan de i andra är mer diffusa (Sjögren 2003:275). Ett annat utmärkande drag är tendensen för gånggrifterna att bilda långsträckta grupper eller linjer i landskapet vilka blir särskilt tydliga i närheten av topografiska och geologiska gränslinjer som exempelvis Karleby och Gökhem (Persson & Sjögren 2001:10).

När det gäller gravarnas konstruktion och placering i landskapet har Christopher Tilley (1996) framlagt en teori där gånggrifterna på Falbygden ses som att vara strukturerade på ett sätt som speglar samhället och landskapet varvid gravarnas arkitektur har förenat kosmologiska föreställningar och fysiska drag i landskapet (Tilley 1996:212–214). Han menar att gravarna avspeglar de omgivande platåbergen vilka anses vara sammanlänkade med förfäderna och deras gärningar, något som bland annat tar sig uttryck i gravarnas byggnadsmaterial där kalksten i vägghällarna och diabas i takblocken återger samma sekvens som i bergen. Gånggrifterna representerar på så sätt samhället och det omgivande landskapet i mikroskala (ibid:12). Tony Axelsson (2010) har pekat på att valet av kalksten i konstruktionen av gånggrifterna varierat där både röd och grå kalksten använts. Den röda kalkstenen kommer från de övre lagren av kalkberget vilket gör den lättillgänglig då inlandsisen rivit loss större och mindre block på ytan medan den grå kalkstenen kommer från djupare liggande lager och är således mer svåråtkomlig (Axelsson 2010:243–244). Även om ingen ingående studie av gånggrifternas konstruktion beträffande byggnadsmaterialets olika färgkombinationer utförts på Falbygden (ibid) indikerar användandet av grå kalksten, vilken krävt extra tid och arbete för att anskaffa, att det funnits en bakomliggande logik som styrt utseendet på gravarna. Ifråga om valet av gånggrifternas placering i landskapet måste hänsyn tas till en rad faktorer i landskapets fysiska, sociala och ideologiska struktur. Av allt att döma har lägen valts som är perifera i förhållande till bosättning och det vardagliga livet där platserna kan beskrivas som att vara övergångszoner mellan det ”domesticerade” produktionslandskapet och det ”vilda” skogslandskapet (Sjögren 2003:346). Dessa gränzoner kan ses som att få en ny innebörd i och med uppförandet av gånggrifterna där den fysiska övergången i landskapet förknippas med övergången från de levandes till de dödas värld. Transformationen från en levande individ i samhället till en död förfader åtföljs i många samhällen av särskilda passageriter där den sociala förändringen visualiseras genom en rumslik passage (Turner 1977). I megalitgravssamhället verkar denna transformation varit en faktisk rumslik sådan, då den döde förflyttas från de levandes område på bopplatsen till den dödes område som i Falbygdens fall varit gravkammaren i en gånggrift (Sjögren 2003:346). Här ingår även transformationsriter som innefattar bränning, krossning, förflyttning och deposition av

artefakter och djurben. I denna omplacering, från den levandes till den dödes värld, får även efterlevande antas ha deltagit både i form av processioner mellan boplatsen och gravstenen liksom i riter vid själva gravplatsen (ibid).

Beträffande begravningar i gånggrifterna förefaller det för Falbygdens del existerat ett selektivt gravskick. Undersökningar vid Rössbergagånggriften och Hjelmars rör tyder på att gravarna använts kontinuerligt och någorlunda jämt under sina respektive brukningsfaser där antalet gravlagda beräknats som att vara få till antalet för att motsvara en hel befolkning (Sjögren 2003). Under en tidig fas (sen tidigneolitikum) kan begravningsskicket varit än mer selektivt, under en period på 100–200 år tycks endast en eller ett fåtal individer ha lagts i gravkamrarna (ibid:252). Detta motsvarar i så fall danska tidigneolitiska förhållanden där teorin lagts fram att megalitgravarna förändras över tid från att ursprungligen varit ensamgravar för högt rankade individer till att bli gravar för större grupper av människor (Thorsen 1981, Nielsen 1984). Två dateringarna av de tidigaste individerna på Falbygden från gånggriften Gökhem 17 kan passas in i en sådan hypotes (Sjögren 2003:253). Dock bör fasen på Falbygden varit relativt kort, kanske storleksordningen ett 100-tal år, och det tycks som om endast ett begränsat antal gravar konstruerats vid denna tid (ibid). För mellanneolitikums del, när ett större antal individer begravs i megaliterna, har en alternativ tolkningsmodell lagts fram där en och samma lokalgrupp har byggt en serie av gånggrifter vari hela befolkningen ur en social enhet har begravts, vilket i så fall skulle tala mot ett selektivt gravskick (Tilley 1996:166). Mot en sådan teori talar dock skillnaderna i den deponerade keramiken utanför gravarna som skiljer sig tydligt både i dekorstilar och tekniker, något som även tycks vara fallet för de gånggrifter som ligger mycket nära varandra (Persson & Sjögren 2001). Uppsatsen tar därför sin utgångspunkt i tolkningen att de individer som begravts i megalitgravarna är utvalda ur en större befolkning. Här uppstår visserligen frågan om hur de individer som inte begravts i gånggrifterna behandlats. Detta är dock en fråga som för tillfället inte låter sig besvaras på grund av bristen av säkra flatmarksgravar i området samt det relativt låga antalet fältundersökningar som utförts i området (Sjögren 2003:252).

Utifrån ovan nämnda fenomen går det att peka på en rad faktorer som skulle kunna sägas indikera ett rangordnat samhälle. I uppförandet av gånggrifterna förefaller det som att arbetskraft utanför den egna gruppen varit direkt nödvändig i många avgörande konstruktionsmoment. Att mobilisera en sådan arbetsstyrka bör ha krävt en viss organisatorisk förmåga hos den initiativtagande gruppen där vissa individer varit drivande i organiseringen utav arbetsföretaget. Likaså bör en eller ett fåtal individer agerat arbetsledare under det som måste ses som en ytterst komplex arbetsprocess. En sådan tolkning stärks av det relativt stora mått av uniformitet gravkonstruktionerna uppvisar ifråga om kammarform, nischhållar, gångtappar och gångmarkeringsstenar där det bör ha funnits en specialkunskap rörande dessa fenomen som inte delats av hela lokalgruppen utan snarare innehafts av ett fåtal. Om det dessutom antas att de av Tilley (1996) och Axelsson (2010) framförda teorier rörande ett medvetet urval av byggnadsmaterial är riktiga blir gånggriftskonstruktionerna än mer komplexa och har krävt än mer specialkunskap. Det samma kan sägas om den medvetna placeringen av gravarna i gränzoner mellan boplatsen och det omgivande skogslandskapet. De riter som förmodas ha utförts i relation till gravarna har i sin tur också krävt en kunskap som inte delats av alla individer som ingått i den sociala enheten, dock behöver det inte ha varit samma personer som besittit kunskap om megalitgravkonstruktioner som varit ledande i de olika ceremonierna. Denna tolkning går att förena med Bourdieus definierade typer av kapital där främst det kulturella, sociala och symboliska kapitalet här blir ett instrument för makt i händerna på de som besitter specialkunskap när det gäller exempelvis konstruktionen av en gånggrift eller att leda ritualer. Genom

att förfoga över ett monopol av dessa former av kapital kan maktrelationer ses som att legitimeras – en så kallad *legitim dominans* över andra utifrån ett för tillfället rådande habitus som är i de dominerande individernas tjänst (Bourdieu 1977:183–184). Vidare går det att se konstruktionen utav megalitgravarna i sociala termer där det existerat både samarbeten och konkurrens mellan olika lokalgrupper. Här kan den lokala gruppen aktivera sina fysiska och sociala resurser för att manifesteras den egna ställningen gentemot rådande makt- och alliansstrukturer (Sjögren 2003:255). En utgångspunkt för Tilley (1996) är att gånggrifterna byggts i ett samhälle präglad av social konkurrens där megaliterna definierar och representerar den sociala identiteten hos den lokalgrupp som låter bygga dem. Olika grupper tävlar här med varandra genom att bygga successivt större och större gravar (Tilley 1996:199ff). Att storleken för olika gånggrifter på Falbygden varierar är riktig (Persson & Sjögren 2001) och att det förekommit konkurrens grupper emellan bör ses som troligt mot bakgrund av denna storleksvariation samt det arkeologiska källmaterialet som uppvisar olika kulturella uttryck vid olika gravar, då främst i avseende på keramiken. Dock vill föreliggande uppsats tona ner den av Tilley föreslagna utpräglade konkurrensen grupper emellan med hänvisning till den stabilitet och kontinuitet som tycks ha existerat på Falbygden under mellanneolitikum. Argumenten kan liknas vid dem som ovan fördes beträffande Big Man-samhället kontra släktskapsförhållandens produktionsätt där samarbete och allianser även bör ha utgjort en betydande del av den stabila samhällsorganisationen, så även när det gäller relationer olika släktskapsgrupper emellan. En annan faktor, kanske den mest konkreta, som indikerar ett rangordnat samhälle är de förmodade selektiva begravningsarna. Här följer tolkningen att somliga individer och/eller grupper haft en särställning som givit dem tillgång till detta begravningskick där vissa personer i släktskapsgruppen har rankats högre än andra.

Med avseende på det neolitiska jordbruket kan detta, i likhet med andra jordbruksekonomier, beskrivas som en ”delayed return”-ekonomi där arbete investerats under en period för att vid ett senare tillfälle ge avkastning (Sjögren 2003:349). Det neolitiska landskapet på Falbygden kan sägas ha omformats till ett produktionslandskap genom röjning och odling, väg- och husbyggen, uppfödning av kreatur och tämning av oxar. Detta har inneburit långsiktiga investeringar av arbete vilket varit kumulativt och sträckt sig över en mycket lång tidsskala – mellan generationer snarare än mellan årstider eller mellan produktionscykler (ibid). Sådana ekonomier kräver vissa sociala förutsättningar för att kunna fungera och producera (Meillassoux 1977, 1978) där det måste finnas sociala regler för tillgång till fasta produktionsmedel och för fördelning av produktionsresultaten. Dessa sociala regler måste vidare ha varit av en relativt långvarig karaktär för att ha kunnat reglera förhållandet mellan det arbete som utförts vid en tidpunkt och det resultat som långt senare infunnit sig (ibid). Här är det grundläggande att de jordbrukande grupperna varit tydligt definierade och haft en kontinuitet över längre tid, varpå reproduktionen av social identitet blir en viktig faktor (ibid). Även om Meillassoux (1978) tolkning av släktskapsorganisation som en naturlig följd ur användandet av jorden som arbetsmedel kan kritiseras för att vara en alltför mekanisk förklaring måste det ändå framhållas att en samhällsorganisation där produktionen organiseras genom sociala grupperingar som identifierar och avgränsar sig genom släktskapsprinciper är väl förenliga med delayed return-ekonomier (Sjögren 2003:350).

Underproduktion är ett drag som Sahlins (1972) har tillskrivit ”primitiva” ekonomier där hushållet ses som den centrala institutionen vilken normalt organiseras som en familj eller utvidgad familj. Hushållet har primär tillgång till de grundläggande ekonomiska förutsättningarna så som arbetskraft, redskap och jord. Enligt Sahlins är det här fundamentalt att produktionen är inriktad på att skapa bruksvärde, främst för det egna behovet (Sahlins 1972:86). Detta innebär att ett sådant samhälle har en inneboende

tendens för underutnyttjande av både arbetskraft och övriga resurser. De grundläggande produktionsenheterna ses som att ha en potential att skapa ekonomiskt överskott men har samtidigt inga drivkrafter för att utnyttja denna potential. Dessa drivkrafter kan istället bara skapas utifrån, från samhällets högre organisation (ibid). Samhällets högre organisation i form av exempelvis släktskapsförhållanden, bytesrelationer, gåvo- och skuldförhållanden samt rituell organisation kan ses som olika faktorer genom vilka ett överskott och en intensifiering av produktionen verkställs. Genom denna intensifiering skapas även en grund för strukturella motsättningar i samhället (Sjögren 2003:351).

I likhet med megalitgravarna kan jordbruket ses som att på olika sätt indikera ett rangordnat samhälle. Det främsta argumentet för en sådan tolkning är den organisatoriska förmågan som måste ha krävts för detta relativt komplexa jordbruk där avkastningen av arbetet tillfaller gruppen i ett, ofta långt senare, skede. Nyligen utförda analyser av 15N-värden från korn från Logården indikerar dessutom att gödsling har använts, om än i begränsad utsträckning, på vissa åkerytor (Sjögren, Axelsson & Vretemark i tryck). Något som i sin tur indikerar användandet av fasta åkersystem då gödsling innebär en än mer långsiktig investering för de åkrar där gödsel kan ha använts (ibid). Detta gör i så fall jordbruket ytterligare komplext vilket här leder till tolkningen att specialkunskap rörande odling och en god organisering av arbetet måste ha existerat på Falbygden under mellanneolitikum, kunskap som inte har delats av hela grupper utan av ett fåtal som, av den anledningen, befunnit sig i beslutsfattande positioner. Hit kan även tilläggas den specialkunskap som bör ha existerat beträffande djuruppfödning och domesticering av oxar – kunskap som kan ha innehafts av samma personer som lett jordbruksarbetet eller av andra individer i gruppen. En annan aspekt som indikerar ett rangordnat samhälle är hur jordbruksproduktionen regleras. Hushållet ses här, vilket tidigare nämnts, som den centrala produktionsenheten vilken saknar en inneboende drivkraft att skapa ett ekonomiskt mervärde (Sahlins 1972). Mervärde produceras först när högre organisationer i samhället styr produktionen i en sådan riktning. Bakom dessa organisationer, vilka de än må vara, finns verkställande individer vilka befinner sig i en maktposition vilken ger dem befogenheter att reglera produktionen eller delar utav den. I det samhälle som här skisseras upp går det att beskriva hela gruppen som att ha direkt tillgång till produktionsmedlen men där det existerar strukturella motsättningar inom produktionsförhållandena (Patterson 2003:21) där det förs en kamp om vem eller vilka som ges mandat att styra över hur produktionen utformas.

Utifrån megalitgravar, megalitgravsbygge, jordbruk och dess produktion går det att peka på en rad faktorer som indikerar ett rangordnat samhälle. Främst är det den organisatoriska förmågan beträffande dessa fenomen samt specialkunskapen som krävts i relation till olika aspekter av gånggrifterna och jordbruket som utgjort de starkaste indikationerna för ett sådant rankat samhälle. Genom en uppdelning mellan organisatör och icke-organisatör, mellan specialist och icke-specialist antas det här uppstått en social hierarki där det existerat konflikter mellan olika intressegrupper (Saitta 1994:25–26). Dock har dessa fenomen inte förutsatt någon mer centraliserad organisation då informella strukturer i form av släktskapsgrupper och allianssystem bör ha varit tillräckliga (Sjögren 2003:254), vilka bildat decentraliserade system bestående av självförsörjande och territoriellt avgränsade släktskapsgrupper. Således har detta samhälle inte haft några institutionaliserade maktstrukturer där vissa individer och/eller grupper permanent tillgodosett sig makt på bekostnad utav andra varför termen rangordnat samhälle används snarare än stratifierat samhälle. Det ska dock understrykas att det i släktskapsförhållandens produktionsätt varit äldre medlemmar som i regel innehaft större delen av makten (Meillassoux 1978) även om denna inte befästes genom beständiga samhälleliga institutioner.

Ovanstående tolkning av samhället på Falbygden under mellaneneolitikum blir en viktig utgångspunkt för den fortsatta diskussionen rörande keramiken. För att förstå keramikens roll i samhället, dess produktion och sociala aspekter, måste den relateras till den kontext vari den ingår. Det är först när en underbyggd teori kring samhällsorganisationen på Falbygden etablerats som det går att fördjupa diskussionen kring keramiken. Här blir utgångspunkten:

- Att det existerat ett släktskapsförhållandens produktionssätt
- Att samhällets huvudsakliga näringsfång varit jordbruk
- Att samhället i viss utsträckning varit rangordnat

Keramik och samhälle

I analysen av keramikens roll i det mellaneneolitiska samhället på Falbygden kommer uppsatsen främst fokusera på produktionen utav den. Detta i syfte att förstå hur den sociala organiseringen bakom keramikproduktionen kan ha varit organiserad vilket i sin tur kan ge en fördjupad bild av samhällsorganiseringen i stort.

”Produktionssätt” som en teoretisk utgångspunkt erbjuder arkeologin ett verktyg för att tolka ett arkeologiskt källmaterial i relation till sociopolitiska mänskliga relationer. Genom att diskutera arkeologiska lämningar utifrån produktionssätt är det möjligt att närma sig frågor rörande ett samhälles överbyggnad liksom hur arbetet organiseras och resurser fördelas. En historiematerialistisk teori möjliggör således tolkningar av det materiella vilken fokuserar på sociala relationer, politisk organisering samt ideologiska och rituella aspekter av samhället. För teoretiker som Karl Marx (1978) och Eric Wolf (1982) var produktionssätt ett användbart begrepp då det gjorde det möjligt att förstå grundläggande samhällsstrukturer och det huvudsakliga resursflödet inom ett samhälle liksom hur dessa förändrades över tid. Marx och Wolfs analyser gav även en bild över hur sociala strukturer kunde ha sett ut och skiftat genom historien. Marx klassificering av olika typer av produktionssätt var främst avsedd för att diskutera mer komplexa och centraliserade samhällen i syfte att förstå uppkomsten och utvecklingen av kapitalismen (Marx 1978), även Wolf applicerade i första hand sina teorier kring mer ”utvecklade” statsamhällen (Wolf 1982). Marx och Wolfs diskussioner om hur olika produktionssätt kunde ha varit konstituerade och hur de förändrades över tid fördes i regel på ett storskaligt plan där produktionssätt beskrevs i termer av skiftande epoker vilka ledde fram till mer och mer komplexa och centraliserade samhällen (Angelbeck 2017:57).

Medan Marx och Wolf diskuterade mänsklig utveckling och maktrelationer på en global nivå som sträckte sig över mycket långa tidsperioder behandlar föreliggande uppsats mellaneneolitikum på Falbygden som i sammanhanget utgör ett relativt kort tidsavsnitt inom ett begränsat geografiskt område. Att direkt applicera produktionssätt så som det traditionellt använts av författare som Marx och Wolf blir därför problematiskt då det riskerar att ge en idealistisk och statisk bild (Ensor 2017:236) av det mellaneneolitiska samhället på Falbygden som istället varit både komplext och dynamiskt (Sjögren 2003; Axelsson 2010). I tolkningen av ett komplext men samtidigt decentraliserat samhälle, som grundar sig på släktskapsförhållandens produktionssätt, blir det därför nödvändigt att tillämpa en alternativ analysmodell (Gilman 1984:116). Ett tillvägagångssätt är att bryta ner konceptet produktionssätt till de olika produktioner som tillsammans utgjort ett samhälles produktionssätt och studera dem var för sig (Althusser & Balibar

1970:307). En sådan metod motiveras utifrån att det inom släktskapsförhållandens produktionssätt har funnits olika typer av produktioner som konstituerats av olika sociala formationer, där det har existerat varierande former av maktrelationer för olika praktiker inom en social enhet som tillsammans utgjort släktskapsförhållandens produktionssätt (Saitta 1997:8–10). Det ska dock understrykas att syftet här inte är att isolera olika företeelser ifrån varandra, att behandla produktioner var för sig ska istället ses som ett första steg i att förstå en specifik produktionsform innan denna relateras till den helhet som utgör produktionssättet var den ingår. En annan viktig punkt som ska förtydligas är att den teoretiska konstruktionen produktionssätt, vilket det än må vara, inte enbart syftar till ett samhälles olika typer av näringsfång (Rosenwig & Cunningham 2017). Alla former av produktion, liksom de sociala relationer som inom dem görs gällande, utgör tillsammans ett produktionssätt (ibid) varför även keramikproduktion, som inte är en direkt nödvändighet för ett samhälles överlevnad, är en del av dess produktionssätt. Genom att diskutera keramikproduktionen separerad från andra typer av samtida produktionsformer går det att peka på de unika sociala relationer som här kan ha existerat, för att sedan relatera dessa till den helhet som utgörs av släktskapsförhållandens produktionssätt.

Det går, som tidigare nämnts, att dela upp den mellanneolitiska keramikproduktionen på Falbygden i två övergripande kategorier: megalitgravskeramik som deponerats i anslutning till gånggrifterna och boplatskeramik som varit i bruk vid boplatserna (Hårdh 1990; Tilley 1996; Persson & Sjögren 2001). Då de olika typerna av keramik haft olika användningsområden och produktionsteknisk bakgrund krävs det därför att de diskuteras separat då de bakomliggande sociala strukturerna för produktionen kan ha sett annorlunda ut. Den rumsliga dikotomin mellan megalitgravskeramik och boplatskeramik blir dock problematisk då den riskerar att ge en förenklad bild av komplexa produktionsprocesser som inte låter sig reduceras till två simplistiska kategorier. Det blir här ändå nödvändigt att göra en sådan grov uppdelning för att i någon mån kunna diskutera dessa fenomen var för sig – dock med vetskapen om bristerna i detta tillvägagångssätt.

Megalitgravskeramiken

När det gäller megalitgravskeramiken går det att knyta denna till rituella aspekter av samhällsorganisationen genom den rumsliga kontext var den påträffats: i direkt anslutning till gånggrifternas mynningsområden (ibid). Utifrån gånggrifterna och keramikdepositionerna kan det antas att de megalitiska samhällena definierade grundläggande samhälleliga kategorier med referens till de döda (Sjögren 2003:26). Hur begreppet ”ritual” ska definieras är något som har diskuterats intensivt inom arkeologin varpå flera olika definitioner har föreslagits (Garwood 1991). Här ses ritual som en social praktik med symbolisk signifikans vilken utgörs av ett återkommande kollektivt beteendemönster som, i viss utsträckning, är avskild den konkreta vardagen då dess uttryck bryter det vardagliga genom symboliskt laddade ceremoniella handlingar (Spielmann 2002:195). Termen åsyftar här ritual som en praktik vilken är bunden i tid, rum och social kontext liksom användandet av symboler som ett sätt att förmedla uttryck vilka har en rituell signifikans för ett specifikt samhälle vid en viss given tidpunkt (ibid). En ny fas av rituell innovation inträder vid slutet av tidigneolitikum då megalitgravarna börjar byggas på Falbygden (Sjögren 2003:10) vilket följs av keramikdepositioner vid övergången till mellanneolitikum (Persson & Sjögren 2001). Intensiteten i dessa fenomen är av en sådan art att det går att tala i termer av en ritualisering av samhället (Madsen 1988a:331) och det är mot en sådan bakgrund megalitgravskeramiken här bör ses.

Förklaringar till hur produktionen i forntida decentraliserade jordbrukssamhällen har utvecklats och intensifierats har ofta beskrivits utifrån rent ekonomiska faktorer, så som befolkningsökning eller resursbrist (Price & Brown 1985; Netting 1990). Alternativt har politiska krafter setts som den primära motorn där en aspirerande elit dikterat produktionsvillkoren (Renfrew 1982; Hayden 1992). Även om rent ekonomiska och politiska faktorer spelat en viktig roll för hur ett samhälles produktion har kunnat vara konstituerad har dessa förklaringsmodeller ofta bortsett från den rituella praktiken som en bidragande, eller drivande, faktor i hur produktionen organiserats och utvecklats (Cunningham 2017:190). Genom att se på produktionen av megalitgravskeramik som att i första hand vara rituellt betingad går det att föra diskussioner om hur och på vilket sätt rituella aspekter av samhället kan ha dikterat vissa produktionsformer (Rappaport 1984) i det mellaneneolitiska samhället. Här blir megalitgravskeramiken en väsentlig del i den rituella praktiken/praktikerna som varit knutna till gånggrifterna varpå keramikproduktionen varit nödvändig och viktig för att sådana ritualer skulle kunna göras gällande. Det ska understrykas att det inte är ritualen som fenomen och hur denna kan ha varit beskaffad som är föremål för diskussion, det uppsatsen ämnar diskutera är ritualen som bidragande faktor till hur vissa delar av samhällets produktion organiseras då vissa rituella aktiviteter krävt att specifika produkter tillverkats för att ingå i dessa ritualer.

En fråga som här ska diskuteras är vem eller vilka som kan ha organiserat och reglerat produktionen av megalitgravskeramik i samhället. Som tidigare nämnts har hushållet i släktskapsförhållandens produktionsätt primär tillgång till de grundläggande förutsättningarna för produktion så som arbetskraft, redskap och jord där produktionen främst är inriktad på att skapa ett bruksvärde och inte ett ekonomiskt överskott (Sahlins 1972:86). Även om förutsättningar existerar för att producera ett mervärde finns det inget självändamål för produktionsenheten att göra detta (ibid).

Det är alltså först när samhällets högre organisation styr produktionen i en viss riktning som denna intensifieras (Sjögren 2003:351) och skapar produktionsformer som inte enbart har ett existentiellt bruksvärde utan fyller andra funktioner i samhället. Här utgör samhällets rituella organisering en sådan styrande faktor (ibid). För att en individ eller gruppering ska uppnå en samhällsposition som dikterar den rituellt betingade keramikproduktionen har det krävts någon form av rituell kunskap (Tilley 1996). Här går det att peka på den övergripande uniformiteten, trots lokala och regionala variationer, i megalitgravskeramikens utformning som existerat inom hela trattbägarkomplexet i södra Skandinavien (Lagergren-Olsson 2003). Det är troligt att denna fyndkategori bundits samman av en gemensam social dynamik vilken även fungerat på ett överregionalt plan. Detta behöver inte betyda att keramikens symbolspråk och rituella innebörd varit densamma i olika regioner, tvärtom kan likartade fenomen getts olika mening beroende av lokalt givna omständigheter (Sjögren 2003:15). På grundval av keramiktypologi (liksom depositionsmonster och gravformer) går det att definiera lokalt avgränsade grupperingar vilka ändå binds samman av så pass stora likheter att de kan föras till samma kulturella komplex (ibid:16). För att ett samhälle ska kunna tillgodogöra sig den kunskap som krävts för att förstå och utföra de ritualer som, med sina lokala variationer, dikterats på ett överregionalt plan följer det naturligt att det måste funnits individer och/eller grupper som besuttit en rituell kunskap kring sådana fenomen. Megalitgravskeramiken har varit behäftad med en rituell komplexitet beträffande en rad olika fenomen så som det produktionstekniska utförandet, det symbolspråk som måste existerat för den extensiva dekorvariationen liksom de olika ceremonier vari keramiken ingått. Då keramiken påträffats i direkt anslutning till gravar har tolkningen utav den ofta kommit att fokusera på frågor rörande dess depositionsmonster (Kjærsum 1969; Ebbesen 1979; Madsen 1981, 1988; Tilley 1984,

1996; Hårdh 1986,1990; Gebauer 1988; Persson & Sjögren 2001), vilket självfallet motiveras utifrån den kända rumsliga kontexten. Det blir dock viktigt att inte förbise att keramiken ingått i en lång serie av praktiker vari deponeringen endast varit en slutgiltig handling i en längre handlingskedja. Anskaffandet av råmaterial, produktion och keramikens olika användningsområden så som mat- och dryckeskärl kan också haft en rituell signifikans för samhället där keramiken ingått i en rad olika ceremonier innan den till sist deponerats vid graven (Spielmann 2002). Den arkeologiska synligheten av dessa fenomen blir givetvis ett problem. Många aspekter av begravningsriterna kan antas vara av en sådan art som inte lämnar några fysiska materiella spår varpå utgångspunkten måste ligga i det kända arkeologiska materialet.

Komplexiteten i megalitgravskeramikens rituella innebörd, liksom innebörden av andra rituella uttryck i samhället, indikerar att förståelsen utav dem tagit lång tid att tillgodogöra sig (Tilley 1996:333). Kunskapen kring ritualerna och den symboliska meningen bakom dem kunde ha tagit ett helt liv av samlade erfarenheter för att förstå där otaliga ceremonier observerats och studerats (ibid). Utifrån en sådan teori skulle det vara de äldsta i samhället som i regel dikterat den rituella organisationen i samhället – en tolkning som är väl förenlig med tanken om släktskapsförhållandens produktionssätt. För att de rituella fenomenen som existerat inom trattbägarkulturen på ett överregionalt plan skulle kunna omsättas i praktiken på det lokala planet har det fodrats en ”rituell expertis” som kunnat avkoda dessa komplexa fenomen och gjort dem tillgängliga för hela lokalgruppen. De äldre som, genom livslång erfarenhet, kommit att besitta den rituella kunskapen i samhället har också besuttit kunskap beträffande rituellt betydelsefulla produkter som varit nödvändiga att producera för att vissa ceremonier skulle kunna genomföras (Firth 1972). På så sätt har den rituella expertisen inte enbart organiserat ritualer och ceremonier utan även den rituellt dikterade produktionen, så som megalitgravskeramiken.

Produktionen av megalitgravskeramiken kan beskrivas som att i någon utsträckning varit ett specialiserat hantverk. Detta motiveras dels utifrån att denna keramik i regel varit mer tunnväggig jämfört med boplatsskeramiken (Persson & Sjögren 2001) vilket har gjort den till en mer avancerad produktionsform då risken för att lergodset spricker under bränning varit högre (Hulthén 2015) och således fodrat en högre produktionsteknisk kunskap. Vidare har dekoren på keramiken haft ett rituellt betingat symbolspråk (Tilley 1996) som inte delats av hela lokalgruppen utan endast av de som besuttit denna rituella kunskap (ibid). Hantverkaren ses här som att ha förmåga att materialisera råmaterial till ett estetiskt tilltalande föremål som uttrycker det kosmologiskt avlägsna (Helms 1993) varpå den rituella kunskapen varit en viktig förutsättning (Childs 1998) för produktionen av megalitgravskeramiken. Huruvida denna kunskap delats av en större grupp i samhället eller varit begränsad till ett fåtal individer är oklart. En teori skulle vara att den rituella expertisen bestående av den mindre grupp personer som organiserat och styrt ceremonierna även varit de som producerat megalitgravskeramiken. En sådan tanke är förenlig med den uppskattade totala mängden kärl som deponerats vid gånggrifterna på Falbygden (Persson & Sjögren 2001:217). Det rör sig i sammanhanget om en relativt liten mängd kärl vars högsta antal har beräknats till 65 stycken vid Rössbergagånggriften (ibid). Vidare kan keramiken från mynningsdepositionerna, utifrån den sydsvenska kronologin, i regel hänföras till hela MN I – MN IV varpå det tycks röra sig om ett lågt antal producerade keramik-kärl per generation med ett depositions-mönster som inneburit att keramik nedlagts då och då under en längre tid, med endast få kärl varje gång (ibid). Utifrån en sådan relativt småskalig produktion av megalitgravskeramik bör det inte ha krävts en organisering som fodrat att ett större antal individer varit involverade i denna produktionsform. Ett förhållande som kan jämföras med skånska gånggrifter som Gillhög och Västra Hoby

där keramikmängden uppgår till 40 0000 respektive 50 000 skärvor. Vid vissa utav gånggrifterna på Falbygden är dessutom det totala antalet uppskattade kärl betydligt lägre än vid exempelvis Långe rör, Jakobsberg och Rössberga:

Gånggrift	Antal kärl
Hjelmars rör	22
Fredriksberg	10
Nästegården	59
Ormarör	1
Gravabacken	9
Långe rör	61
Jakobsberg	62
Rössberga	65
Hallabrottet	2
Toras grav	1

Figur 28. Antal kärl vid gånggrifter på Falbygden bedömt utifrån mynningsbitar (efter Persson & Sjögren 2001:217)

En annan, potentiell tolkning, är att det fortfarande varit den rituella expertisen som dikterat produktionen av megalitgravskeramik men att den utförts av andra grupper i samhället, vilka besuttit de produktionstekniska och rituella kunskaperna som här krävts. Ett sådant förhållande skulle då indikera att det funnits grader av hierarkiskt betingade positioner inom lokalgruppen där det under den rituella expertisen existerat specialthantverkare vilka även de intagit en särställning gentemot andra grupperingar som saknat denna specialkunskap.

Boplatskeramiken

Beträffande boplatskeramiken blir denna fyndkategori något problematisk att förhålla sig till då det varit svårt att lokalisera säkra boplatser i landskapet på Falbygden (Sjögren 2003:313) samtidigt som det inte genomförts undersökningar i hela det aktuella området där gånggrifterna finns representerade. Detta gör det svårt att ge en samlad bild över i vilken utsträckning keramiken varit representerad på olika boplatstyror inom detta område. Dock är de boplatser som här är föremål för analys, Lillegården (Karleby Raä 10) och Logården (Karleby Raä 63 och Raä Karleby 197), klart definierade och uppvisar ett rikt material av både keramik, flinta, brända ben och kulturlager (Persson 1992; Englund & Sjögren 1994). Föreliggande lokaler lämpar sig således väl i diskussioner rörande keramikproduktion även om ett mer omfattande referensmaterial hade varit att önska. Keramikmängderna som påträffats vid respektive boplatlokal är som följer:

- Karleby Raä 10: Drygt 6,6 kilo keramik (i grävningssrapporten användes här måttenheten kilo och inte antal) varav 20% är dekorerad
- Karleby Raä 63: 3389 stycken keramikskärvor varav 5% är dekorerad
- Karleby Raä 197: 1818 stycken keramikskärvor varav 6% är dekorerad

Keramikproduktionen har under äldre delen av tidigneolitikum utgjorts av en formativ fas vilken i slutet av tidigneolitikum och början av mellanneolitikum nått en klimaxfas (Sjögren 2003:14) där det går att se på produktionen som att ha nått en integrerad och självklar del i samhällsekonomin. Produktionen av boplatskeramiken kan tillskrivas rent funktionella aspekter där de färdiga produkterna använts som exempelvis förråds-

och kokkärl i det vardagliga livet i den mellan-neolitiska jordbruksekonomi (Blomqvist 1989). I motsats till megalitgravskeramiken, som varit rituellt betingad (Tilley 1996), kan produktionen av boplatskeramiken beskrivas som att ha varit av mer vardaglig karaktär vilken inte dikterats av samhällets högre organisation på samma sätt som varit fallet för megalitgravskeramiken. Denna produktion kan istället ses som en del i ett vardagligt handlingsmönster, som ofta skett på både ett rutinmässigt och oreflekterat plan (Giddens 1984:376). Sådana vardagliga repetitiva handlingar har legat till grund i skapandet och återskapandet av det mellan-neolitiska samhällets överbyggnad samtidigt som denna överbyggnad gjort det möjligt för specifika handlingar, vid en viss given tidpunkt, att existera (Marx 1978). Produktionen av boplatskeramiken har visserligen varit bestämd av en högre organisation men till skillnad från megalitgravskeramiken behöver denna inte varit organiserad och kontrollerad av en mindre grupp i samhället. Här rör det sig snarare om samhällets övergripande ideologi och ett bestämt neolitiskt livssätt (Thomas 1988) som upprätthålls genom rutinmässiga och repetitiva handlingar vari denna produktion ingår (Rosenwig & Cunningham 2017). En sådan tanke kan relateras till habitus-begreppet. Habitus ses här som något vilket individen själv inte kan påverka men som omedvetet påverkar dennes handlingar (Bourdieu 1977:7). Habitus utvecklas som en inlärningsprocess som påbörjas vid födseln och påverkas av de redan existerande samhälleliga strukturerna. Keramikproduktionen, som redan är en existerande företeelse i samhället, blir därigenom en del av individens habitus varpå denna produktion utgör ett naturligt fenomen i samhället som därigenom kan upprätthållas (Bourdieu & Wacquant 1992:127). På så sätt kan produktionen av boplatskeramiken ges andra innebörder i samhället än de rent funktionella. Den upprepade keramikproduktionen utgör även en del av reproduktionen av det rådande samhällets överbyggnad (något som kommer diskuteras mer ingående längre fram). Det blir här viktigt att understryka att även produktionen av megalitgravskeramiken utgjort en del i denna samhälleliga reproduktion (Thomas 1999), dock med den väsentliga skillnaden att de olika produktionsformernas sociala relationer skilt sig åt.

Produktionen av boplatskeramiken ses alltså här som att främst vara betingad av vardagliga rutinmässiga handlingar som till stora delar dikterats av samhällets överbyggnad på ett ofta omedvetet plan (Bourdieu 1977). Denna produktion har inte krävt samma organisatoriska förutsättningar som den för megalitgravskeramiken vilken reglerats av en mindre grupp i samhället. Boplatskeramiken, och produktionen utav den, ses istället som att utgöra en integrerad del av det vardagliga livet vilket inte krävs samma form av organisatoriska bakgrund för att existera och upprätthållas. Här går det att återgå till synen på hushållet som den centrala produktionsenheten för de decentraliserade och självförsörjande lokalgrupperna (Sahlins 1972) inom släktskapsförhållandenas produktionsätt (Meillassoux 1978). Även om de primära produktionsmedlen potentiellt finns inom hushållet för att producera ett mervärde förekommer det ingen inneboende drivkraft hos produktionsenheten för att en sådan produktion ska göras gällande (Sahlins 1972:86). I fallet med megalitgravskeramiken har det funnits en högre organisation i form av en rituell expertis som dikterat villkoren för produktionen, men om inga yttre incitament existerar för produktionen blir denna istället anpassad till sitt bruksvärde där produktionens fulla potential blir underutnyttjad för att enbart inrikta sig på en produktion som upprätthåller de för stunden givna behoven (ibid). Det är utifrån ett sådant bruksvärde uppsatsen vill se på produktionen av den mellan-neolitiska boplatskeramiken på Falbygden. Produktionen har här inte varit beroende av en yttre reglering som dikterats genom vissa individer eller grupper i samhället där keramikens funktion främst utgjorts av dess bruksvärde i det vardagliga livet på boplatsen. Då framställningen av boplatskeramiken inte kontrollerats av en högre organisation har produktionen istället skett på en autonom hushålls nivå där de vardagliga, praktiskt betingade, behoven för keramiken utgjort den drivande faktorn för denna produktionsform.

I studien av det aktuella arkeologiska källmaterialet kan en sådan tolkning motiveras utifrån en rad förhållanden som har existerat för den mellan-neolitiska boplatskeramiken. När det gäller det produktionstekniska utförandet kan detta ses som mindre komplext i jämförelse med megalitgravskeramiken. Boplatskeramiken har i regel varit av en betydligt mer tjockväggig karaktär vilket gjort den mindre fragil än megalitgravskeramiken vid bränningsprocessen (Hulthén 2015), något som indikerar att produktionen av boplatskeramik inte krävt samma produktionstekniska förkunskaper varför kunskapen att producera boplatskeramik delats av ett bredare skikt i samhället. Beträffande keramikdekoren domineras denna av vertikalt dragna linjer på kärlets bukparti, så kallade bukstreck, vilket är gemensamt för både Karleby 10, 63 och 197. Denna ornering kan ses som relativt ”enkel” i sitt utförande och i sammanhanget som en standardiserad dekortyp (Sjögren, Axelsson & Vretemark i tryck) då den uppträder i en sådan hög utsträckning på de respektive boplatslokalerna. Utifrån ett sådant förhållande i kombination med den rumsliga fyndkontexten på boplatsen går det att argumentera för att denna dekortyp kan tillskrivas mer dekorativa egenskaper snarare än de rituellt betingade vilka gjorts gällande för den dekorerade megalitgravskeramiken. Produktionen av boplatskeramiken skulle i så fall inte ha krävt samma rituella förkunskaper kring dekorens symbolspråk varför det även här går att peka på en produktion som gjorts tillgänglig för en större antal individer i samhället jämfört med megalitgravskeramikens produktionsform. Viktigt att understryka är att den dekorerade keramiken som påträffats vid boplatserna endast utgör en liten del av keramikmaterialet, inte minst i fallet med Karleby 63 och 197: s där de dekorerade skärvorna endast uppgår till 5% respektive 6% av den totala keramikmängden. Den stora majoriteten av boplatskeramiken har, av allt att döma, därför varit odecorerad och har således inte krävt någon vidare kunskap kring de dekorativa aspekterna av keramiken. Detta skulle då kunna ses som en ytterligare indikator på en produktion och ett hantverk som inte varit lika komplext beskaffat som megalitgravskeramiken. Det ska dock inte glömmas bort att andra dekortyper än de dominerande bukstrecken påträffats vid de tre boplatslokalerna, här kan exempelvis nämnas schackbrädesmönster, krysstrecksfält, fyllda och ofyllda romber, trianglar, enkla och dubbla horisontella vinkellinjer liksom stora och små gropar (Persson 1992:52). Dessa dekortyper utgör emellertid en mycket liten del av den totala mängden dekorerade skärvor som påträffats. För Karleby 63 och 197 är den procentuella delen av den dekorerade keramiken redan liten. I Karleby 63:s fall utgörs drygt 40% av mönsterdekoren bukstreck följt av cirka 25% band med dragna linjer som teknik. Det går att anta att en del (kanske rentav en stor del) av dessa band även är bukstreck, men då det inte kunnat avgöras om dessa skärvor tillhört kärlets bukzon har de inte klassificerats som bukstreck i registreringen. Tredje största dekortypen är sedan enkla gropar vilka utgör cirka 13% av materialet. Dessa ”enklare” dekorer utgör således drygt 78% av den dekorerade keramiken på Karleby 63. I Karleby 197:s fall utgörs drygt 54% av mönsterdekoren bukstreck följt av drygt 14% enklare gropar och drygt 13% band med dragna linjer (där samma förhållanden angående registrering och bukstreck som för Karleby 63 har existerat). Dessa ”enklare” dekorer utgör således drygt 81% av den dekorerade keramiken på Karleby 197. Det är således cirka 20% av keramiken från de respektive boplatserna som tillsammans utgör de mer utförliga dekortyperna som ovan nämnda schackbrädesmönster, krysstrecksfält, romber och trianglar vilka i regel varit mer förekommande utanför gånggrifterna på Falbygden (Persson & Sjögren 2001). Vad beträffar Karleby 10 uppgår alltså den totala keramikmängden till 6,6 kilo varav 20% av skärvorna varit dekorerade (Persson 1992). I likhet med Karleby 63 och 197 dominerar bukstrecken dekoren, men här i än högre utsträckning där den utgör nära 70% av det totala materialet. Eftersom de mer utarbetade dekorelementen, som vanligtvis har påträffats i gravkontexter, här uppträder i en så pass liten utsträckning tolkas de som att inte ha haft någon mer ingående funktion vid boplatserna. Denna

keramik ses snarare som megalitgravskeramik som antingen kan ha varit kvarglömd på boplatsen eller ha tillhört delar av kärl där framställningen utav dem misslyckats.

När denna rumsliga distinktion görs mellan boplats- och megalitgravskeramik är det dock viktigt att understryka att keramiken från stolphålen tillhörande de två cirkulära anläggningarna på Karleby 63 inte har tagit med i diskussionen – denna keramik behandlas längre fram.

En annan iakttagelse som kan göras är i vilken omfattning boplatskeramiken har producerats. På samtliga av de tre aktuella boplatserna finns keramik som utifrån den sydsvenska keramikronologin kan tillskrivas MN I – MN IV (Persson 1992; Sjögren, Axelsson & Vretemark i tryck). I ett av stolphålen från den norra cirkulära konstruktionen vid Karleby 63 har dessutom stora delar av ett mycket tjockvägigt kärl påträffats vilket skulle kunna utgöra typen Store Valby och således MN V (Davidsen 1978). Det har dessutom, för Karleby 63 och 197, utförts C14-dateringar på sädeskorn vilka visar på att boplatserna varit i bruk under perioden cirka 3300–2900 f.Kr. (Sjögren, Axelsson & Vretemark i tryck), vilket i så fall överensstämmer väl med de typologiska dateringarna av keramiken. Om boplatserna brukats under hela eller större delar av MN A ter sig den totala keramikmängden som påträffats vid de tre boplatserna som relativt liten i sin omfattning. För Karleby 63 och 197 har 3389 respektive 1818 keramikskärvor insamlats. I fallet med Karleby 10, vars mängd är angiven i kilo, går det att grovt uppskatta det totala antalet genom att räkna ut medelvärdet av de registrerade keramikskärvornas vikt och dividera denna med materialets totalvikt. Resultatet blir då 2200 skärvor vilket får tjäna som en fingervisning i sammanhanget. För boplatsernas del har ännu inga beräkningar gjorts för att uppskatta den totala mängden intakta kärl utifrån förekomsten av mynningsbitar. Om boplatskeramiken relateras till en gånggrift, exempelvis Nästegården där 2241 stycken keramikskärvor har påträffats (Wattman 1993) vilka har beräknats att utgöra 59 kärl (Persson & Sjögren 2001:217) kan detta ge en antydning om förhållandena kring intakta kärl på boplatserna. För Karleby 63 skulle i så fall ett 30-tal fler kärl vara representerade, för Karleby 197 skulle ett 10-tal färre kärl vara representerade och för Karleby 10 skulle ungefär samma förhållanden råda som för Nästegården. Även om denna uppskattning av potentiella keramikskärl på boplatserna är en mycket grovt beräknad så går det fortfarande att konstatera att det rör sig om ett relativt litet antal kärl då boplatserna varit i bruk och producerat keramik i vad som förefaller vara minst 400 år. Även om en överslagsberäkning skulle göras som tillskriver respektive boplats ett högre antal kärl skulle det i sammanhanget fortfarande röra sig om ett litet antal producerade kärl i relation till boplatsernas brukningsfas.

Ovan nämnda förhållanden beträffande boplatskeramiken kan sägas indikera en produktion vars produktionsförhållanden i första hand har formats utifrån keramikens bruksvärde. Den tolkning som här framläggs menar att boplatskeramiken varit produktionstekniskt enklare i sitt utförande jämfört med megalitgravskeramiken. Keramiken uppvisar dessutom inte samma utförliga och symboliskt betingade dekorelement som i fallet med megalitgravskeramiken, istället domineras boplatskeramikens dekor av bukstreck som här ses som att ha haft dekorativa funktioner snarare än rituella. Vidare utgör, inte minst för Karleby 63 och 197:s del, de dekorerade skärvorna en mycket liten del av det totala materialet där en hög andel av keramiken varit odekorerad. Detta tyder på att produktionen av boplatskeramiken inte utgjorts av ett lika specialiserat hantverk jämfört med megalitgravskeramiken. Kunskapen kring att framställa denna keramik kan på så sätt ha delats av ett större antal individer i samhället. Boplatskeramiken ses därför som att inte ha innehaft några vidare samhällsfunktioner än de rent praktiska i det vardagliga livet. Följaktligen har

keramiken inte varit dikterad av en högre organisation i samhället som kontrollerat produktionen utav den. Denna produktion har istället existerat på en hushållsnivå vilken haft de grundläggande förutsättningarna för framställningen av boplatskeramik (Sahlins 1972) och alltså inte varit knuten till mer specialiserade, och av högre organisationer dikterade, produktionsenheter. En sådan tanke kan ytterligare motiveras utifrån den totala mängden keramik som påträffats vid de aktuella boplatserna. Det rör sig i sammanhanget om ett relativt litet keramikmaterial där ingen storskalig produktion har existerat, istället ter det sig som att produktionen utförts i mindre skala där syftet varit att tillfredsställa praktiska funktioner på boplatserna. Denna produktionsform ses därför inte som att ha varit inriktad på att producera ett mervärde utöver den keramik som använts i vardagen på boplatserna, varpå dess produktionsform dikterats av dess bruksvärde.

Således har andra sociala relationer existerat i produktionen av boplatskeramiken jämfört med megalitgravskeramiken. Här ses produktionen som att ha utförts på en hushållsnivå vilken kan ses som mer autonomt betingad då inga yttre krafter styr produktionen i en viss riktning. Utifrån ovan nämnda iakttagelser indikeras det istället att produktionen av boplatskeramiken gjorts gällande när antalet funktionsdugliga keramikkarl på boplatserna varit lägre än det för tillfället existerande behovet utav dem – exempelvis då redan existerande karl behövs kasseras eller om jordbruksproduktionen intensifierats och krävt ytterligare förråds- och kokkarl. Att boplatskeramiken ses som att ha varit enklare i sitt produktionstekniska utförande i relation till megalitgravskeramiken betyder emellertid inte att denna produktionsform skulle utgöra ett enkelt hantverk. Kunskapen kring att framställa keramik ses istället som en avancerad process där individer som besittit den hantverksmässiga kunskapen lärt ut hantverket till andra medlemmar i samhället. Deltagande, förmedling och lärande utgör här en viktig aspekt av keramikproduktionen när praktiken skapas och reproduceras (Lave & Wenger 1991:51). Då deltagandet i den självständiga hushållsproduktionen inte dikterats av yttre faktorer eller krävt att medlemmarna producerat ett mervärde går det att se på produktionen som att ha utgjorts av ömsesidiga relationer där deltagarna i den kulturella praktiken både lärt och lärt ut kunskap i en social produktionsprocess (Hallgren 2008:31). Detta behöver dock inte innebära att samtliga deltagare strävat mot ett gemensamt mål varför även oenighet, motstånd och tävlan kan ha existerat (Wenger 1998:77). Samtidigt bör sådana aspekter av boplatskeramikproduktionen inte varit utbredda då det rör sig om en i sammanhanget relativt småskalig produktion som inte varit förenad med några vidare samhällsfunktioner varför konkurrensen inom denna produktionsform varit liten. Det är snarare i produktionen av megalitgravskeramiken som sådana fenomen i större utsträckning existerat då denna keramik varit behäftad med rituella funktioner vilka fungerat som verktyg för maktutövning i det mellan-neolitiska samhället (Tilley 1996) varpå konkurrens uppstått kring vem eller vilka i samhället som har fått ta del av dess kunskap. Således har det existerat olika sociala relationer och produktionsförhållanden inom ramen för keramikhantverket.

Keramiken från stolphålen

De cirkulära anläggningarna från Karleby 63 och dess keramik utgör, till dags dato, en ovanlig mellan-neolitisk fyndkategori. Det har dock, som tidigare nämnts, gjorts liknade fynd vid Hunneberget utanför Kristianstad och vid Vasagård, Rispebjerg och Grødby på Bornholm. Likheterna i de respektive fallen är genomgående. Det ska emellertid understrykas att detta fenomen, utifrån dagens fyndbild, varit mer utbrett på Bornholm – exempelvis har det vid Rispebjerg påträffats 23 stycken cirkulära anläggningar vilket kan jämföras med Hunnebergets tre och Falbygdens två anläggningar. Förutom likheter i konstruktionsformen går det att peka på samstämmighet i konstruktionsstorlek

beträffande de största anläggningarna vilka alla haft en storlek på 9–10 meter i diameter. Vid varje konstruktion har det även påträffats keramik i stolphålen vilka härrör från mellanneolitikums senare del (Edring 2007; Nielsen et al. 2014; Sjögren, Axelsson & Vretemark i tryck). Utifrån sydsandinavisk kronologi ligger tyngdpunkten vid MN III – MN IV (Ebbesen 1975) samtidigt som MN V-keramik tydligt uppträder vid lokalerna på Bornholm (Nielsen et al. 2014), något som även indikeras vid Hunneberget (Edring 2007) och Karleby 63. Beträffande stolphålskeramikens dekorelement finns det dessutom vissa likheter i materialet från Hunneberget och Karleby 63 där hängande trianglar och vinkellinjer är företrädda i båda fall. Dekoren skiljer sig dock ifråga om teknik där den i Hunnebergets fall utförts i tandstämpelteknik (Lagergren 2007:167) och för Karleby 63:s del gjorts i linjeteknik. Vidare har det vid båda lokaler påträffats ett ovanligt stort tjockväggigt o-ornerat kärl med grov magring i ett av stolphålen, vilket skulle kunna tillskrivas MN V och Store Valby-keramik (Davidsen 1978). Även om C14-dateringar (kalibrerade) skiljer de olika anläggningarnas bruksfaser åt:

- Karleby 63: ≈ 3000–2900 f.Kr. (Sjögren, Axelsson & Vretemark i tryck)
- Vasagård: ≈ 2900–2800 f.Kr. (Nielsen et al. 2014:101)
- Rispebjerg: ≈ 2900–2700 f.Kr. (ibid:108)
- Grødby: ≈ 2800–2700 f.Kr. (ibid:134)
- Hunneberget: ≈ 2800 f. Kr. (Edring 2007:264)

så delar samtidigt de cirkulära anläggningarna så pass många gemensamma drag att det här går att tala i termer av en gemensam kunskap vilken delats mellan grupper på ett överregionalt plan. Det ska noteras att de danska och skånska C14-dateringarna indikerar stridsyxekultur men att keramiken från samtliga stolphål genomgående ska tillskrivas trättbägarkultur.

Keramiken från stolphålen vid Karleby 63 ses här som medvetna depositioner i samband med anläggningarnas konstruktionsfas. Att keramiken omedvetet råkat falla ner i stolphålen under konstruktionen tillbakavisas då samma mönster av stolphålskeramik existerar vid samtliga ovan nämnda lokaler samtidigt som det på Karleby 63 finns ett mycket stort keramikmaterial i vissa av stolphålen medan andra stolphål helt saknar keramik. Husens funktion/funktioner är ännu inte fastställda men har tolkats som att ha haft någon form av ceremoniell funktion, i fallet med husen från Hunneberget underbyggs en sådan tolkning av att det här även funnits rader av stolphål i direkt anslutning till husen vilka kan ha utgjort en s.k. processionsgång (Edring 2007). Konstruktionerna har även tolkats som förrådslokaler för spannmål eller boningshus (Nielsen et al. 2014).

Oavsett vilken funktion husen har haft på Falbygden ses keramikdepositionerna i sig själva som en rituellt betingad handling, kanske som någon form av välsignelse inför det kommande konstruktionsarbetet och det färdigställda huset. En tolkning som grundar sig på att denna medvetna keramiknedläggning kan liknas vid de keramikdepositioner som ägt rum utanför gånggrifterna samtidigt som stolphålskeramikens dekorerade skärvor uppvisar tydliga likheter med megalitgravskeramiken. På så sätt kan denna produktion liknas med den som existerat för megalitgravskeramiken – både produktionen, bruket och deponeringen av stolphålskeramiken har utgjort en aktiv del av samhällets rituella organisering och varit förbehållen en rituell expertis. Utifrån sådana praktiker ses inte den rumsliga organiseringen av landskapet som att ha varit uppdelad i en rituell sfär (gånggrifter) och en vardaglig sfär (boplatser), ritualer och ceremonier har även existerat på boplatser (Bradley 2005:119), här i form av keramikdepositioner i stolphål. Utifrån keramikronologi och C14-dateringar har husen brukats under mellanneolitikums sista

fas, MN V. Ingen sådan keramik har påträffats vid gånggrifterna (Persson & Sjögren 2001) varför det skulle kunna röra sig om nya former av rituellt betingade handlingar som tagits i bruk i samband med att keramikdepositionerna vid gravarna upphörde.

Keramikproduktion på samhällsnivå

Sett utifrån ett samhällsperspektiv går det beskriva Falbygdens mellanneolitikum som ett samhälle vilket varit strukturerat genom släktskapsförhållandens produktionssätt i syfte att säkra dess existens och reproduktion (Godelier 1975:7). De samhällsstrukturer som här existerat har inte varit statiska utan ständigt befunnit sig i ett föränderligt tillstånd där en växelverkan mellan individ och struktur (Bourdieu 1977; Giddens 1984) samt mellan bas och överbyggnad (Marx 1981) alltid förekommit och påverkat samhällsutvecklingen i en viss riktning. Denna växelverkan har dock präglats av strukturella motsättningar inom produktionsförhållandena där en kamp mellan vem eller vilka som har makt att kontrollera och organisera produktionen i samhället gjorts gällande (Patterson 2003:21). I släktskapsförhållandens produktionssätt är det, som tidigare redogjorts för, i regel de äldre i samhället som innehaft sådana maktpositioner (Meillassoux 1978). Produktionen i ett samhälle producerar inte enbart varor utan reproducerar samtidigt det för tillfället rådande produktionssättet med dess rådande produktionsförhållanden (Dupré & Rey 1978:192).

Släktskapsförhållandens produktionssätt dikterar därför inte enbart produktionen utan även de sociala relationerna som existerat inom de olika typerna av produktionsformer i samhället (Gregory 1982:40). Således har det funnits ett strukturellt samband mellan släktskapsförhållanden och olika ekonomiska aktiviteter där keramikproduktion inte enbart utgjorts av ett hantverk utan även som ett instrument för maktutövning (Thomas 1988:408) där denna produktion under mellanneolitikum på Falbygden även reproducerat existerande samhällsstrukturer, produktionsförhållanden och maktrelationer. Olika typer av produktioner har konstituerats genom olika produktionsförhållanden där maktrelationer befästs på varierande sätt och i varierande utsträckning (Angelbeck 2017), varför det går att diskutera de sociala relationerna inom produktionen av boplatskeramik och megalitgravskeramik som två separerade företeelser vars produktionsförhållanden har skilt sig ifrån varandra.

Formerna för hur olika maktrelationer har utövats varierar. Motsättningar mellan olika intressegrupper förekommer i alla samhällen, så även i det neolitiska. Här går det att se på intressemotsättningar som att främst ha existerat mellan olika släktskapsband, ålderskategorier eller kring hur specialkunskap beträffande olika samhällsföreteelser lärts ut och varit begränsat till ett mindre skikt i samhället (Tilley 1996). Spänningen mellan olika intressegrupper skapar en dynamik vilken utgör en betydande faktor i skapandet av materiella lämningar samtidigt som de materiella lämningarna (i det här fallet keramiken) varit en del i den samhällsstrukturer som en gång producerat det arkeologiska källmaterialet (Lindgren 2004:111). Den huvudsakliga frågan blir här i vilken utsträckning ekonomiska, eller materiella, förhållanden kan anses ha varit styrande för det mellanneolitiska samhällets sociala organisation. En sådan historiematerialistisk utgångspunkt ger ekonomiska förhållanden, som exempelvis produktionsförhållanden, en avgörande roll i hur sociala strukturer uppstått, varit beskaffade och förändrats (Saitta 1994:30–31). Det är i relationen mellan struktur och aktör som varierade och komplexa högre samhällsorganisationer uppstår vilka främst syftar till att säkra och reproducera samhällets rådande produktionssätt (Wiessner 2002). Vad beträffar Falbygden under mellanneolitikum finns flera indikationer som kan sättas i samband med någon form av överordnad organisation. Här går det dels att peka på mobiliseringen av arbetskraft i konstruktionen av megalitgravar

samt den rituella expertis som föreliggande uppsats menar har styrt ceremonier och organiserat olika produktionsformer, däribland megalitgravskeramiken. Sådana överordnade organisationer uppstår i konkurrensen mellan olika individer eller grupper där organisationen blir en maktfaktor vars främsta syfte är att befästa makt åt de som för tillfället redan besitter den och således befinner sig inom samhällets högre organisation/organisationer (Rosenwig & Cunningham 2017). Det har därför legat i de personers intresse som har befunnit sig i en maktposition att det rådande samhället och dess strukturer upprätthålls då deras befintliga maktpositioner på så sätt kan bibehållas (ibid). Genom att reproducera redan befintliga företeelser i samhället så reproduceras även det existerande produktionssättet och de maktrelationer som häri ingår. Keramikproduktionen blir här en praktik som ingått i ett större sammanhang av handlingar och handlingsmönster vilka tillsammans utgjort det som idag definieras som trattbägarkultur. Keramikproduktion har således varit en del i reproduktionen av detta samhälle, dess produktionssätt och sociala relationer. Upprätthållandet och reproduktionen av rådande strukturer genom produktionen av både boplats- och megalitgravskeramik sker i regel som en hos individen oreflekterad process. Ett sådant förhållande kan förklaras utifrån Bourdieus, tidigare nämnda, begrepp ”doxa” och ”habitus”. Doxa kan beskrivas som att utgöra ett nätverk bestående av uppfattningar, ställningstaganden och handlingar som för tillfället dominerar en sociokulturell kontext (Bourdieu & Wacquant 1992:168) medan habitus går att se som det för givet tagna, vilket får handlingar och händelser att bli förståeliga, logiska och förutsägbara (Bourdieu 1977:80). Vidare kan habitus beskrivas som den sociokulturella lag vilken finns inneboende i varje individ redan i begynnelsen av dennes socialisering (ibid:80). Genom att habitus formas tidigt hos individen och i relation till den för tillfället rådande doxan kommer olika praktiker, som exempelvis keramikproduktion, ses som självklara och naturliga delar i samhället varpå de maktstrukturer denna produktion reproducerar effektivt kan upprätthållas. Ett sådant förhållande kan beskrivas som vissa individer eller grupper *legitima dominans* över andra (Bourdieu 1977:183–184). Således kan ett för tillfället rådande habitus ses som att vara i de individers tjänst som för tillfället innehar maktpositioner i samhället (ibid:90).

Ett existerande habitus ska emellertid inte ses som att vara statiskt eller oföränderligt. Tvärtom tenderar alltid ett av habitus dikterat beteende att omforma de strukturer vilka de är ett resultat av (ibid:92). Strukturerna förändras som ett resultat av motsättningar i den sociokulturella maktordningen vilket kan ske långsamt och successivt över en längre tidsperiod eller mycket hastigt där ett habitus mer eller mindre ersätter ett annat varpå de går att tala om i termer av en revolution (Bourdieu 1990:42). I Falbygden fall finns det inga indikationer i det arkeologiska källmaterialet som tyder på att det här skulle ha skett några plötsliga genomgripande samhällsomvandlingar under mellaneneolitikum som helt skulle ha omdanat eller ersatt rådande strukturer. Tvärtom uppvisar detta område och dess samhällen en stabilitet och kontinuitet som sträcker sig över hela den mellaneneolitiska perioden, något som får ses som anmärkningsvärt i relation till andra trattbägarsamhällen. I Östsverige och så småningom även i Väst- och Sydsverige sker drastiska förändringar redan i mitten (≈MN III–IV) av mellaneneolitikum vilket har beskrivits i termer av en övergång från en trattbägarkultur till en gropkeramisk kultur (Sjögren 2003:353). Utifrån Bourdieus terminologi skulle detta kunna liknas vid en revolutionerande samhällsomvandling där ett habitus förändrats i grunden eller helt ersatts med ett annat. Under denna fas fortsätter dock Falbygden att reproducera trattbägartraditionen samtidigt som allt tyder på att större delar av övriga Västsverige uppgått i den gropkeramiska kulturen. Falbygden kan på så sätt beskrivas som ett särområde omgivet av gropkeramiska grupper under MN III–IV (ibid), något som främst blir tydligt genom förekomsten av sen mellaneneolitisk megalitgravskeramik vid gånggrifterna vilket övriga delar av Västsverige saknar vid

denna tid. Stabilitet och kontinuitet är dock inte att likna vid ett statistiskt tillstånd eller stagnation. Även om det på Falbygden under mellanneolitikum inte har skett några djupgående samhällsförändringar uppvisar detta område samtidigt successiva förändringar i den materiella kulturen. När det gäller megalitgravskeramiken blir detta tydligt i studiet av olika dekorelement vilka gradvis har förändrats under hela perioden MN I fram till MN IV. Förändringarna i megalitgravskeramikens dekorativa utförande är dock av en sådan sammanhängande art att det inte går att tala i termer av att högre samhällsorganisationer skulle ha förändrats i grunden. Även om maktpositioner måste ha skiftat och rådande habitus förändrats har detta, under denna tid, skett på ett sätt som ändå bibehållit Falbygdens övergripande ideologi och sociala strukturer. Något som inte bara kontinuiteten i megalitgravskeramiken indikerar utan även C14-dateringar som tyder på en obruten tradition av gravläggningar i Falbygdens gånggrifter under hela mellanneolitikum (Sjögren 2003:353). I diskussionen kring megalitgravskeramikens stilistiska förändring bör kanske denna främst ses utifrån förändringar i identitetsskapande praktiker (vilket kommer behandlas längre fram), även om produktionen i sig själv varit en del i reproduktionen av samhällets övergripande strukturer.

Boplatskeramiken har tidigare beskrivits som att ha existerat utifrån sitt bruksvärde där den har haft rent praktiska funktioner i samhället. Detta är emellertid en tolkning som gjorts utifrån hur den mellanneolitiska människan själv kan tänkas ha förhållit sig till denna produktion. Men sett utifrån ett samhällsperspektiv ges denna produktionsform alltså en ytterligare funktion – som en praktik vilken upprätthåller och reproducerar släktskapsförhållandens produktionsätt på Falbygden under mellanneolitikum. Trots en sådan tolkning vill föreliggande uppsats inte tillskriva boplatskeramiken, och produktionen utav den, en alltför dominerande roll i hur samhället reproducerar befintliga maktstrukturer. Även om denna produktion absolut utgjort en del i samhällets reproduktiva processer så har den inte dikterats av en högre organisation i samhället som medvetet styrt produktionen i en viss riktning. Denna produktionsform, som i någon mån kan beskrivas som en ”vardaglig praktik” (Giddens 1984), ses här som att ha fyllt praktiska funktioner i samhället oavhängigt av vem eller vilka som för tillfället befunnit sig i maktpositioner. Det arkeologiska källmaterialet tyder på att boplatskeramiken har producerats kontinuerligt på Falbygden under hela mellanneolitikum utan att några genomgripande förändringar i keramikens produktionstekniska utförande har ägt rum. Detta indikerar att denna produktionsform existerat som en i viss mån autonom praktik som varit beständig och förhållandevis oföränderlig i relation till rådande maktstrukturer då förändringar i dessa maktstrukturer inte har förändrat hur eller i vilken utsträckning boplatskeramiken producerats. Utifrån en sådant förhållande ses boplatskeramiken, och produktionen utav den, som att främst reproducera en övergripande kultur, trattbägarkulturen, snarare än de maktstrukturer som däri har ingått. Det ska dock understrykas att synen på produktionen av boplatskeramik här inte ses som oavhängig reproduktionen av rådande samhällsstrukturer, tvärtom utgör vardagliga praktiker en aktiv del i upprätthållandet av högre organisationer i samhället (Giddens 1984:376). Vad som här åsyftas, sett utifrån denna fyndkategoris specifika förhållanden, är att boplatskeramiken inte ska ges en alltför stor signifikans och övertolkas som att ha haft en avgörande roll i reproduktionen av existerande maktförhållanden.

Beträffande megalitgravskeramiken kan denna beskrivas som att ha existerat som en ”nödvändighet” i förhållande till de ritualer vari den ingått vilka utgjort en viktig del i trattbägarkulturens ceremoniella komplex. Detta har lett till att resurser i form av arbetskraft och andra produktionsmedel dragits in i en rituellt betingad social dynamik då krav ställts på att avsätta resurser till ceremonier (Sjögren 2003:15). Även om dessa

resurser ur ett existentiellt perspektiv kan ses som ett överskott då de inte haft några direkta funktioner för samhällets omedelbara överlevnad så har de ändå varit socialt nödvändiga då de ingått i ett system av praktiker vilka har definierat grundläggande sociala kategorier och har därför utgjort en del i produktionen och reproduktionen av det mellan-neolitiska samhället på Falbygden (ibid). Utifrån en historiematerialistisk terminologi kan detta uttryckas som att den ceremoniella sfären träder i funktion som en del av produktionsförhållandena (Marx 1978). Dynamiken i samhället har över tid lett till en ökad specialisering på en neolitisk ekonomi samt en ökning av en rituellt motiverad överskottsproduktion (Sjögren 2003:352). Individer eller grupper som har befunnit sig i maktpositioner har här haft möjlighet att mobilisera resurser för att genomföra socialt nödvändiga ritualer vilka har legitimerats genom tillgången av symboliskt kapital (Bourdieu 1977) i form av rituell kunskap vilken varit begränsad till ett litet antal, i regel äldre, individer i samhället (Tilley 1996). Möjligheten att organisera och kontrollera ritualer legitimerar den rituella expertisens maktposition både inom den egna gruppen liksom i relation till andra grupper. I takt med att sådana sociala strukturer reproduceras kan differentieringen i samhället beskrivas som att befästas och successivt öka (Friedman 1975). Megalitgravskeramikens roll i reproduktionen av samhällsstrukturer har spelat en framträdande roll. I motsats till boplatskeramiken har denna produktionsform inte existerat utifrån ett praktiskt bruksvärde utan har istället utgjorts av en överskottsproduktion vars funktion har varit en nödvändig del i ritualer och således också en nödvändig del i reproduktionen av den rådande samhällsorganisationen. Produktionen av megalitgravskeramiken ses här som att ha dikterats av en högre organisation i samhället bestående av en rituell expertis vilken, genom sitt symboliska kapital, intagit denna maktposition. Även om inga formella centraliserade institutioner har existerat på Falbygden under mellan-neolitikum (Sjögren 1987) vilka permanent tillgodosett sig maktpositioner så går det att likna kontrollen över produktionen av rituellt viktiga varor vid sådana institutioner då den utgjort en avgörande maktfaktor i samhället. Genom att besitta den begränsade specialkunskapen kring ritualer och dess symbolspråk, så som dekoren på megalitgravskeramiken, liksom kontrollen av den rituellt betingade produktionen har vissa individer effektivt styrt reproduktionen av en rådande samhällsstruktur där de själva innehaft beslutsfattande positioner. Här har produktionen av megalitgravskeramiken utgjort en aktiv och betydande del i denna reproduktion.

Keramikproduktion på grupp- och individnivå

När människor på Falbygden började producera mellan-neolitisk keramik omkring 3300 f.Kr. så formades inte bara lera till kärl, det byggdes också upp en identitet som var förankrad just i denna specifika kulturella praktik. I den mån nya medlemmar i gruppen sedan lärdes upp, övertog och reproducerade hantverket så var detta en process där dessa lärlingar gjorde praktiken och dess historia till sin. Den återkommande keramikproduktionen i form av ett hantverk med specifika produktionstekniska överväganden bidrog därför att återskapa identiteter hos den grupp inom vilken praktiken reproducerades (Hallgren 2008:35). En grundläggande faktor för den sociala kommunikationen mellan sådana grupper är uppfattningen om identitet. Förmågan att förmedla sin egen identitet samt att kunna kategorisera andra människors identiteter på ett meningsfullt sätt har varit central för lokalgruppens sociala dynamik och reproduktion (Lindgren 2004:123). Den sociala dynamik som uppstår i mötet mellan olika grupper kan beskrivas som en process av identitetsskapande kategorisering som präglar kommunikationen mellan grupper (ibid) och det är denna dynamik som borde vara möjlig att studera genom att jämföra keramikens stilistiska drag från olika gånggrifter och relatera dessa till varandra.

Stil har definierats som en viktig aspekt av den materiella kulturen då individer definierat en social identitet, en identitet som kan kopplas både till hantverket och den färdiga produkten (Wiessner 2002). En sådan identitetsprocess är cirkulär i sin natur då den involverar ett samspel mellan individ och social miljö. En specifik stil, på individ eller gruppnivå, är avhängig sociala förväntningar samtidigt som den reproducerar sådana, redan existerande sociala förväntningar på andra individer inom den större gruppen eller samhället (ibid).

Hur specifik information kring den egna gruppens stilistiska uttryck mottas av andra är av stor vikt i upprätthållandet av den egna gruppens självuppfattning liksom i förändringar av den egna identiteten (Gebauer 1988:91). På vilket sätt individer producerar och använder materiell kultur i identitetsskapande processer och i sociala strategier är beroende av den specifika historiska kontexten vari den materiella kulturen ingår. Sociala och symboliska strukturer inom ett samhälle definierar hur och på vilket sätt stilistiska överväganden görs gällande och hur de relaterar till rådande strukturer (Hodder 1986:45). Stil blir här en form av kommunikation som varierar i sin tydlighet, den kan både väcka vaga associationer eller ha mer distinkt mening vilken direkt kan avkodas av mottagaren. Vanligtvis kan stil sägas operera på en semi-medveten nivå där stilistiska uttryck framkallar gemensamma associationer hos ett större antal individer tillhörande samma grupp. Men samtidigt kan den, i vissa fall, användas som en exkluderande maktfaktor där enbart vissa individer i samhället ges tillgång till dess symbolspråk (Gebauer 1988:91). Det är dock inte all materiell kultur som spelar en framträdande roll i sociala relationer. Vissa produktionsformer och bruk av färdigställda produkter upprätthålls främst genom normativa mönster vilka dikteras av ett traditionellt sätt att handla på (Wiessner 2002). Det här är något som dock förefaller föga troligt beträffande den aktuella megalitgravskeramiken som ju både haft en betydande rituell signifikans och uppvisar ett extensivt symbolspråk beträffande dekoren.

Då uppsatsens jämförande analys tidigare påvisat distinkta stilistiska skillnader i keramiken från de olika aktuella gånggrifterna på Falbygden går det här att tala i termer av olika lokalgrupper vilka definierat sin egen identitet genom keramikhantverket. Varje keramikdeposition kan beskrivas som att ha representerat olika unika sociala sammansättningar vilka, genom produktionen av megalitgravskeramik, har reproducerat sin egen identitet. Vid de flesta gånggrifter har denna identitetsskapande process existerat genom hela MN I – MN IV varför hantverket ha lärts ut, övertagits och lärts ut på nytt över flera generationer. Variationer i keramikens dekorativa utförande genom de för mellaneneolitikum definierade faserna MN I – MN V skulle då kunna förklaras genom generationsskiften där nya generationer vill framhäva sin egen identitet genom att distansera sig från tidigare keramiktraditioner, det har dock inte skett några genomgripande förändringar i keramikens utförande då det samtidigt varit viktigt för den egna identiteten och självuppfattningen att vara förankrad i den redan existerande, övergripande praktiken. En sådan tolkning är dock beroende av att en lokalt utarbetad keramikronologi för Falbygden sammanställs, skulle en sådan visa klara paralleller med danska eller skånska förhållanden har det snarare rört sig om överregionala faktorer som de främst drivande i den successiva förändringen av keramiken.

Samhällets sociala struktur har till viss del formats genom kategoriseringen av människor tillhörande olika grupper. Kategoriseringen kring ålder ses i släktskapsförhållandens produktionsätt som fundamental (Godelier 1975; Meillassoux 1978; Wolf 1982) varför de sociala grupper som funnits representerade under Falbygdens mellaneneolitikum till stor del varit definierade utifrån anciennitet. Då monument och ritualer där dödas

kvarlämningar hanterats har spelat en så pass framträdande roll i samhället bör även social struktur och identitet varit definierad med referens till avlidna förfäder (Sjögren 2003:350). Olika gruppers intressen har således till en stor del varit dikterade utifrån förfäders- och ålderskategorier vilka bidragit till att skapa en social dynamik i samhället, men som även varit föremål för intressekonflikter och konkurrens (Lindgren 2004:125, 127).

Megalitgravskeramiken och dess produktionen har spelat en aktiv roll i den sociala dynamiken liksom i de konflikter som här har uppstått. Då den rituella kunskapen bör ha tagit mycket lång tid att tillgodogöra sig (Tilley 1996) har det i regel varit de äldsta medlemmarna i lokalgruppen som besittit denna kunskap och utgjort vad som här definieras som en rituell expertis. Då ritualer med referens till de döda har spelat en central roll i trättbägarsamhället går det att se på den rituella expertisen som den grupp vars medlemmar har stått i närmst kontakt med förfäderna (Sjögren 2003:350), något som kan ha fungerat som ett ideologiskt instrument för att legitimera högre status gentemot andra (Friedman 1975). På så sätt har äldre grupper kunnat säkra en ideologiskt betingad maktposition genom att utgöra den ålderskategori som, genom livslång erfarenhet, varit auktoriserad att leda den rituella organisationen av samhället och till fullo förstå betydelsen av olika ceremonier. En sådan struktur kan liknas vid en form av institutionaliserad social hierarki där vissa individer genom ålder och specialkunskap har intagit maktpositioner och där det skett en uppdelning i samhället mellan grupper av specialister och icke-specialister (Saitta 1994:25–26; 1997:202). Reproduktionen av sådana strukturer på en samhällsnivå har redan redogjorts för i föregående avsnitt, men denna reproduktion görs också gällande på grupp- och individnivå, genom de identitetsskapande processerna.

Produktionen av megalitgravskeramik ses här, vilket tidigare diskuterats, som ett specialiserat hantverk, vilket producerats av den rituella expertisen själva eller av en annan grupp i samhället vilken då också ingått i den ovan nämnda kategorin specialister. Då denna produktionsform varit begränsad till en liten del av samhällets medlemmar har den endast utgjort en identitetsskapande praktik för de som varit involverade i produktionen. Denna identitetsprocess har definierat den egna gruppens särställning på samma gång som den har distanserat sig ifrån andra kategorier av icke-specialister inom den större gruppen (Spielmann 2002:197–198). Samtidigt formas identiteter inte enbart genom de praktiker en individ utövar, identiteten definieras också utifrån de praktiker en individen inte involverar sig i (Wenger 1998:164). Det kan både röra sig om ett aktivt val att inte utföra en viss praktik eller, som här, att vissa individer inte getts tillträde till en specifik praktik (ibid). På så sätt har även icke-specialisters identitet definierats utifrån en för dem otillgänglig produktionsform varpå det existerat en social struktur där konflikter och konkurrens mellan kategorin specialist och icke-specialist existerat. Det har legat i den sistnämnda gruppens intresse att själva få tillgång till den rituellt betingad kunskap vilken är förenat med maktpositioner samtidigt som det legat i den rituella expertisens intresse att bibehålla de för tillfället existerande maktförhållandena (Rosenwig & Cunningham 2017:19). Produktionen av megalitgravskeramiken har här befast och reproducerat redan existerande maktförhållanden och skapat en social dynamik baserad på differentiering där olika gruppers identitet har definierats i relation till ett för vissa tillgängligt och för vissa otillgängligt hantverk. På samma sätt som hela lokalgrupper utmärkt sig gentemot andra liknande sociala enheter på Falbygden genom specifika stilistiska uttryck i megalitgravskeramiken har det inom den egna gruppen existerat individer som utmärkt sig genom produktionen och bruket av den förbehållna megalitgravskeramiken.

Identitet och självuppfattning har emellertid inte enbart definierats utifrån produktionen av keramik. Denna praktik har utgjort en del av en större helhet praktiker vilka tillsammans utgjort ett specifikt, kulturellt, sätt att leva på. Den identitetsskapande faktor som förefaller vara tydligast och mest genomgripande på Falbygden har varit de neolitiska näringarna. Som tidigare redogjorts för ses här människan som att främst vara beroende av naturtillgångar och de arbetsprocesser som gjort det möjligt för att säkra människans och samhällets existens. Sådana arbetsprocesser är inte enbart reproduktionen av den fysiska existensen utan även ett uttryck för bestämda former av aktiviteter och ett bestämt sätt att leva på. Vad människan är har därför sin grund i produktionen, liksom vad som produceras och hur det produceras. Här definieras individens och samhällets natur främst utifrån materiella faktorer vilka både möjliggör och begränsar ett för tillfället rådande produktionssätt (Marx & Engels 1978:150).

Det mellan-neolitiska samhället på Falbygden har utgjorts av en utpräglad jordbruksekonomi. Det arkeologiska källmaterialet uppvisar tydligt att andra väsentliga och tillgängliga resurser som kunnat utnyttjas genom jakt och insamling bara existerat som ytterst marginella företeelser (Sjögren 2003; Sjögren, Axelsson, Vretemark i tryck). Således har jordbruket aktivt valts till huvudsakligt näringsfång samtidigt som andra potentiella näringar, existerande som lokala förutsättningar, aktivt valts bort. Ett sådant val kan således inte förklaras utifrån brist på andra näringsfång utan har istället varit ett ideologiskt betingat beslut vilket utgjort och reproducerat en grundläggande del i ett specifikt neolitiskt livssätt som idag definieras som trattbägarkultur. Här har även produktionen och bruket av boplats- och megalitgravskeramik spelat en aktiv och signifikant roll för den rådande livssättet och de praktiker som häri ingår. Keramikproduktionen får på så sätt en ytterligare funktionell dimension – att upprätthålla och reproducera det neolitiska livssättet på Falbygden under mellan-neolitikum.

Konklusion

Avslutningsvis ska den ovan förda diskussionen återknytas till uppsatsens övergripande frågeställningar som presenterades inledningsvis och är som följer:

- Går det att, genom en jämförande analys av keramikdepositionerna vid olika gånggrifter, påvisa att det existerat lokala grupperingar inom Falbygden vars keramikhantverk tagit sig olika uttryck vid olika gravar i området?
- Kan keramikproduktion, sett utifrån ett större sociopolitiskt och ekonomiskt perspektiv, diskuteras som att ha utgjort en aktiv del i skapandet och upprätthållandet av olika maktstrukturer som kan ha existerat på Falbygden under mellaneneolitikum?
- På vilket sätt kan keramikproduktionen ha format olika individers och gruppers identiteter på Falbygden och vilken roll har denna haft i formandet av ett specifikt neolitiskt livssätt?

Beträffande den första punkten har det, utifrån den utförda analysen, varit möjligt att påvisa både skillnader och likheter i keramikmaterialet från de olika aktuella gånggrifterna. Uppsatsen menar att sådana skillnader varit av en så pass genomgående karaktär att det här går att påvisa att det existerat lokala grupperingar, knutna till olika gånggrifter, vars keramikhantverk tagit sig varierande och distinkta uttryck vid respektive grav där keramikdepositioner ägt rum. Sådana skillnader har även existerat i de fall där gånggrifterna uppvisat en rumslig närhet till varandra.

För att besvara den andra punkten i frågeställningen har det krävts ett väl underbyggt teoretiskt ramverk för att fruktbara diskussioner ska kunna genomföras. Genom att en historiematerialistisk idétradition kombinerats med ett handlingsteoretiskt perspektiv har detta gjorts möjligt. Hypotesen om ett samhälle baserat på släktskapsförhållandens produktionssätt, bestående av territoriellt avgränsade lokalgrupper, har varit en central utgångspunkt i denna diskussion. En sådan tolkning har underbyggts genom en rad företeelser som tillsammans indikerar att ett sådant produktionssätt har existerat på Falbygden. Jordbruk som huvudsakligt näringsfång, direkt tillgång till råmaterial, enkla produktionsmedel och en viss komplexitet i produktionstekniken är faktorer som stödjer en sådan tanke. Samtidigt som andra, potentiella, organisationsformer för statslösa samhällen så som "Big Man-" eller "bandsamhälle" har avfärdats då de inte är kompatibla med den stabilitet och kontinuitet som Falbygden uppvisar under hela mellaneneolitikum. Släktskapsförhållandens produktionssätt har i regel varit baserad på anciennitet där äldre individer i gruppen, genom erfarenhet och kunskap, rankats högre än andra. Att samhället i någon mån varit rangordnat är också en grundläggande premiss för uppsatsen, något som motiveras genom att peka på den organisatoriska förmågan som måste ha existerat i konstruktionen av megalitgravar och för ett fungerande och effektivt jordbruk. Här ses vissa individer som att ha varit drivande i denna organisering varför de också innehaft vissa beslutsfattande positioner i samhället. Utifrån dessa utgångspunkter har det sedan gått att föra vidare diskussioner kring keramikens roll i samhället. Här behandlas främst produktionen av megalitgravskeramik då den ses som att i större utsträckning utgjort en aktiv del i skapandet och upprätthållandet av maktstrukturer i förhållande till boplatskeramiken. Produktionen av megalitgravskeramik ses som ett specialiserat hantverk, både beträffande produktionstekniska och rituella aspekter. Ritualen och rituellt betingade aktiviteter har varit av central betydelse det mellaneneolitiska samhället på Falbygden där den rituella kunskapen kring sådana fenomen har varit komplexa och tagit lång

tid att tillgodogöra sig. Således har det i regel varit de äldre i lokalgruppen som besuttit denna kunskap och utgjort vad som i uppsatsen benämns som en rituell expertis. Denna expertis har befunnit sig i en maktposition vilken dikterat den rituella organiseringen i samhället vari produktionen av megalitgravskeramik ingått. Det har dock existerat strukturella motsättningar mellan de grupper som haft och de som inte haft maktpositioner. Här har det legat i den förstnämnda gruppens intresse att existerande samhällsstrukturer upprätthålls.

Genom att reproducera rådande praktiker reproduceras även rådande maktstrukturer, här har främst den rituellt betingade produktionen av megalitgravskeramik ingått som delar i en totalitet av praktiker vilka tillsammans upprätthållit rådande maktstrukturer. Då det för tillfället existerande praktikerna i samhället ses som norm går det här att med Bourdieus (1977) terminologi tala om vissa gruppers legitima dominans över andra, en tanke som dock bara är applicerbar på samhällen som uppvisar stabilitet i samhällsorganisationen – något som förefaller ha existerat på Falbygden under hela mellaneneolitikum. Utifrån ovanstående förhållanden går det alltså att se på produktionen av keramik som att ha utgjort en aktiv del i skapandet och upprätthållandet av för tillfället rådande makt- och samhällsstrukturer. Boplatskeramiken ses här som att ha haft mer ”vardagliga” funktioner i samhället där dess produktion inte haft samma rituella signifikans som megalitgravskeramiken utan istället producerats utifrån ett bruksvärde. Denna produktion har därför inte varit lika komplex varför fler individer kunnat producera boplatskeramik. Således har denna produktionsform inte utgjort en lika aktiv del i reproduktionen av maktstrukturer i jämförelse med megalitgravskeramiken varpå det har existerat olika sociala relationer och produktionsförhållanden för olika typer av keramikhantverk.

Frågeställningens sista punkt utgår ifrån samma maktstrukturer som redogjorts för ovan men här diskuteras keramikproduktionen i relation till olika identitetsskapande processer. Genom keramikhantverket har människor på Falbygden byggt upp en identitet som varit förankrad i denna specifika kulturella praktik där nya medlemmar har lärts upp och fört hantverket vidare. Förmågan att förmedla den egna gruppens identitet samt att kunna kategorisera andra gruppers identiteter ses här som grundläggande för den lokalgruppers sociala dynamik och reproduktion. Skillnader i megalitgravskeramiken från depositioner från olika gånggrifter påvisar att det för lokalgrupperna existerat individuella stilistiska uttryck som manifesterats vid gravarna. På så sätt har megalitgravskeramiken spelat en aktiv roll i den sociala dynamiken mellan olika grupper men även inom den egna gruppen. Megalitgravskeramiken har producerats av grupper vilka kan beskrivas som specialister samtidigt som det existerat grupper av icke-specialister vilka inte haft tillgång eller kunskap till denna produktion. Olika identiteter har här formats utifrån huruvida individer getts tillträde till den rituellt betingade produktionen av megalitgravskeramik eller ej där denna produktionsform har cementerat och reproducerat redan existerande maktförhållanden där den sociala dynamiken varit baserad på differentiering där keramikhantverket varit tillgängligt för några och otillgängligt för andra. När det gäller boplatskeramiken ses denna produktionsform inte som lika komplext betingad varför ett större antal individer inom gruppen har varit involverade i denna produktion. Boplatskeramiken ses inte främst som att ha reproducerat maktförhållanden utan som att ha utgjort en del i en större totalitet av praktiker vilka tillsammans har format ett specifikt sätt att leva på. Detta neolitiska livssätt har varit ideologiskt betingat där vissa praktiker aktivt gjorts gällande samtidigt som andra aktivt valts bort. Produktionen och bruket av boplats- och megalitgravskeramik har här spelat en viktig roll för att upprätthålla och reproducera det neolitiska livssätt som existerat på Falbygden under mellaneneolitikum.

Mellanneolitisk keramik utgörs inte enbart av dekormönster, tekniker och kärlformer – bakom sorteringscheman och keramik-kronologier döljer sig den sociala kontext vari denna keramik ingått. Begrepp som trattbägarkultur, MN I och MN IV är nödvändiga men tenderar många gånger att ge en något statisk bild av neolitikum vilken tvärtom varit en högst dynamisk och mångfasetterad period, något som föreliggande uppsats påvisar.

Sammanfattning

Föreliggande uppsats har i syfte att analysera och diskutera mellan-neolitisk keramik från Falbygden i centrala Västergötland. Frågeställningen kan sammanfattas i tre punkter:

- Går det att, genom en jämförande analys av keramikdepositionerna vid olika gånggrifter, påvisa att det existerat lokala grupperingar inom Falbygden vars keramikhandverk tagit sig olika uttryck vid olika gravar i området?
- Kan keramikproduktion, sett utifrån ett större sociopolitiskt och ekonomiskt perspektiv, diskuteras som att ha utgjort en aktiv del i skapandet och upprätthållandet av olika maktstrukturer som kan ha existerat på Falbygden under mellan-neolitikum?
- På vilket sätt kan keramikproduktionen ha format olika individers och gruppers identiteter på Falbygden och vilken roll har denna haft i formandet av ett specifikt neolitiskt livssätt?

Den teoretiska utgångspunkten som här appliceras kan beskrivas som en kombination av ett historiematerialistiskt och ett handlingsteoretiskt perspektiv. Då uppsatsen diskuterar keramiken på både en samhällsnivå liksom på en individ- och grupp-nivå blir båda de teoretiska ingångarna användbara samtidigt som de går att relatera till varandra. Utifrån en historiematerialistisk idétradition utgår uppsatsen ifrån att det på Falbygden existerat ett rangordnat samhälle baserat på släktskapsförhållandens produktionssätt.

Keramikmaterialet består både av boplats- och megalitgravskeramik. Beträffande den sistnämnda fyndkategorin har denna påträffats vid flera av Falbygdens gånggrifter i form av mynningsdepositioner i direkt anslutning till gravarna. Denna keramik har varit föremål för en jämförande analys där det gått att påvisa så pass stora skillnader i keramikmaterialet från respektive grav att de här tolkats som att olika lokalgrupper haft specifika materiella uttryck vilket bland annat tagit sig uttryck i keramiken dekorelement och manifesterats vid gånggrifterna.

Vidare diskuteras keramikproduktion som en praktik vilken utgjort en del i reproduktionen av rådande makt- och samhällsstrukturer på Falbygden. Här görs tolkning att det existerat en s.k. rituell expertis inom lokalgruppen vilken dikterat och organiserat den rituellt betingade megalitgravskeramiken. Både produktionen och bruket av denna keramik har varit begränsad till en mindre grupp i samhället som, genom rituell kunskap, innehaft maktpositioner. När denna produktionsform reproduceras så reproduceras även rådande maktstrukturer på Falbygden varför det har legat i vissa gruppers intresse att kontrollera och organisera denna produktion.

Avslutningsvis förs en diskussion där produktionen av boplats- och megalitgravskeramik ses som delar i olika identitetsskapande processer. Vid gånggrifterna har olika lokalgruppers specifika identiteter kommit till uttryck vid olika gravar samtidigt som individuella identiteter uttryckts inom den egna gruppen. Uppsatsen diskuterar även, om än kortfattat, hur keramikproduktionen utgjort en aktiv del i att skapa och upprätthålla det specifika neolitiska livssätt vilket har existerat på Falbygden under mellan-neolitikum.

Referenser

Alberti, B. 2013. *Archaeology after Interpretation*. Alberti, B., Jones, A-M. & Pollard, J. (red): *Archaeology after Interpretation, returning materials to Archaeological Theory*. Walnut Creek, California. sid 15–42.

Althusser, L. & Balibar, E, 1970. *Reading, Capital*. Pantheon Books, New York.

Andersson, M. 2003. *Skapa plats i landskapet. Tidig- och mellanneolitiska samhällen utmed två västsvenska dalgångar*. Acta Arch. Lundesia Ser in 80 No 42. Malmö

Andersen, N-H. 1997. *The Sarup Enclosures. The Funnel Beaker Culture of the Sarup site including two causewayed camps compared to the contemporary settlements in the area and other European enclosures*. Jutland Archeological Society Publications XXXIII: 1. Århus.

Andersson, M. Artursson, M & Brink, K. 2016. *Early Neolithic Landscape and Society in South West Scania – New Results and Perspectives*. JNA 18. sid 23–114.

Angelbeck, B. 2017. Applying Modes of Production Analysis to Non-State, or Anarchic, Societies. Shifting from Historical Epochs to Seasonal Microscale. Rosenwig, R. & Cunningham, J (red): *Modes of Production and Archaeology*. University Press of Florida. sid 52–98.

Axelsson, T. 2010. *Landskap - visuella & rumsliga relationer i Falbygdens neolitikum*. Kust till kust-böcker: 19. Göteborg: Institutionen för historiska studier, Göteborgs universitet.

Axelsson, T. 2014. *Glömda stratigrafier och naiva teckningar: Några reflektioner kring Anders Lindgrens dokumentation av gånggriften Odens kulle på Axevalla hed*. Institutionen för historiska studier, Göteborg.

Axelsson, T & Jankavs, P 2013. Stones for the Ancestors - Red Limestone and Cleft Rocks. J.A, Bakker. S.B.C, Bloo. M.K, Dütting (red): *From Funeral Monuments to Household Pottery. Current advances in Funeral Beaker Culture (TRB/TBK) research*. Bar International Series. sid 135–142.

Axelsson, T. & Persson, P. 1999. *Rapport. Arkeologisk undersökning 1998, Gånggriften Hjelmars rör, Raä nr 3, Falköping stad. Västergötland*. GOTARC Serie D nr 45. Institutionen för Arkeologi, Göteborgs universitet.

Bagge, A. & Kaelas, L. 1950–52. *Die Funde aus Dolmen und Ganggräbern in Schonen, Schweden 1–2*. Kungliga Vitterhets- Historie- och Antikvitetsakademin. Stockholm.

Barret, J.C. 1994. *Fragments of Antiquity: an archaeology of social life in Britain 2900-1200 BC*. Oxford.

Becker, C-J. 1947. Mosefunde Lerkar fra yngre Stenalder. *Aarbøger*. sid 1–138.

Becker, C-J. 1955. Stenalderbebyggelsen Ved Store Valby I Vestsjælland. Problemer omkring Tragtbægerkulturen I Danmark. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed Og Historie 1954*.

Becker, C-J. 1956. The Date of Neolithic Settlement of Trelleborg. *Acta Archaeologica XXVII*. sid 91–108.

Becker, C-J. 1958. Den Tyknakkede Flintøkse. Studier over Tragtbægerkulturens Svære Retøkser I Mellem-Neolitisk Tid. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed Og Historie 1957*, sid 1–37.

Bell, C. 1992. *Ritual Theory, Ritual Practice*. New York: Oxford University Press.

- Blank, M. 2016. Prehistoric Activities in Megalithic Graves in Falbygden, Sweden. *Lund Archaeological Review*, 21. sid 49–70.
- Blank, M. Tornberg, A. & Knipper, C. 2018. New perspectives on the late neolithic of south-western Sweden. an interdisciplinary investigation of the gallery grave falköping stad 5. *Open Archaeology*, 4(1). sid 1–35.
- Bloch, M. 1983. *Marxism and anthropology: The history of a relationship*. Marxist introductions. Oxford: Clarendon.
- Blomqvist, L. 1989. Neolitikum: Typindelningar, tid, rum och social miljö: En studie med inriktning på västra Götaland. Falköping: Norders Bokh.
- Blomqvist, Å. & Bägerfeldt, L. 1987. Fynd och förvåning. *Falbygden* 41, sid 27–39.
- Bourdieu, P. 1977. *Outline of a theory of practice*. Cambridge studies in social anthropology, 16. Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Bourdieu, P. 1984. *Distinction: A social Critique of the Judgement of Taste*. London: Routledge.
- Bourdieu, P. 1990. *In Other Words: Essays Toward a Reflexive Sociology*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P. & Wacquant, L. J. 1992. *An Invitation to Reflexive Sociology*. Cambridge: Polity Press.
- Bradley, R. 2005. *Ritual and domestic life in prehistoric Europe*. London; New York: Routledge.
- Burenhult, G. 1973. *En långdös vid Hindby mosse, Malmö: Anl. 1, kv. Bronsyxan, Fosie sn. Osteologisk undersökning av brända ben (Kap. 4.1.)*. Malmöfynd, 2. Malmö: Malmö museum.
- Bågenholm, G., Persson, P. & Sjögren, K-G. 1993. *Gökbem 71. Hovmansgården 1:10. Gånggrift och boplatssområde*. GOTARC serie D Arkeologiska Rapporter nr 21. Institutionen för Arkeologi, Göteborgs universitet.
- Bägerfeldt, L. 1989. Varför byggdes över 200 gånggrifter på Falbygden? *Falbygden* 43. sid 26–62.
- Childe, G. 1946. Archaeology and Anthropology. *Southwestern Journal of Anthropology*, 2, 243.
- Childs, T. 1998. Social Identity and Specialization among Toro Iron Workers in Western Uganda. Costin, C. & Wright, R. *Craft and Social Identity*. Archeological Papers 8. Arlington. American Anthropological Association. sid 109–121.
- Cullberg, C. 1961. Några problem kring en megalitgrav. Falköpings västra sn nr 20. *Fornvännen* 56. sid 225–236.
- Cullberg, C. 1963. *Megalitgraven i Rössberga*. Stockholm.
- Cullberg, C. 1972. *Rapport över undersökning av stenåldersboplats, Torsagården, Gökhems sn, Västergötland, 1972*. ATA Dnr 1584/73.
- Cunningham, J. 2017. The Ritual Mode of Production in the Casa Grandes Social Field. Rosenswig, R., & Cunningham, J. (red): *Modes of Production and Archaeology*. University Press of Florida, sid 174-206.

- Davidson, K. 1978. *The Final TRB culture in Denmark*. Arkaeologiske studier V. Köpenham.
- Dobres, M. 2000. *Technology and Social Agency: Outlining a Practice Framework for Archaeology*. Oxford: Blackwell.
- Dupré, G. & Rey, P. 1978. Reflections of the relevance of a theory of the history of exchange. Seddon, D (red): *Relations of Production*. London. Frak Cass.
- Durkheim, E. 1984 [1893]. *The Division of Labor in Society*. New York: The Free Press.
- Ebbesen, K. 1975. *Die jüngere Trichterbecherkultur auf den dänischen Inseln*. Akademisk forlag. Arkæologiske studier II. Köpenhamn.
- Ebbesen, K. 1978. *Tragtbecherkultur i Nordjylland. Studier over jaettestuetiden*, Nordiske Forntidsminder. Serie B – in quatro. Bind 5. Det kgl. Nordiske Oldskiftselskab. København.
- Ebbesen, K. 1979. *Stordyssen i Vedsted: Studier over tragtbecherkulturen i Sønderjylland* Arkæologiske studier, 6. København: Akad. forlag.
- Ebbesen, K. & Mahler, D. 1980. Virum. Et Tidligneo-litisk Boplatsfund. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed Og Historie* 1979. sid 11–61.
- Edring, A. 2007. Berget i backens skugga. Andersson, M (red): *Kustslättens mötesplatser*. Riksantikvarieämbetet (Lund 2007). sid 203–304.
- Eklund, J. 1953. Bergarternas betydelse för markens bördighet. *Atlas över Sverige*. Lundqvist, M. (red): Stockholm: Svenska sällskapet för antropologi och geografi. sid 9–10.
- Engels, F. 1972 [1884]. *The Origin of the Family, Private Property and the State: In Light of the Investigations of Lewis H. Morgan*. With an introduction by Leacock, E. New York: International Publishers.
- Englund, E. & Sjögren, K-G. 1993. *Valstad 8, gånggrift. Arkeologisk delundersökning 1986–1987*. GOTARC Serie D. Arkeologiska rapporter nr 22. Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet.
- Englund, E. & Sjögren, K-G. 1994. *Karleby Logården, undersökning av neolitiska boplatser i Västergötland*. GOTARC Serie D. Arkeologiska rapporter nr 26. Institutionen för Arkeologi, Göteborgs universitet.
- Ensor, B. 2017. Social Formation Analysis: Modes, Class, Gender, and the Multiple Context of Agency. Rosenwig, R. & Cunningham, J (red): *Modes of Production and Archaeology*. University Press of Florida. sid 233–252.
- Fahlander, F. & Sjögren, K-G. 2005. *Rapport, Delundersökning av neolitisk boplat 2005, Karleby 194, Falköpings kommun, Västergötland*. GOTARC Serie D. Arkeologiska rapporter nr 56. Institutionen för Arkeologi, Göteborgs universitet.
- Firth, R. 1972. Primitive Polynesian economy. London: Hamden, Conn: Routledge: Archon.
- Forssander, J-E. 1936. *Skånsk Megalitkeramik och Kontinentaleuropeisk Stenålder*. Meddelanden från Lunds Universitets Historiska Museum 1936. sid 1–77.
- Foucault, M. 1991. *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. Harmondsworth: Penguin.
- Friedman, J. 1975. Tribes, states and transformation. Bloch, M. (red): *Marxist analyses and social anthropology*. Malaby Press. London. sid 161–202.

- Friedmann, H. 1980. Household Production and the National Economy: Concepts for the Analysis of Agrarian Formations. *Journal of Peasant Studies* 7. sid 158–184.
- Fries, M. 1958. Vegetationsutveckling och odlingshistoria i Varnhemstrakten. *Acta Phytogeographica Suecica* Nr 39. Uppsala.
- Garwood, P. 1991. *Sacred and Profane*. Committee for Archeology Monograph, 32. Oxford. Oxford University Press.
- Gebauer, A-B. 1979. Mellemeolitisk Tragtægarkultur I Sydvesthylland. *En Analyse Af Keramiken*. KUML. Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab. 1978. sid 117–157.
- Gebauer, A-B. 1988. Stylistic variations in the pottery of the Funnel Beaker Culture. Madsen, T (red): *Multivariate Archaeology. Numerical Approaches in Scandinavian Archaeology*. Jutland Archaeological Society Publications XXI. Aarhus University press. sid 91–118.
- Giddens, A. 1976. *New Rules of Sociological Method: A Positive Critique of Interpretative Sociologies* (Hutchinson university library). London: Hutchinson.
- Giddens, A. 1979. *Central Problems in Social Theory: Action, Structure and Contradiction in Social Analysis*. London: Macmillan.
- Giddens, A. 1981. *A Contemporary Critique of Historical Materialism*. Contemporary social theory. London: Macmillan.
- Giddens, A. 1982. *Profiles and Critiques in Social Theory*. Berkeley: University of California Press.
- Giddens, A. 1984. *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge: Polity Press.
- Gilman, A. 1984. Explaining the Upper Paleolithic Revolution. Spriggs, M (red): *Marxist Perspectives in Archaeology*. Cambridge University Press. sid 115–126.
- Godelier, M. 1975. *Bas och överbyggnad: Studier i marxistisk antropologi*. Stockholm.
- Gosselain, O. 1999. Pottery in the Making: Ceramic Traditions / Not So Much a Pot, More a Way of Life: Current Approaches to Artefact Analysis in Archaeology. *American Journal of Archaeology*, 103. sid 382–384.
- Gummesson, S. 2018. *Points on Production: Taphonomic Research on Mesolithic Osseous Assemblages in Sweden*. Theses and papers in osteoarchaeology, No. 9.
- Gregory, C.A. 1982. *Gifts and commodities*. London. Academic Press.
- Hallgren, F. 2008. Identitet i praktik: Lokala, regionala och överregionala sociala sammanhang inom nordlig tragtægarkultur. (Kust till kust-böcker: 17). Uppsala: Departement of archaeology and ancient history, Uppsala university.
- Hayden, B. 1992. Contrasting Expectations in Theories of Domestication. Gebauer, A.B. & Price, D (red): *Transitions to Agriculture in Prehistory*. Madison. Prehistory Press. sid 11–19.
- Heimann, C. & Sjögren, K-G. 1987. *Torbjörntorp 1, gånggrift. Arkeologisk delundersökning 1986. Rapport från projektet "Gånggrifterna i centrala Västergötland och dess bakgrund"*. GOTARC Serie D. Arkeologiska rapporter nr 2. Institutionen för Arkeologi, Göteborgs universitet.
- Helms, M. 1988. *Ulysses' Sail: An Ethnographic Odyssey of Power, Knowledge, and Geographical Distance*. Princeton. Princeton University Press.

- Hodder, I. 1982. *Symbols in action: Ethnoarchaeological studies of material culture*. New studies in archaeology. Cambridge: Cambridge U.P.
- Hodder, I. 1986. *Reading the past*. Current Approaches to Interpretation in Archaeology. Cambridge.
- Hodder, I. 1990. *The Domestication of Europe*. Oxford. Blackwell.
- Hulthén, B. 1977. *On Ceramic Technology during the Scanian Neolithic and Bronze Age*. Theses and Papers in North European Archaeology 5. Stockholm.
- Hulthén, B. 2015. *Keramiken: Introduktion till förhistorisk keramik* (5. uppl. ed.). Viken: Kerarkeo konsult.
- Hyenstrand, Å. 1979. *Arkeologisk regionindelning av Sverige*. Stockholm.
- Hårdh, B. 1986. Ceramic decoration and social organization. Regional variations seen in material from south Swedish passage graves. *Scripta Minora*. sid 4–95.
- Hårdh, B. 1990. *Patterns of deposition and settlement: Studies on the megalithic tombs of West Scania*. Scripta Minora 1988–1989:2. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Granlund, E. 1932. *De svenska högmossarnas geologi*. SGU ser C nr 373. Årsbok 26 (1932) nr 1.
- Helms, M. 1993. *Craft and the Kingly Ideal*. Austin. University of Texas Press.
- Jennbert, K. 1984. *Den produktiva gåvan. Tradition och innovation i Sydsandinavien för omkring 5300 år sedan*. Acta Archaeologica Lundensia. Lund.
- Jørgensen, E. 1977. *Hagebrogård- Vroue- Koldkur. Neolitische Gräberfelder aus Nordwest-Jutland*. Arkeologiske studier IV. København.
- Kaelas, L. 1981. Megaliths of the Funnel Beaker Culture in Germany and Scandinavia. Renfrew, C. (red): *The Megalithic Monuments of Western Europe*. London. sid 77–91.
- Kjærø, P. 1969. Jættestuen Jordhøj. *KUML 1969*, sid 9–66.
- Koch, E. 1998. *Neolithic bog pots from Zealand, Møn, Lolland and Falster*. Nordiske fortidsminder. Serie B – in quatro 16. København.
- Kolakowski, L. 1978. *Main currents of Marxism: Its rise, growth, and dissolution. Vol. 1, The founders*. Oxford: Clarendon.
- Kristiansen, K. 1991. Chiefdoms, States and Systems for Social Evolution. Earle, K. (red): *Chiefdoms: Power, Economy and Ideology*. Cambridge University Press. sid 16–43.
- Lagergren, A. 2007. Den neolitiska keramiken. Andersson, M (red): *Kustslättens mötesplatser*. Riksantikvarieämbetet (Lund 2007). sid 160–203.
- Lagergren-Olsson, A. 2003. *En skånsk keramikhistoria*. Svensson, M, (red): I det Neolitiska rummet. Riksantikvarieämbetet. UV Syd. Lund.
- Larsson, A. 1993. *Sydhalländsk megalitgravskeramik. Ett sociokulturellt och jämförande perspektiv*. C-uppsats, institutionen för arkeolog. Göteborgs universitet.
- Larsson, L. 1987. Some aspects of cultural relationship and ecological conditions during the late Mesolithic and early Neolithic. G. Burenhult, A. Carlsson, Å. Hyenstrand & T. Sjöväld. (red). *Theoretical Approaches to Artefacts, Settlement and Society*. British Archaeological Reports. Oxford.

- Larsson, M. 1988. Megaliths and Society. The Development of Social Territories in the South Scanian Funnel Beaker Culture. *MLUHM 1987-1988*. sid 19–39.
- Larsson, M. 1992. The Early and Middle Neolithic Funnel Beaker Culture in the Ystad area (southern Scania). Economic and Social Change, 3100–2300 BC. L, Larsson, J, Callmer & B, Stjernqvist (red): *The Archaeology of the Cultural Landscape. Field Work and Research in a south Swedish rural Region*. Acta Arch. Lundensia Ser in 40 No 19. Almqvist & Wiksell international. Stockholm. sid 17–90.
- Lave, J. & Wenger, E. 1991. *Situated Learning. Legitimate Peripheral Participation*. Cambridge. Cambridge University Press.
- Leacock, E. 1982. *Relations of Production in Band Society*. Leacock, E. & Lee, R. (red): Politics and History in Band Societies. Cambridge, UK: Cambridge University Press. sid 159–170.
- Leroi-Gourhan, A. 1993. *Gesture and Speech*. Cambridge: Massachusetts Institute of Technology Press.
- Lévi-Strauss, C. 1967. *Structural Anthropology*. New York: Basic Books.
- Lindgren, A. 1806. *Gbg Wettenskaps- och Witterhets Samh. Handlingar Witterhetsafv V*, sid 82–84.
- Lindgren, C. 2004. *Människor och kvarts: Sociala och teknologiska strategier under mesolitikum i östra Mellansverige*. Stockholm studies in archaeology, 29. Stockholm: Uppsala: Univ: Riksantikvarieämbetets förl: Coast to Coast Project, Dept. of Archaeology and Ancient History.
- Liversage, D. 1992. *Barkaer. Long barrows and Settlements*. Arkeologiske Studier IX. Copenhagen. Akademisk Forlag.
- Lucas, G. 2012. *Understanding the Archaeological Record*. Cambridge University Press.
- Madsen, T. 1981. Anmeldelse af: Klaus Ebbesen, Stordyssen i Vedsted. *Forntid og Nutid XXIX*, sid 2.
- Madsen, T. 1982. Settlement systems of early agricultural societies in east Jutland: a regional study of change. *Journal of Anthropological Archaeology 1*. sid 197–236.
- Madsen, T. 1988a. Causewayed Enclosures in south Scania. Burgess, C., P. Topping, C. Mordant & M. Maddison (red): *Enclosures and Defences in the Neolithic of Western Europe*. BAR Int Ser 403(ii), sid 301–336.
- Madsen, T. 1988b. Multivariate Statistics and Archaeology. Madsen, T. (red): Multivariate Archaeology. Numerical Approaches in Scandinavian Archaeology. Jutland Archaeological Society Publications XXI. Aarhus University press. sid 7–28.
- Madsen, T. & Andersen, H. 1978. Skåle Med Stovinkelbånd Fra Yngre Stenalder. Overgangen Mellem Tidlig- Og Mellemeolitikum. *KUML. Årbog for Jysk Arkaeologisk Selskab*. 1977. sid 131–160.
- Madsen, T. & Petersen, J-E. 1984. Tidligneolitiske Anlæg Ved Mosegården. *Regionale Og Kronologiske Forskelle I Tidligneolitikum*. *KUML 1982–1983*, sid 131–160.
- Malmer, M. 1984. On the social function of pile dwellings and megaliths. Burenhult, G. (red): *The Archaeology of Carrowmore. Thesis and papers in North-European Archaeology 14*. Författarens förlag. Tjörnarp. sid 371–375.

- Malmer, M. 1986. Aspects of Neolithic Ritual Sites. In G. Steinslund (ed.). *Words and Objects*. Oslo.
- Malmer, M. 2002. The Neolithic of south Sweden: TRB, GRK, and STR. Stockholm: Royal Swedish Academy of Letters, History and Antiquities.
- Marshall, B. 1994. *Engendering modernity: Feminism, social theory and social change*. Oxford: Boston, Mass: Polity; Northeastern University Press.
- Marx, K. 1964. *Pre-Capitalist Economic Formations* [=Grundrisse, sid 471–514], with an introduction by Hobsbawm, E. New York: International Publishers.
- Marx, K. 1978. Preface to A Contribution of the Critique of Political Economy. In *The Marx-Engels reader*, 2nd ed. Edited by R.C. Tucker. Norton, New York. sid 3–6.
- Marx, K. 1981. *Till kritiken av den politiska ekonomin*. Ny utg. Marxismens klassiker. Proletärkultur, 3. Göteborg: Proletärkultur.
- Marx, K. & Engels, F. 1978. The German Ideology. In *The Marx-Engels Reader*. 2nd ed. Edited by R.C. Tucker. Norton, New York. sid 146-200.
- Matthiasen, T. 1944. The Stone Age Settlement at Trelleborg. *Acta Archaeologica* XV. sid 77–99.
- Mauss, M. 1973. *Techniques of the Body*. *Economy and Society*, 2. sid 70–88.
- Meillassoux, C. 1977. *Femmes, greniers et capitaux*. Maspero, Paris.
- Meillassoux, C. 1978. The Economy in Agricultural Self-Sustaining Societies: A Preliminary Analysis. Seddon, D. (red): *Relations of Production: Marxist approaches to economic anthropology*. London: Cass. sid 127–159.
- Midgley, M. 1992. *TRB Culture. The First Farmers of the North European Plain*. Edinburgh. Edinburgh University Press.
- Mittnik, A. et al. 2018. The genetic prehistory of the Baltic Sea region. *Nat Commun*, 9, 442.
- Montelius, G. 1873. Undersöknings av en gånggrift vid Karleby k:a i Vg. *Mbl* 2. sid 10–13.
- Montelius, G. 1883. Den förhistoriska fornforskningen i Sverige under åren 1880 och 1881. *Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift* V. sid 1–52.
- Munthe, H. 1906. Beskrifning till kartbladet Falköping (*SGU Ser Aa, 120*).
- Müller, S. 1918. *Oltidens Kunst – Stenalderen*. København.
- Müller, J. & Peterson, R. 2015. Ceramics and Society in Northern Europe. C, Fowler., J, Harding., D, Hoffman. (red): *The Oxford Handbook of Neolithic Europe*. Oxford University press. sid 573–604.
- Naji, M. & Douny, M. 2009. ‘Making’ and ‘Doing’ the Material World: Anthropology of Techniques Revisited. *Journal of Material Culture*, 14. sid 411–512.
- Netting, R. 1990. Population, Permanent Agriculture, and Politics: Unpacking the Evolutionary Portmanteu. Upham, S (red): *The Evolution of Political Systems*. Cambridge: School of American Research. Cambridge University Press. sid 21–61.

- Nielsen, P-O. 1984. Flint axes and megaliths – the time and context of the early dolmens in Denmark. Burenhult, G. (red): *The Archaeology of Carrowmore*. Theses and papers in north-European archaeology 14. Författarens förlag, Tjörnarp. sid 376–387.
- Nielsen, et al. 2014. Nielsen, P.O. Nielsen, F.O.S. Hansen, S.I. Paulsen, H. Staunbjerg Thorsen, M. Solstensen. *På sporet af Bornholms bondestenalder*. (Stockholm 2014).
- Paludan-Müller, C. 1978. High Atlantic food gathering in northwestern Europe. *Proceedings of the Prehistoric Society* 39. Sid 294-331.
- Patterson, T. 2003. *Marx's ghost: Conversations with archaeologists*. Berg, Oxford.
- Patterson, T. 2009. *Karl Marx, Anthropologist*. Berg, Oxford.
- Persson, P. 1992. *Lillegården. Rapport. Undersökning av neolitisk boplats. Karleby, RAÄ nr 10, Västergötland*. GOTARC Serie D. Arkeologiska rapporter nr 6. Institutionen för Arkeologi, Göteborgs universitet.
- Persson, P. & Sjögren, K-G. 2001. *Falbygdens gånggrifter. Undersökningar 1985–1998* GOTARC Serie C nr 34. Arkeologiska skrifter, 34. Institutionen för arkeologi. Göteborgs universitet.
- Pollet, E. & Winther, G. 1978. The social organization of agricultural labor among the Soninke (Dyahunu Mali). In *Relations of Production*. Sheddou, D. (red). Frank Cass, London, sid 331–356.
- Price, D. & Brown, J, 1985. Aspects of Hunter-Gatherer Complexity. Price, D. & Brown, J (red): *Prehistoric Hunter-Gatherers: The Emergence of Cultural Complexity*. Orlando. Academic Press. sid 3–20.
- Rappaport, R. 1984. *Pigs for the Ancestors*. 2nd edition. New Haven. Yale University Press.
- Renfrew, C. 1973. Monuments, mobilization and social organization in Neolithic Wessex. In *The explanation of culture change*. Renfrew, C. (red). Duckworth. sid 539–558.
- Renfrew, C. 1976. Megaliths, territories and populations. S, DeLaet (red): *Acculturation and Continuity in Atlantic Europe*. Brugge. DeTempel.
- Renfrew, C. 1982. Polity and Power: Interaction, Intensification, and Exploitation. Renfrew, C. & Wagstaff, M (red): *An Island Polity: The Archaeology of Exploitation in Melos*. Cambridge. Cambridge University Press. sid 264–290.
- Rice, P. 1996. Recent ceramic analysis:2. Composition, production, and theory. *Journal of Archaeological Research*, 4. sid 165–202.
- Roosveltsen, T. 1992. *Rapport, Undersökning av gånggrift. Skärv 82, Västergötland*. GOTARC Ser. D. Arkeologiska rapporter nr 8. Institutionen för Arkeologi, Göteborgs universitet.
- Rosenswig, R. 2012. Materialism, Mode of Production, and a Millennium of Change in Southern Mexico. *Journal of Archaeological Method and Theory*, 19. sid 1–48.
- Rosenswig, R., & Cunningham, J. 2017. Introducing Modes of Production in Archaeology. Rosenswig, R., & Cunningham, J. (red): *Modes of Production and Archaeology*. University Press of Florida. sid 1–28.
- Sahlins, M. 1961. The Segmentary Lineage: An Organization of Predatory Expansion 1. *American Anthropologist*, 63(2), 322–345.

- Sahlins, M. 1963. Poor Man, Rich Man, Big-man, Chief: Political Types in Melanesia and Polynesia. *Comparative Studies in Society and History*, 5(3), 285–303.
- Sahlins, M. 1972. *Stone Age economics*. Chicago: Aldine-Atherton.
- Sahlström, K-E. 1915. *Om Västergötlands stenåldersbebyggelse*. Uppsala.
- Sahlström, K-E. 1932. *Gudhems härads fornminnen*. Skövdeortens hembygds- och fornminnesförenings skriftserie 3. Skövde.
- Sahlström, K-E. 1939. *Valle härads fornminnen*. Skövdeortens hembygds- och fornminnesförenings skriftserie 4.
- Saitta, D. 1994. Class and Community in the Prehistoric Southwest. Willis, W. & Leonard. (red): *The Ancient Southwestern Community: Models and Methods for the Study of Prehistoric Social Organization*. Albuquerque, NM: University of New Mexico Press. sid 25–43.
- Saitta, D. 1997. Power, Labor, and the Dynamics of Change in Chacoan Political Economy. *American Antiquity*, 62(1), sid 7–26.
- Schnell, J-B. 1966. *Vatten och fornfynd. Bebyggelsehistoriska studier i Västergötlands kambrosilurområde*. Opublicerad lic. avhandling, Institutionen för Arkeologi, Göteborgs universitet.
- Shanks, M. & Tilley, C. 1982. Ideology, Symbolic Power and Ritual Communication: A Reinterpretation of Neolithic Mortuary Practices. I, Hodder. (red): *Symbolic and Structural Archeology*. CUP. Cambridge. sid 129–154.
- Shilling, C. 1993. *The Body and Social Theory*. London: Sage.
- Sjögren, K-G. 1987. *Kinship, labor and land in neolithic southwest Sweden: Social aspects of megalithic graves*. Göteborg: Univ. Inst. för arkeologi.
- Sjögren, K-G. 1988. *Valtorp1, gånggrift. Rapport från projektet "Gånggrifterna i centrala Västergötland och deras bakgrund"*. GOTARC Serie D. Arkeologiska rapporter nr 3. Institutionen för Arkeologi, Göteborgs universitet.
- Sjögren, K-G. 1992a. *Rapport, Undersökning av gånggrift, Gökhem 78, Västergötland*. GOTARC Serie D. Arkeologiska rapporter nr 10. Institutionen för Arkeologi, Göteborgs universitet.
- Sjögren, K-G. 1992b. *Rapport, Undersökning av en gånggrift, Torbjörntorp 12, Västergötland*. GOTARC Serie D. Arkeologiska rapporter nr 11. Institutionen för Arkeologi, Göteborgs universitet.
- Sjögren, K-G. 1998. Nya gånggriftsundersökningar på Falbygden. *In Situ* 1998. sid 85–101.
- Sjögren, K-G. 2003. *"Mångfalldige uhrminnes grafvar-": megalitgravar och samhälle i Västsverige*. Diss. Göteborg: Univ., 2003.
- Sjögren, K-G. Axelsson, T. & Vretemark, M. I tryck. *Middle Neolithic economy in Falbygden, Sweden. Preliminary results from Karleby Logården*.
- Skaarup, J. 1985. *Yngre stenalder på øerne syd for Fyn*. Meddelser fra Langelands museum. Rudkøbing.
- Skoglund, P. et al. 2014. Genomic Diversity and Admixture Differs for Stone-Age Scandinavian Foragers and Farmers. *Science*, 344, sid 747-750.

- Spielmann, K. 2002. Feasting, Craft Specialization, and the Ritual Mode of Production in Small Scale Societies. *American Anthropologist*, 104. sid 195–207.
- Strassburg, J. (2000). *Shamanic shadows: One hundred generations of undead subversion in southern Scandinavia, 7000-4000 BC*. Stockholm studies in archaeology, 20. Stockholm: Univ.
- Strathern, A. 1971. *The rope of Moka*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Strinnholm, A. 1995. *Falköping stad 3. Arkeologisk undersökning av en gånggrift*. GOTARC Serie D. Arkeologiska rapporter nr 40. Institutionen för Arkeologi, Göteborgs universitet.
- Strömberg, M. 1972. Das ganggrab in Ingelstorp. *Meddelanden från Lunds universitets Historiska Museum* (NS) 2. sid 68–97.
- Svensson, M. 1986. Trattbägarboplatsen ”Hindbymosse” – aspekter på dess struktur och funktion. *ELBOGEN. Malmö fornminnesförenings tidskrift*.
- Thomas, J. 1988. Neolithic explanations revisited: The Mesolithic – Neolithic transition in Britain and south Scandinavia. *Proceeding of the Prehistoric Society*. sid 59–66.
- Thomas, J. 1993. Discourse, totalization and the “Neolithic”. In C. Tilley (ed.), *Interpretative Archaeology*. Oxford. Berg.
- Thomas, J. 1999. Understanding the Neolithic: A revised second edition of Rethinking the Neolithic (Rev. 2. ed.). London: Routledge.
- Thorsen, S. 1981. “Klokkehøj” ved Bøjden. Et sydvestfynsk dyssekammer med bevaret primærgrav. *KUML* 1980, sid 105–146.
- Tilley, C. 1984. Ideology and the legitimation of power in the Middle Neolithic of Southern Sweden. Miller, D. & Tilley, C. (red): *Ideology, power and prehistory*. CUP. Cambridge. sid 111–147.
- Tilley, C. 1991. Constructing a Ritual Landscape. K, Jennbert. Et al. (red): *Regions and reflections. In honour of Märta Strömberg*. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 80 no 20. Lund: Almqvist & Wiksell. sid 67–80.
- Tilley, C. 1993. Art, Architecture, Landscape (Neolithic Sweden). B, Bender (red): *Landscape: Politics and Perspectives*. Berg. Oxford. sid 49–84.
- Tilley, C. 1994. *A Phenomenology of Landscape: Places, Paths and Monuments*. Berg. Oxford.
- Tilley, C. 1996. *An ethnography of the Neolithic: Early prehistoric societies in southern Scandinavia* (New studies in archaeology). Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Tilley, C. 1999. *The dolmens and passage graves of Sweden. An introduction and guide*. London: Institute of Archaeology. University College London.
- Trigger, B. 1993. Marxism in Contemporary Western Archaeology. Schiffer, M. (red): *Archaeological Method and Theory*. Tuscon, AZ: University of Arizona Press. sid 159–200.
- Turner, V. 1977. *The Ritual Process. Structure and Anti-Structure*. Cornell University Press.
- Troels-Smith, J. 1953. Ertebøllekultur-Bondekultur. Resultater af de siste 10 aars undersøgelser i Aamosen. *Aarbøger*. sid 5–62.
- Wattman, L. 1993. *Rapport, arkeologisk utgrävning av fornlämning 111:1. Gökhem sn, Västergötland*. GOTARC Serie D: Arkeologiska Rapporter nr 25. Institutionen för Arkeologi, Göteborgs universitet.

- Wiessner, P. 2002. The Vines of Complexity. Egalitarian structures and the institutionalization of inequality among the Enga. *Current Anthropology* vol 43. Nr 2. sid 233–269.
- Welinder, S. 2004. Det svenska jordbrukets historia. Jordbrukets första femtusen år :4000 f.Kr.-1000 e.Kr. (2. uppl.) Stockholm: Natur och kultur.
- Wenger, E. 1998. *Communities of Practice. Learning, meaning and identity*. Cambridge. Cambridge University Press.
- Wolf, E. 1982. *Europe and the people without history*. Berkeley: University of California Press.
- Zvelebil, M. & Rowley-Conwy, P. 1984. Transition to farming in northern Europe: a hunter-gatherer perspective. *Norwegian Archaeological Reviews* 17, sid 104–127.
- Zvelebil, M. & Rowley-Conwy, P. 1986. Foragers and farmers in Atlantic Europe. M, Zvelebil (red): *Hunters in Transition*. Cambridge. Cambridge University Press.
- Åhman, E. 1975. *Fornlämning 25, rest av gånggrift. Falköpings stad, Västergötland*. Riksantikvarieämbetet rapport UV 1975 B 75.

